

**2000 YILI SONRASI
TARIMSAL KREDİ VE DESTEKLEMELERİN,
HAYVANCILIK SEKTÖRÜ
ÜZERİNE ETKİLERİ**

Enes KELEM

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALTAY

Ağustos, 2019

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

2000 YILI SONRASI
TARIMSAL KREDİ VE DESTEKLEMELERİN,
HAYVANCILIK SEKTÖRÜ
ÜZERİNE ETKİLERİ

Hazırlayan
Enes KELEM

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALTAY

AFYONKARAHİSAR 2019

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “2000 Yılı Sonrasında Uygulanan Tarımsal Desteklemeler Ve Hibelerin, Tarımsal Üretim Üzerine Etkisi; Hayvancılık Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2019

Enes KELEM

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALTAY
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Mert TOPCU
: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İNKAYA

İmza

İktisat Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Enes KELEM' in “**2000 Yılı Sonrası Tarımsal Kredi ve Desteklemelerin, Hayvancılık Sektörü Üzerindeki Etkileri**” başlıklı tezi, 02.09.2019 tarihinde saat 16.00’ da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’ nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek (✓)oy birliği – () oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

**Doç. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR**

ÖZET

2000 YILI SONRASI TARIMSAL KREDİ VE DESTEKLEMELERİN, HAYVANCILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİLERİ

Enes KELEM

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Ağustos 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALTAY

Tarım asırlardır hayatımızın daima içerisinde olmuş ve insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında faydalı bir araç olarak kullanılmıştır. Zaman zaman ülkeler tarafından politika aracı olarak kullanılan tarım sektörü, uluslararası piyasaların oluşmasıyla da önemli bir ekonomik araç haline gelmiştir. Ülkelerin tarımda devamlılığı sağlaması, verimlilik ve kalite artışına yönelmesi, bazı ülkelerin önemli tarım ürünlerinde görece üstün hale gelmesi küresel anlamda rekabeti de artırmıştır. Bu nedenle dünyadaki tüm ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi, korunması ve düzenlenmesi cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar her dönemde gündeme gelmiş, hükümetler bunun için bazı önlemler ve kararlar alarak uygulamışlardır.

Türkiye’de bu bağlamda tarım ve hayvancılığın gelişmesi, verimlilik ve kalite artışının sağlanması maksadıyla tarım ve hayvancılık faaliyetleri yapan üreticilere destek vermektedir. Bu çalışmanın amacı, ülkemizde verilen tarımsal desteklemeler içerisinde hayvancılık desteklemelerinin payını görmek ve üreticilere aktarılan bu

finansal desteklerin hayvansal ürünler üretimindeki etkisini grafikler yardımıyla ele almaktır.

İncelenen veriler neticesinde, 2000’li yıllara kadar hayvancılık desteklemeleri hep kısıtlı kalmıştır. 2000 yılından sonraki verilere bakıldığında ise hayvancılık desteklemelerindeki artışlar zaman zaman hayvansal üretimin artışına neden olsa da bazı dönemlerde ise aşırı destekleme artışına rağmen hayvansal üretim değişmemiştir. Bu bağlamda hayvansal üretim miktarının artışı için öncelikle gerekli olan sistemli ve düzenli bir destekleme sisteminin ülkemizdeki yetiştiricilere empoze edilmesi ve gerçek dışı hayvan kayıtlarının önüne geçilmesi olacaktır. Hayvancılık destekleme sisteminin sürekli değişmesi ve üreticilerin eğitimsiz olması sebebiyle, hayvancılık desteklemeleri etkin bir şekilde kullanılamamaktadır. Araştırma kapsamında Türkiye’de hayvancılıkla ilgili kurum ve kuruluşlardan alınan veriler ışığında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de tarımsal desteklemeler, hayvancılık desteklemeleri, tarımsal ürünler üretimi, hayvansal ürünler üretimi

ABSTRACT

THE EFFECTS OF AGRICULTURAL LOANS AND SUPPORTS AFTER 2000 ON LIVESTOCK SECTOR

Enes KELEM

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of ECONOMY**

August 2019

Advisor: Assist. Prof. Dr. Bülent ALTAY

Agriculture has always been in our lives for centuries and has been used as a useful tool to meet people's basic needs. The agricultural sector, which has been used as a policy tool by countries from time to time, has also become an important economic tool with the formation of international markets. The fact that some countries have become relatively superior in important agricultural products has also increased competition globally. For this reason, as in all countries in the world, the development, protection and regulation of agricultural activities in our country has been on the agenda in every period since the establishment of the Republic, and governments have implemented some measures and decisions for this purpose.

In this context, in Turkey, agriculture and animal husbandry development, productivity and quality increase in order to provide support to the producers engaged in agriculture and livestock activities. The aim of this study is to see the share of animal husbandry support in agricultural support given in our country and to address the effect of these financial supports transferred to producers in animal products production with the help of graphs.

As a result of the data examined, animal husbandry support remained limited until the 2000s. When we look at the data after 2000, increases in animal husbandry support from time to time, although animal production increases in some periods despite the increase in excess support animal production has not changed. In this context, the first necessary systematic and regular support system for the increase of the amount of animal production in our country to be imposed on the Breeders and to prevent unreal animal records will be. Since the livestock support system is constantly changing and producers are uneducated, Livestock Support cannot be used effectively. Within the scope of the research, evaluation was made in the light of data obtained from animal husbandry related institutions and organizations in Turkey.

Keywords: Agricultural support in Turkey, animal husbandry support, agricultural products production, animal products production

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜ VE TARIMSAL ÜRETİMDEKİ GELİŞMELER

1. TARIM SEKTÖRÜ KAVRAMI VE YAPISI	5
1.1. TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ	6
1.2. TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖZELLİKLERİ	6
1.3. TÜRKİYE'DEKİ TARIMSAL PİYASALAR VE YAPISI	7
2. TARIM SEKTÖRÜNÜN GSYH VE İSTİHDAM İÇERİSİNDEKİ PAYI.....	8
3. TARIM SEKTÖRÜNÜN DIŞ TİCARETTEKİ YERİ.....	10
4. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜ VE TARIMSAL ÜRETİM ÇEŞİTLERİ	12
4.1. TARIMSAL ÜRETİM ÇEŞİTLERİ	12
4.1.1. Bitkisel Üretim ve Çeşitleri	12
4.1.2. Hayvansal Üretim ve Çeşitleri.....	12
4.2. DÜNYADA TARIM SEKTÖRÜ	13
4.2.1. Dünyada Bitkisel Üretim.....	14
4.2.2. Dünyada Hayvansal Üretim.....	16
4.3. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜ.....	17
4.3.1. Türkiye'de Bitkisel Üretim	19
4.3.2. Türkiye'de Hayvansal Üretim	22
4.4. TÜRKİYE'DE HAYVANCILIK SEKTÖRÜ	27
4.4.1. Türkiye'de Hayvancılık Sektörünün Yapısı	28
4.4.2. Türkiye'de Hayvancılık Sektörünün Önemi.....	29
4.4.3. Türkiye'de Hayvancılık Sektöründe İşletmelerin Yapısı	30
4.4.4. Türkiye'de Hayvancılık Sektöründe Devlet Politikaları.....	31

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEME VE HİBE PROGRAMLARI

1. TARIMSAL DESTEKLEME KAVRAMI, ÖNEMİ VE GELİŞİMİ	34
2. TÜRKİYE’DE TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ.....	36
2.1. TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	37
2.2. TÜRKİYE’DE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	42
3. TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ AMAÇLARI VE ARAÇLARI	45
3.1. TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ AMAÇLARI.....	45
3.1.1.Verimlilik ve Kalite Artışı.....	46
3.1.2. Tarım Kesiminin Gelir Düzeyinin Yükseltilmesi.....	47
3.1.3. Doğal Kaynakların Dengeli Kullanımı	48
3.1.4.Üretimin Ve Fiyatların Yönlendirilmesi.....	49
3.1.5.Kırsal Kalkınma.....	50
3.2. TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ ARAÇLARI.....	52
3.2.1.Doğrudan Gelir Desteği.....	52
3.2.2.Pazar Fiyatı Desteği	54
3.2.3.Dolaylı Gelir Desteği.....	55
3.2.4.Genel Hizmetler	56
3.3.TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ ARAÇLARI.....	56
3.3.1.Doğrudan Gelir Desteği.....	56
3.3.2.Tazminatlar	60
3.3.3.Pazar Fiyatı Desteği.....	61
3.3.4.Prim Ödemeleri.....	63
3.3.5.Mazot Desteği	64
3.3.6.Girdi Desteği.....	64
3.3.7.Kırsal Kalkınma Destekleri	65
3.3.8.Alan Bazlı Tarımsal Destekler.....	66
3.3.9.Fark ödemesi	67
3.3.10.İhracat Desteği	68
3.3.11.İthalat Kısıtlamaları	69
3.3.12.Alternatif Ürün Ödemeleri	70
3.3.13.Tarım Sigortası Ödemeleri	71
3.3.14.Doğal afet ödemeleri	71

3.4. TÜRKİYE’DE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ ARAÇLARI.....	72
3.4.1.Yem Bitkileri Destekleri.....	72
3.4.2.Anaç Koyun ve Keçi Desteklemeleri	73
3.4.3.Tiftik Keçisi Yetiştiriciliğinin ve Tiftik Üretiminin Desteklenmesi	73
3.4.4.Anaç Manda Yetiştiriciliği Desteklemesi.....	74
3.4.5.Malak Desteklemesi	74
3.4.6.Anaç Sığır Yetiştiriciliği Desteklemesi.....	75
3.4.7.Besilik Erkek Sığır Desteklemesi.....	76
3.4.8.Buzağı Desteklemesi	77
3.4.9.Çiğ Süt Üretiminin Desteklenmesi	78
3.4.10.Sürü Yöneticisi (Çoban) İstihdam Desteği	79
3.4.11.Arıcılık Desteklemesi	79
3.4.12.İpekböceği Yetiştiriciliği Desteklemeleri	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEMELERİN HAYVANSAL ÜRETİM ÜZERİNE ETKİSİNİN ANALİZİ

1. GSYH VE TARIMSAL DESTEKLEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	82
2. TARIMSAL DESTEKLEMELER VE HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	84
3. TARIMSAL DESTEKLEMELERİN GSYH’YE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	86
4. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİNİN GSYH’YE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	87
5. TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEMELERİN GSYH’YE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	89
6. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TÜRKİYE’DEKİ CANLI HAYVAN SAYISININ DEĞERLENDİRİLMESİ	90
7. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TÜRKİYE’DEKİ CANLI SIĞIR SAYILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	92
8. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TÜRKİYE’DEKİ CANLI KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYISININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	93
9. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE KIRMIZI ET ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	95
10. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE SÜT ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	97
11. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE KÜMES HAYVANLARI SAYISININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	99
12. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TAVUK ETİ ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	101

13. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE YUMURTA ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	102
14. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TÜRKİYE’NİN BAL ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	103
15. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE İPEK KOZASI ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	105
16. TARIMSAL DESTEKLEMELER, HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE YEM BİTKİLERİ DESTEKLEMELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	106
17. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE YEM BİTKİLERİ ÜRETİMİNİN İNCELENMESİ.....	108
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA	114

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. GSYH ve Tarımsal Desteklemelerin İncelenmesi	82
Şekil 2. Tarımsal Desteklemeler Ve Hayvancılık Desteklemelerinin İncelenmesi ...	84
Şekil 3. Tarımsal Desteklemelerin GSYH'ye Göre İncelenmesi.....	86
Şekil 4. Hayvancılık Desteklemelerinin GSYH'ye Göre İncelenmesi	87
Şekil 5. Tarımsal Ve Hayvansal Desteklemelerin GSYH'ye Göre İncelenmesi	89
Şekil 6. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Türkiye'deki Canlı Hayvan Sayısı (Sığır, Koyun, Keçi)	90
Şekil 7. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Türkiye'deki Canlı Sığır Sayıları	92
Şekil 8. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Türkiye'deki Canlı Küçükbaş Hayvan Sayısı	93
Şekil 9. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Kırmızı Et Üretimi	95
Şekil 10. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Süt Üretimi	97
Şekil 11. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Kümes Hayvanları Sayısı	99
Şekil 12. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Tavuk Eti Üretimi	101
Şekil 13. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Yumurta Üretimi	102
Şekil 14. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Türkiye'nin Bal Üretimi.....	103
Şekil 15. Hayvancılık Desteklemeleri Ve İpek Kozası Üretimi	105
Şekil 16. Tarımsal Desteklemeler, Hayvancılık Desteklemeleri Ve Yem Bitkileri Desteklemeleri.....	106
Şekil 17. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Yem Bitkileri Üretimi	108

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
AKS	: Arıcılık Kayıt Sistemi
ARIP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
BÜGEM	: Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü
ÇATAK	: Çevre Amaçlı Tarımsal Alanların Korunması
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DFİF	: Destekleme Ve Fiyat İstikrar Fonu
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DiE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FEOGA	: Avrupa Tarımsal Yönlendirme Ve Garanti Fonu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GTHB	: Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı
HAYGEM	: Hayvancılık Genel Müdürlüğü
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Found)
IPARD	: Katılım Öncesi Yardım Aracı - Kırsal Kalkınma Bileşeni
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
KKKS	: Koyun Keçi Kayıt Sistemi
KKBS	: Koyun Keçi Bilgi Sistemi
OECD	: Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü
OTP	: Ortak Tarım Politikası-CAP
RG	: Resmi Gazete
SAPARD	: Tarım Ve Kırsal Kalkınma Alanında Özel Katılım Programı
TEKEL	: Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz Ve Alkol İşletmeleri A.Ş. Genel Müdürlüğü
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TKB	: Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi

TOBB	: Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği
TRUP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
TSKB	: Tarım Satış Kooperatif Ve Birlikleri
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları
TÜGSAŞ	: Türkiye Gübre Sanayi A.Ş
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TZDK	: Türkiye Zirai Donatım Kurumu
vd.	: Üçten Çok Yazarlı Eserlerde İlk Yazardan Sonrakiler
TÜRKVET	: Veteriner Bilgi Sistemi (Hayvan Kayıt Sistemi)

GİRİŞ

İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar tarım, hayatın her noktasında önemini korumuştur. İnsanların gıda ihtiyacının karşılanması, ekonomik olarak kazanç sağlanması ve tarımsal faaliyetlerle elde edilen ürünlerin diğer alanlarda hammadde olarak kullanılması, sektörün kapsamını ve önemini gözler önüne sermektedir.

Tarımsal faaliyetler dünyadaki bütün ülkelerde, bulunulan coğrafya yapısına ve iklime göre farklılık göstermektedir. Tarımsal ürünler üretimi ülkelerin en azından kendi nüfusunu doyuracak kadar gıda maddesi üretebilmesi bakımından da stratejik bir öneme sahiptir. Bu önem tarihsel süreç içerisinde yaşanan savaş dönemleri incelendiğinde daha belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır.

Sanayi devriminden önceki yıllarda tarımsal açıdan kendini geliştirmiş ülkelerin, tarımsal faaliyetlerini geliştirememiş ya da geliştirmeye imkânı olmayan ülkelere göre görece üstünlüğü söz konusudur. İnsanlığın gelişmesi, teknolojik faaliyetlerin artması gibi unsurlar sonucunda küresel ekonomi içerisindeki payı azalsa da tarım sektörü halen son derece önemli bir faaliyet koludur.

Tarımsal faaliyetler ülkelerin istihdam oranına, milli gelirine ve dış ticaretine katkısı bakımından hükümetler tarafından hemen hemen her dönemde politika aracı olarak kullanılmıştır. Son yıllarda istihdam oranları bakımından sanayi ve hizmet sektörlerinin payları hızla artsa da sonuç olarak bu sektörlerin hammadde ihtiyacı tarım sektörü tarafından karşılanmaktadır.

Tarımsal faaliyetlerin insan yaşamının her noktasına doğrudan ya da dolaylı yollarla etkisinin bulunması nedeniyle ülkeler öncelikle iç talebi karşılayabilmek ve toplumun refah düzeyinin iyi seviyelere taşınması bakımından tarım sektörüne ayrı bir önem göstermektedirler. Bu bakımdan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin geneli tarımsal faaliyetlere yönelik destekleme politikaları geliştirmektedirler. Tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi, modernize edilmesi ve kontrol altında tutulması sadece gıda üretimi ve ekonomik açıdan değil çevrenin ve doğanın korunması, doğal kaynakların bilinçli kullanılması bakımından da gereklidir.

Tarımsal faaliyetler asırlar boyunca değişerek ve gelişerek günümüzdeki halini almıştır. Dünyadaki bütün ülkeler toplumsal refahın sağlanması ve gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesi hususunda birbirleri ile bir yarış halindedirler. Refahın artırılması, toplumun sağlıklı beslenmesi ve ekonomik gereklilikler nedeniyle ülkelerin ticaret mekanizmalarında önemli bir yere sahip olması tarım sektörünü vazgeçilmez bir faaliyet alanı haline getirmiştir.

Tarım sektörü kendi içerisinde farklı faaliyet kollarına ayrılmaktadır. Bu faaliyet kollarından en önemlisi hayvancılık faaliyetidir. Hayvancılık sektörü topluma doğrudan gıda arzı sağlaması ve endüstri faaliyetlerine hammadde sağlanması ve ekonomik olarak gelir elde edilmesi açısından da tarım sektörünün en önemli bileşenidir.

Bu bakımdan çalışmanın birinci bölümünde tarım sektörünün önemi, özellikleri ve piyasa yapısı, dünyada ve Türkiye’de tarım sektörünün GSYH, istihdam ve dış ticaretteki etkisi ele alınmıştır. Bunlarla birlikte dünyada ve Türkiye’de tarımsal üretim faaliyetlerinin  eşitleri, bu üretim çeşitlerindeki faaliyetleri incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’deki hayvancılık sektörünün önemi, yapısı ve devletin hayvancılık sektörüne yaptığı müdahale ve düzenlemeler de bu bölümde irdelenmiştir.

Türkiye coğrafı koşullarının ve iklimsel yapısının uygunluğu sebebiyle hayvancılık yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Aynı zamanda Türkiye’nin y z l m n n yaklaşık 3/1’inin orman arazilerinden oluşması ve 3 tarafının denizlerle çevrili olması da ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerinin geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

Tarım sektörü son dönemde yerini büyük oranda sanayi sektörüne ve hizmet sektörüne bırakmış olsa da AB  lkeleri ile kıyaslandığında Türkiye hala büyük bir paya sahiptir. Kırsal kesimde yaşayan insanların %90’lık bir kısmı tarımsal faaliyetlerden geçimini sağlamaktadır. Tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmüş olması, küresel teknolojik gelişmelerin yakalanamaması, üretim faaliyetinde bulunanların eksik bilgiye sahip olmaları ve tarımsal işletmelerinin genelinin k  k aile tipi işletmeler olması tarımsal faaliyetlerde verimliliği olumsuz etkilemektedir.

Küresel piyasalara uyum sağlanması, uluslararası ticaret faaliyetlerinin geliştirilmesi bakımından ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan tarımsal faaliyetlerin devlet tarafından desteklenmesi, kontrol edilmesi ve düzenlenmesi şarttır. Küresel dünya piyasasında bulunulan yeri korumak ve daha üst sıralara yükselmek bakımından gelişmekte olan ülkeler üretim faaliyetlerini gelişmiş ülkeler düzeyine çıkarmakla mükelleftir. Türkiye tarihsel süreç içerisinde bazı politikalar üreterek uygulamaya geçirmiş ve günümüz koşullarına göre de bu uygulamaları güncelleyerek küresel tarım piyasalarındaki payını korumaya devam etmektedir.

Türkiye’de tarımın ekonomi içerisindeki yerinin oldukça büyük olması bu sektörün yıllardır gündemde kalmasına neden olmuştur. Özellikle cumhuriyetin ilanından sonra 1990’lı yıllara kadar gerçeklikten uzak, popülist uygulamaların yapılması tarım sektörünün sorunlarının çözülmesini engellemiş ve bu sorunların artarak günümüze taşınmasına sebep olmuştur.

2000’li yıllara kadar uygulanan politikalar daha çok koruyucu ve müdahaleci olmuş, hatta bazı dönemlerde desteklemelerin ülke bütçesine yük oluşturduğu gerekçe gösterilerek uygulamalar kaldırılmıştır. Siyasi istikrarın sık sık bozulmuş olması ve destekleme politikaların siyasi propaganda haline getirilmesi politikaları etkisiz ve geçersiz kılmış, istikrar ve verimlilik sağlanamamıştır. Bu nedenle Türkiye’de 2000’li yıllara kadar uygulanan destekleme politikalarının incelenmesi ve 2000 yılından sonra uygulanan politikaların etkilerinin gözlemlenmesi önem taşımaktadır.

AB müzakereleri sürecinin hızlandırılmış olması 2010 yılından sonra tarımsal destekleme ödemelerinin şekline ve kapsamına etki etmiştir. Türkiye’nin AB adaylık sürecinde yerine getirmesi gereken şartlardan biri olan tarımsal modernizasyon ve uyumluluk şartı gereği hayvancılık desteklemelerine ayrılan pay artırılmış ve destekleme yelpazesi oldukça genişletilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye’nin bugüne kadar uyguladığı politikalar ele alınmış, desteklemeler ve hibe programları incelenmiştir. Ayrıca tarımsal desteklemeler ve tarımsal desteklemelerin kapsamında bulunan hayvancılık desteklemelerinin amaç ve araçlarına değinilmiştir.

Dünya genelinde gelişmiş ülkelerin birçoğunda hayvancılık sektörü, tarım sektörünün %50'sinden oluşmaktayken Türkiye'de bu oran %30 düzeyinde kalmıştır. Tarımsal işletmeler bakımından incelendiğinde ise Türkiye'deki işletmelerin yaklaşık %70'lik kısmında hem bitkisel hem hayvansal üretimin birlikte yapılıyor olması hayvancılık sektöründe verimliliğin yakalanamamasına neden olmaktadır. Bu işletmeler incelendiğinde Türkiye'de hayvan sayısı diğer ülkelere oranla daha fazla olmasına rağmen hayvan başına verimin oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'de var olan hayvancılık faaliyetlerinin potansiyelinin en doğru şekilde değerlendirilmesi geliştirilmesi ve maksimize edilmesi bakımından devlet desteklemeleri oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, 2000 yılında sonra Türkiye'de uygulanan tarımsal desteklemeler kapsamında ödenen hayvancılık desteklemelerinin, tarımsal ekonomi üzerine etkisini grafikler yardımıyla incelenmesi ve uygulanan destekleme politikalarının hayvansal üretime olan reel etkisinin değerlendirilmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜ VE TARIMSAL ÜRETİMDEKİ GELİŞMELER

1. TARIM SEKTÖRÜ KAVRAMI VE YAPISI

Tarım sektörü, gıda ürünlerinin üretimini sağlayan, bu ürünlerden farklı gıda ürünleri elde ederek, insanların da bu ürünlere karşı duyduğu ihtiyaca cevap veren, aynı zamanda toplumun sağlıklı yaşam sürmesini ve ekonomik kalkınmayı etkileyen önemli bir faaliyet alanıdır. İnsanların yaşamını sürdürebilmesi beslenmeye bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında gıda, insanlar için vazgeçilmez bir unsurdur. Toplumun sağlıklı bir yaşam sürmesi ve ülkelerin ekonomik olarak gelişmesi yeterli ve düzenli beslemekle sağlanabilir. Bunun için insanların istedikleri miktar ve türde gıda maddesine bulabilmesi ve bulabildiği gıda maddelerini tüketebilmek için yeterli bir ekonomik düzeye ulaşmış olması gerekmektedir (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

Tarımsal faaliyetler, geçmişten bu yana toplumların ekonomik ve sosyal gelişimine fayda sağlamış, gelecekte de bu faydayı sağlamaya devam edecektir.

Tarım sektörü ekonomiyi oluşturan en önemli bileşenlerdendir. Günümüzde tarımsal faaliyetler denildiğinde ilk aklımıza gelen kavram genel olarak bitkisel üretim olmaktadır. Fakat tarımsal faaliyetler çok daha geniş bir alanı içerisinde barındırır. Tarımsal faaliyetler, bitkisel üretim faaliyetleriyle birlikte hayvancılık faaliyetleri, ormancılık faaliyetler ve su ürünlerini üretimini de içerisinde barındırmaktadır.

1.1. TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖNEMİ

Tarım sektörü insanoğlunun varoluşundan bugüne kadar, insanlığın finansal, sosyal ve kültürel gelişimi için çok önemli görevler üstlenmiş ve üstlenmeye devam etmektedir.

Tarım; ülkedeki bireylerin yaşamsal faaliyetlerinin devam ettirilmesi, ulusal gelire ve istihdama sağladığı katkısı, diğer endüstri faaliyetlerine hammadde ve sermaye sağlaması, dış ticarete doğrudan veya dolaylı olarak etki etmesi ve doğadaki ürün çeşitliliği ile çevresel faktörlere olan katkısı sebebiyle dünyadaki bütün ülkelerde vazgeçilmez bir sektör olarak benimsenmiştir. Bundan dolayı tarım sektörü, sosyo-ekonomik ve ekolojik boyutlarıyla, toplumdaki tüm bireyleri yakından ilgilendirmektedir. Tarım sektörünün ekonomik kalkınmaya faydası, tarımsal faaliyetler sonucunda ele geçen gelirlerin bir bölümünün, yapılacak yeni yatırımlar harcamalarında kullanılması olarak nitelendirilebilir. Ele geçen bu gelirlerin yatırıma yönlendirilmesi ve tarımsal faaliyetlerin yapıldığı yerlerde yaşayanların da bu alanlarda istihdam edilmesi ekonomik kalkınma açısından önem arz etmektedir.

Yaratılıştan günümüze kadar geçen süreçte tarım faaliyetler, çeşitli evrelerden geçmiştir. Avcılık ve toplayıcılık ile başlayan tarımsal faaliyetler, günümüzde bilgi ve teknolojiyle harmanlanarak uzmanlaşmış tarım ve modern tarım evrelerine ulaşmıştır (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

1.2. TARIM SEKTÖRÜNÜN ÖZELLİKLERİ

Türkiye’de tarım büyük ve etkili bir potansiyele sahiptir. Ülkemizin ekonomik bakımdan gelişmesine doğrudan ve dolaylı yollarla katkı sağlayan bu sektör, nüfusumuzun büyük bir kısmını da istihdam etmektedir. Tarım, güvenilir gıda arzının sağlanması ve endüstri faaliyetlerine hammadde sağlaması sebebiyle sanayileşmekte olan ülkeler için stratejik bir sektördür. Bundan dolayı tarım sektörü, hammaddesini tarım ürünlerinden sağlayan endüstrilerin gelişmesi için büyük önem arz etmektedir. Tarım sektörü, tarımsal sanayi faaliyetlerine hammadde sağlayarak, diğer faaliyet alanlarında üretilen ürünlere talep oluşturmasıyla ekonomiye katkı sağlamaktadır. Tarımsal faaliyetler sonucunda meydana gelecek bir ekonomik

büyüme, farklı sektörler arasındaki alım satım ilişkilerinin hızlanmasını sağlayacak ve sonuç olarak tarım sektörü, ekonomik faydasını artırarak sanayi faaliyetlerinin ve diğer faaliyet dallarının gelişimine katkı sağlayacaktır. Bu çerçeveden bakıldığında tarım sektörü farklı birçok sektör ile doğrudan veya dolaylı yollarla etkileşim halindedir. Sektörler arasındaki bu kaynaşma düzeyi sektörlerdeki gelişmelere paralel olarak artmaktadır. Tarımsal faaliyetler, yalnızca fiziksel ve biyolojik ürün sağlayan bir faaliyet alanı olarak değerlendirilmemelidir (Kıral ve Akder, 1998).

Tarım sektörü; aile işletmeleri, şirket çiftlikleri, kredi ve diğer girdi sağlayan işletmeler, tarımsal ürünleri işleyip geliştirerek yeni bir ürün haline getiren işletmeler, toptancılar ve perakendeciler gibi çok sayıda ekonomik faaliyeti de kapsamakta ve bu faaliyetlerin geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

1.3. TÜRKİYE'DEKİ TARIMSAL PİYASALAR VE YAPISI

Coğrafi koşullar, iklim ve zengin bir toprak yapısına sahip olan ülkemiz de tarım, en önemli faaliyet alanıdır. Son yıllarda özel sektör girişimcilerinin, tarımsal faaliyet alanlarına yatırım yapmaya hevesleri her geçen gün artmaktadır. Tarım, nüfusun neredeyse tamamının gıda ihtiyacını karşılamakta, ülkemizin dış kaynaklara olan bağılılığını azaltmakta, tarıma bağlı olan diğer sektörlerin hammadde ihtiyacına cevap vermekte ve ülkemizin sosyo-ekonomik gelişimine fayda sağlamaktadır.

Tarıma elverişli arazi varlığı ve uygun iklime sahip olması nedeniyle Türkiye hububat, baklagil, meyve-sebze, hayvancılık ve organik tarımdan oluşan geniş bir ürün ve ürün grubu yelpazesine sahiptir. Üretilen bu ürün ve ürün gruplarının her birinin ekonomik açıdan değerlendirilmesiyle sağlanan gelirler tarımsal piyasaları oluşturmaktadır.

Tarımsal piyasalar, ihracata ve ithalata doğrudan etki etmesi nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Türkiye birçok tarımsal ürün grubunun üretilmesinde ve bu ürünlerden sağlanan gelirler açısından değerlendirildiğinde, küresel piyasalarda üst sıralarda yer almaktadır. Bunlar başlıca tahıl ürünleri, baklagiller, meyve-sebze, et ve süt üretimi ve balıkçılık olarak gözlenmiştir. Tarımsal piyasalarımız, geçmiş dönemlerde yabancı yatırımcılar tarafından çok rağbet görmemiş olsa da, son yıllarda

Ortadoğu'dan ve Asya kıtasından gelen büyük yatırımcıların yoğun ilgisiyle karşı karşıyadır (Türkiye Tarım Sektörü Raporu, 2010)

2. TARIM SEKTÖRÜNÜN GSYH VE İSTİHDAM İÇERİSİNDEKİ PAYI

Ekonomik anlamda hâsıla, bir üretim etkinliği sonucunda üretilen mamullerin fiziki değerinin toplam parasal tutarı olarak değerlendirilmektedir. Gayri safi yurt içi hâsıla ise bir ülke sınırları içinde, belirli bir dönemde üretilen bütün mal ve hizmetlerin parasal değeri olarak nitelendirilmektedir. Tarım sektörü için hâsıla ise tarımsal faaliyetler neticesinde ortaya çıkan ürünlerin fiziki değerinin toplam parasal tutar olarak ifade edilmesidir. Tarım sektörünün ekonomiye katkısı, TÜİK tarafından üretim yöntemi ile hesaplanan tarımsal GSYH ile ölçülmektedir.

Gelişmekte olan bir ülke ekonomisinin en önemli yapı taşlarından biri tarım sektörüdür. Bir ülkenin GSYH'nin içinde tarıma ayrılan paya bakılarak o ülkenin refah düzeyi ve gelişmişlik düzeyi hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Ülke ekonomisi geliştikçe GSYH'yi oluşturan tüm faaliyet kollarında farklı oranlarda ürün artışı ortaya çıkmaktadır. Bunu göz önüne aldığımızda gelişmekte olan ülkelerde tarımsal GSYH'nin artış hızının, diğer sektörlerle oranla daha düşük olduğu gözlenmekte, hatta yıllar itibariyle değerlendirildiğinde ciddi bir düşüş yaşadığı görülmektedir (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

Ülkemizde cumhuriyet sonrası ekonomik faaliyetlerde çoğunlukla sanayi sektörüne ağırlık verilmesine rağmen, tarım sektörü genel ekonomi içerisindeki payını korumaya devam etmiştir. Ülke ekonomisinin gelişmesine tarım sektörünün ve diğer sektörlerin katkısı her dönem de farklı düzeyde gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar dönemler itibariyle ele aldığımızda, 1923-1924 döneminde GSYH içerisinde tarım sektörünün payı %43 civarında iken 1925-1929 yılları arasında bu oran ortalama %44 olarak gerçekleşmiştir. 1930'lu yıllarda sanayileşme faaliyetlerinin artması nedeniyle 1939 yılında tarım sektörünün GSYH içindeki payı %40 civarına düşmüştür. Bu sürecin devamında tarımsal GSYH I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) yıllarında %35'e II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) yıllarında %30'a ve III. Beş Yıllık Kalkınma Planı yıllarında ise %24'e düşmüştür. 1980'li yıllarla birlikte de azalmaya devam eden tarımsal GSYH, 1985 yılında %20'ye, 2000 yılında %12'ye, 2007-2008 döneminde %9'a düşmüştür.

2010 yılından günümüze kadar azalmaya devam eden tarımsal GSYH 2013-2017 döneminde %6 civarında seyrederken 2018 yılsonu itibarıyla bu oran %5,8 olarak gerçekleşmiştir (Yapar, 2005)

Ekonomik gelişmeler ile birlikte tarımsal GSYH'nin, toplam GSYH içindeki payının azalmış olması tarım sektörünün öneminin azaldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişimi, tarımdan daha fazla olması nedeniyle toplam GSYH içindeki tarımsal GSYH payı azalış göstermektedir (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

Tarım sektörünün GSYH'deki payı giderek düşüş gösterirken, ülke nüfusunun büyük bir kısmı geçimini bu sektörden sağlamaktadır. Bu durum sektörün geleceği bakımından da önemli sorunlar oluşturmaktadır (Yalcinkaya, Yalcinkaya ve Çılbant, 2006).

Nüfus artışı; ekonomik faaliyetlerin gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Nüfus, hem sektörler için arz kaynağı olması nedeniyle, hem de bütün sektörlerde üretilen mal ve hizmetlerin tüketimini sağlayan en önemli faktördür. İşgücü ekonomik gelişmeye katkıda bulunması nedeniyle önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerde işgücünün sektörel alanda geçişkenliği, gelişmiş ülkelere göre daha hızlıdır. Örnek olarak ülkemizi ele alırsak; işlenebilir arazilerin daralması, teknolojik gelişmeler, nüfus artış hızının fazla olması ve sanayinin gelişimiyle işgücüne olan ihtiyacın farklı sektörlerde de artış göstermesi bu geçişkenliğin başlıca nedenleridir (Kıral ve Akder, 1998)

Ekonomik gelişme süreci boyunca tarımsal istihdamın, toplam istihdama oranı giderek azalmış ve azalmaya devam etmektedir. Bu durumun asıl nedeni tarımsal ürünlere olan talepteki artışının gelirlerdeki artış oranından daha az olmasıdır. Türkiye'de işgücünün gelişmiş ülkelere oranla büyük kısmının tarımsal faaliyetlerde istihdam edilmesi gelişmişlik göstergelerini aşağıya çekse de kırsal nüfusun istihdam edilmesi açısından önem arz etmektedir. Kırsal kesimde yaşayan nüfusun oldukça fazla olması ve kırsal kesimde yaşayan insanların istihdamının ciddi bir kısmının tarımsal faaliyetlerde değerlendirilmesi, sektör üzerinde oldukça yüksek bir nüfus baskısına ve gizli işsizliğe sebep olmaktadır. Nüfus baskısının yoğunluğu ve gizli işsizlik ise sektör üzerinde işgücü verimliliğini olumsuz etkilemektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında gelişmemiş bir tarım ülkesi durumunda bulunan ve nüfusunun önemli bir kısmını kırsal alanda barındıran Türkiye'nin bu yapısı son 50 yılda hızlı değişim yaşamıştır.

1927 yılında 13,6 milyon olan toplam Türkiye nüfusunun, %75,8'ini kırsal nüfus oluşturuyordu. 1950'li yıllarda toplam nüfus 21 milyona ulaşmış, kırsal nüfus oranı %75 civarında kalmıştır. Türkiye'de kırsal kesimden kentlere göçün 1980-1985 döneminde hızlanmasının sebebiyle bu dönemde kırsal nüfus hızla azalmıştır. 1990'lı yılların başında 56 milyona yükselen nüfusumuzun %41'i kırsal kesimde kalmıştır. 2000'li yılların başında %35'lere düşen bu oran 2007-2008 döneminde %30'lara gerilemiş, 2017 yılı itibariye de %25,6 olarak kayıtlara geçmiştir. Aynı zamanda 2017 yılında AB ülkelerindeki kırsal nüfus oranının da %23 olmuş, dünya geneline bakıldığında ise bu oran ortalama %47 civarında olduğu gözlemlenmiştir.

İstihdam yapısı olarak ele aldığımızda ise toplam nüfusun içerisinde kırsal nüfusun azalmasına paralel olarak toplam istihdamın içerisindeki tarımsal istihdam da azalmıştır. 1990'lı yıllarda tarımsal istihdam oranı %46 civarındayken, 2000'li yıllarda bu oran %35'e düşmüş ve 2018 yılı itibariyle %17,7 olarak gerçekleşmiştir. Buna rağmen Türkiye'de istihdam edilen her 5 kişiden biri tarım sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu nedenle tarım sektörü istihdam açısından önemini korumaya devam etmektedir (Yapar, 2005).

3. TARIM SEKTÖRÜNÜN DIŞ TİCARETTEKİ YERİ

Tarım sektörünün ülkelerin gelişmelerine sağladıkları katkılarından biri de dış ticaret yoluyla döviz girdisi sağlamasıdır. Tarımsal faaliyetler aracılığı ile ülkelere döviz girdisi farklı yollarla sağlanabilir. Bunlardan ilki üretilen tarımsal ürünlerin ihracıyla döviz girişi sağlanması, bir diğeri tarımsal ürün üretimi ile ithal edilecek malların ikamesi üretilerek ithalat nedeniyle ülke dışına çıkacak dövizlerin ülkede tutulmuş olması, bir diğeri ise tarımsal sanayinin gelişmesi sonucunda nihai tüketim mallarının ihraç edilmesi nedeniyle döviz elde edilmesidir (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

Tarım sektörünün dış ticaret ve ekonomik gelişme ile beraber üzerindeki etkilerinden biri de üretilen tarımsal ürünlerin ihracatıyla sağlanan döviz girdilerinin

yatırım malı ve ara malı ithalatı için kullanılmasıdır. Ancak, tarım sektörünün ülke ekonomisine olan döviz katkısı, diğer alanlara olan katkıları gibi azalma eğilimindedir. Tarımsal ürünler 1980 dönemine kadar Türkiye’de ihraç edilen ürünlerin içerisinde ağırlıklı bir paya sahip olmuştur. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte uzun yıllar boyunca ihracat gelirlerimizin %80’ini tarımsal ürün ihracatından elde etmekteydik. Son dönemlerde ise tarımsal ürünlerin ihracat içerisindeki payında ciddi azalmalar yaşanmıştır. 1980 yılında tarımsal ürün ihracatının, toplam ihracat içerisindeki payı %57 civarındadır. Yıllar itibariyle tarımsal ürün ihracatımız bazı dönemlerde dalgalanma göstererek zaman zaman yükseliş eğilimine girmiş olsa da, toplam ihracat içindeki payı zamanla azalmış ve bu oran 1985 yılında %21,6 1995 yılında %9,86 olarak gerçekleşmiştir. 2000’li yılların başlamasıyla artış eğilimine giren tarımsal ihracatımız 2000 yılında %15,1 2005 yılında %13,1 2015 yılında %14,5 ve 2018 Aralık ayı itibariyle %13,8 olarak gerçekleşmiştir (Yapar, 2005).

2000 yılından sonraki bu artışın en önemli nedenlerinden biri destekleme politikalarının artırılmasıdır. Destekleme politikalarının en önemli etkisi ise hayvancılık sektöründe gözlemlenmiştir. Büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvanlarından elde edilen ürünlerin Ortadoğu ve Asya kıtası ülkelerine ihracatı önemli boyutlara ulaşmıştır.

Tarımsal ihracatta önde gelen ülkelere baktığımızda, dönemler itibariyle ihracattaki partnerlerimizin sıralamaları değişmektedir. 1990 yılından itibaren Türkiye’nin en önemli ihracat partneri Almanya olmuştur. Bunun dışında Rusya, İngiltere, ABD, Irak, İtalya, gibi ülkelere ihracat anlamında işbirliği içerisinde olduğumuz ülkelerdir. 1990’lı yıllarda ihracat faaliyetlerimizi gerçekleştirdiğimiz ülke sayısı yaklaşık 100 civarındayken, günümüzde bu sayı 200’ü aşmıştır.

Son dönemde tarımsal alanda bahsi sıkça geçen konulardan biri de dünya sıralamasında bulunduğumuz konumdur. Türkiye verimli toprakları ve iklim koşulları ile her zaman önemli bir tarım ülkesi olmuştur. Dünya tarımsal üretiminden yaklaşık %2 civarında pay alan tarımsal faaliyetlerimiz, 2000-2010 yılları arasında bu payı %2,4’e çıkarmış, fakat 2013-2018 yılları arasında bu pay %1,7’ye gerilemiştir. Bu payın azalmasının en büyük nedeni ise Türkiye’nin tarımsal üretimini azaltması değil dünya tarımsal üretim miktarının artmış olmasıdır. Aynı

zamanda Avrupa’da en fazla tarım alanına sahip olması nedeniyle Türkiye, Avrupa’nın en büyük tarımsal üreticisi konumundadır. Dünya sıralamasında ise tarım alanları açısından 14. sırada bulunmamıza rağmen, tarımsal hâsıla açısından 8. sırada bulunmaktayız. Bu durumun en önemli nedeni ise Türkiye’de üretilen ürün ve ürün gruplarının çeşitliliğidir (Yağcıoğlu, 2015).

4. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜ VE TARIMSAL ÜRETİM ÇEŞİTLERİ

4.1.TARIMSAL ÜRETİM ÇEŞİTLERİ

Tarımsal faaliyetler gıda ürünleri üretiminin başlangıç noktasıdır. İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için en önemli ihtiyacı gıdadır. Gıda ürünlerinin üretilmesi için uygulanan tarımsal faaliyetler esnasında toprak, su, biyolojik kaynaklar ve tarımsal girdiler kullanılarak elde edilen her türlü bitkisel ve hayvansal ürün genel anlamda tarımsal üretim olarak nitelendirilmektedir. Tarımsal üretim ise bitkisel üretim ve hayvansal üretim olarak iki alt başlıkta incelenmektedir.

4.1.1. Bitkisel Üretim ve Çeşitleri

Bitkisel üretim toprağı çeşitli girdiler yardımıyla işleyerek elde edilen, genel olarak gıda üretimine hammadde sağlamaya yarayan bir üretim faaliyetidir. Tarımsal faaliyetler sonucunda elde edilen bütün bitkisel ürünler tarla bitkileri ve bahçe bitkileri olmak üzere iki gruba ayrılır. Bahçe bitkileri meyve, sebze ve süs bitkilerinden oluşurken, tarla bitkileri ise tahıl ve yem bitkilerine kadar bütün ürünleri kapsamaktadır. Bitkisel üretim faaliyetleri içerisindeki en büyük pay ise tarla bitkilerine aittir. (Türkiye Tarım Sektörü Raporu, TOBB, 2013)

4.1.2. Hayvansal Üretim ve Çeşitleri

Tarımsal üretim faaliyetlerinin alt grubu olan hayvansal üretim, elde ettiğimiz ürünlerinin ve güçlerinin kullanılmasıyla ile insanlara yarar sağlayan evcil hayvanların bakımı, beslenmesi ve yetiştirilmesi sonucu elde edilen çıktılarının tümüne verilen isimdir. Ülkemizin halen ciddi bir tarım ülkesi konumunda bulunmasına hayvansal üretim faaliyetlerinin etkisi büyüktür. Hayvan sayısı bakımından da dünya

da önde gelen ülkelerden olan Türkiye büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık ve su ürünleri üretiminde önemli bir potansiyele sahiptir.

Gelişmiş ve gelişimini sürdüren ülkeler için gıda üretimi konusu oldukça önemlidir. Gıda üretiminin alt kolu olan üretim faaliyetlerinde ise hayvansal ürünler üretimi hem doğrudan tüketim mamulü olması bakımından hem de birçok gıda sanayisine hammadde sağlaması açısından kritik bir sektördür.

Tarımsal üretim faaliyetlerinin önemli bir alt grubu olan hayvansal üretim, ekonomik katkısı ve gıda üretiminin temel yapıtaşlarından olması nedeniyle önemlidir. Beş ana başlık altında incelenen hayvansal üretim faaliyetleri; büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı, su ürünleri üretimi ve diğer(arıcılık, ipek böcekçiliği) olarak gruplandırılmıştır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri kırmızı et ve süt üretimi açısından, aynı zamanda tekstil endüstrisinde kullanılan post, yün ve deri üretimi bakımından da önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra gıda olarak yüksek besin değerine sahip olan yumurta ve kanatlı eti üretimi bakımından da kümes hayvancılığı ülke ekonomimiz için önemli bir faaliyet alanı olmaktadır. Hayvansal üretim faaliyetlerinin diğer bir önemli alt grubu da besin değeri ve lezzeti açısından önemli bir gıda ürünü olan balıkçılık faaliyetleridir. Okyanus ya da denize kıyısı olan ülkelerde genellikle üretimi yapılan balık çeşitleri ihracat anlamında da önemli bir paya sahiptir. Balıkçılığın yanı sıra yine hayvansal faaliyetler içerisinde ciddi bir üretim kolu olan arıcılık faaliyetleri dünya doğal bal üretiminin en büyük kaynağıdır. Dünya genelinde sadece belli başlı bölgelerin iklim özellikleri ve mevsimsel durumuna uygun olarak arıcılık faaliyeti yapılması ve yeterli destek verilmemesinden kaynaklı olarak arıcılık faaliyetleri her geçen gün azalmaya devam etmektedir.

4.2. DÜNYADA TARIM SEKTÖRÜ

Tarımsal faaliyetler gelişmişlik düzeyi ile alakasız olarak dünya üzerinde var olan bütün ülkeler için büyük önem arz etmektedir. İnsanın beslenmesi için gerekli gıdaların ve hammaddelerin temini tarımsal faaliyetler kanalıyla elde edilmektedir.

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana tarım sektörü ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. 1700'lü yıllara kadar toprağın ve bitkilerin temel besin ihtiyacı için

hayvan gübreleri kullanılmış, ekilen araziler her yıl nadasa bırakılmış ve işlenen arazilere her dönemde farklı bitkiler ekilmiştir. Bu olumsuzluklar sebebiyle tarımsal üretim sınırlı kalmıştır. 18. yüzyılda İngiltere öncülüğünde batı ülkelerinde şalgam üretimine başlanılmasıyla tarlaların nadasa bırakılma zorunluluğu son bulmuştur. Aynı zamanda şalgam bir hayvan yiyeceği olarak kullanılmış bu sayede hayvansal üretim değerlerinde de artışlar yaşanmıştır. Bunu takiben 4'l  ekim sistemi geliştirilerek birim alana düşen verim miktarının artışı sağlanmıştır. 1840'lı yıllarda ise yapay gübrenin bulunmasıyla tarımsal faaliyetler artmış, tarımsal piyasalar oluşarak tarımın ekonomik bir güç haline gelmesi sağlanmıştır.

Tarımsal faaliyetler insanoğlunun yaratılışından itibaren avcılık ve toplayıcılıkla başlamış, 1800'l  yıllara kadar ülkeler kendi gıda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tarımsal ürün üretmişlerdir. Tarımın küresel bir sektör haline gelmesiyle birlikte uluslararası alanda ciddi bir ürün ticareti yaşanmaya başlamıştır. Günümüzde Avrupa kıtası küresel üretim %25'ini oluştururken, Asya kıtasında üretilen toplam tarımsal ürün miktarı küresel üretim %55'ini oluşturmaktadır. Tarım sektörü, büyükten k  ge oldukça geniş bir ürün çeşitliliğine sahip olmasına rağmen, artan dünya nüfusunun gıda ve tarımsal ürün ihtiyaçlarına cevap vermekte zorlanmaktadır.

4.2.1. Dünyada Bitkisel  retim

Dünyada bitkisel üretim en önemli aktörü tahıllardır. Aynı şekilde tahıllar ürün grubunu en yüksek üretim düzeyiyle takip eden bir diğer bitkisel ürün ise şeker kamışıdır. Yine 840 milyon tonluk üretim miktarı ile mısır, 696 milyon tonluk üretim düzeyiyle pirinç, 324 milyon tonluk üretim düzeyiyle patates ve 265 milyon tonluk üretim düzeyiyle soya dünya üzerinde en çok üretilen ve tüketimi yapılan bitkisel ürünlerdir.

Bitkisel  retim değerlerinde yıllar itibariyle talep miktarı, mevsimsel etkiler gibi nedenlerle dalgalanmalar yaşanmaktadır. İnsan beslenmesine ilişkin en önemli gıda kaynağı olan tahılların 2011 yılında dünya genelindeki toplam üretim miktarı 2,4 milyar ton olarak kayıtlara geçmiştir. Bu  retim miktarının yaklaşık %45'i insan beslenmesinde, %30'u hayvan beslenmesinde, %25'i ise endüstriyel amaçlı kullanılmıştır. Artan talep nedeniyle tahıl üretilen miktarı artsa bile tahıl üretiminin büyüme

miktarı azalış eğilimine girmiştir. Bu azalma eğilimi ise küresel tahıl pazarında var olan yaklaşık 400 milyon tonluk tahıl stokunun azalmasına neden olurken tahıl piyasasında fiyat artışlarına da yol açmıştır.

Tahıllar dışında küresel tarım faaliyetlerinde en çok gelişen ve en çok üretimi yapılan alanlardan biri de yağlı tohumlar üretimi olmuştur. Son 20 yılda yıllık %4 büyüme oranı sağlayarak tarımın genel büyümesinden oldukça yüksek bir büyüme hızı yakalayan yağlı tohum üretimi, gıda, yem ve biyoyakıt hammaddesi olarak kullanımına başlanmasının ardından 21. yüzyılın tarım ürünü haline gelmiştir. Kullanım yelpazesinin geniş olması nedeniyle de yağlı tohum talebi ve fiyatlarında artışlar yaşanmıştır. Tüketim artışına paralel olarak, üretimini de artıran yağlı tohumlar ürün grubu 2009-2010 döneminde 444,2 milyon ton olarak gerçekleşen üretim miktarını 2010-2011 döneminde 456,7 milyon tona yükseltmiştir.

Tahıl ve yağlı tohum üretimini takiben küresel çapta bitkisel üretimin en önemli üretim gruplarından biri olan kuru baklagiller, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli bir gıda ürünü olmaya devam etmektedir. Baklagil üretiminin küresel anlamda artışı dünyanın toplam nüfus artış hızının altında kalmıştır. 2010 yılı itibariyle toplam Baklagil üretimi 68 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 1994-1996 yıllarında 37,5 milyon ton olan üretim miktarı 2006-2008 döneminde 46,4 milyon ton olarak kaydedilmiştir. Önemli bir protein kaynağı olması, toprağın azot ihtiyacına cevap vermesi açısından faydalı olan baklagil tüketimi 1970'li yıllardan bu yana sürekli olarak azalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kişi başına 8 kg baklagil tüketilirken, gelişmiş ülkelerde bu oran 4 kg civarındadır.

Yüksek ticaret potansiyelinin yanında beslenme alışkanlıklarının değişmesindeki etkisi sebebiyle dünya meyve-sebze sektörü tarımın dinamik üretim kollarından biri olmaya devam etmektedir. 2010 yılı itibariyle küresel çapta 600 milyon ton civarında meyve ve 1 milyar ton civarında sebze üretimi gerçekleştirilmiştir. Son 25 yıllık süreçte, meyve üretiminin artış oranı %3, sebze üretiminin artış oranı ise %5 olarak kayıtlara geçmiştir. Küresel üretim artışına en büyük faydayı sağlayan ise Asya kıtası ve özellikle Çin'de meyve-sebze üretimine olan ilginin artması olarak gösterilebilir. Son 20 yılda yıllık ortalama %8'in üzerinde

büyüme sağlayan Çin ekonomisi küresel meyve üretiminin %20'sini, sebze üretiminin ise %50'sini gerçekleştirmektedir.

Yaşanan finansal daralmalara rağmen talep doğrultusunda küresel organik tarım sektörü de kendisini geliştirmektedir. 1999 yılında 110 milyon dekar arazide yapılan organik tarım 2010 yılı itibariyle 371 milyon dekar alana ulaşmıştır. Aynı zaman zarfında ise küresel organik tarım piyasası 15,2 milyar dolarlık payını, 59,1 milyar dolara çıkarmıştır (T.C Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018 Yılları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2014).

4.2.2. Dünyada Hayvansal Üretim

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü kayıtlarına göre küresel olarak tarımsal üretimin finansal değeri 2010 yılı itibariyle 3,3 trilyon dolar olmuştur. Hayvancılık faaliyetlerinin bu üretimdeki payı ise %34 civarında gerçekleşmiştir. Üretim miktarı olarak bakıldığında ise inek sütü, sığır eti ve kanatlı eti en çok üretilen ürünler olarak kayıtlara geçmiştir. 2007-2010 döneminde hayvansal üretim faaliyetlerindeki en önemli artış ise kanatlı eti, manda sütü ve keçi sütünde gerçekleşmiştir. Gene son dönemlerde üretimi en çok azalan hayvansal ürün ise koyun yünü ve keçi tiftiği olmuştur. Avustralya ve Yeni Zelanda'daki koyun sayısının azalması ve Güney Afrika'da yapılan keçi besiciliğinin olumsuz koşullar nedeniyle düşüş yaşaması bu durumun en önemli nedenidir.

Birleşmiş milletler verilerine göre, hayvansal üretim toplam küresel ticaretin yaklaşık %2'lik kısmını oluşturmaktadır. Hayvan ve hayvansal ürün ticaretinin 2011 yılında toplam ihracat değeri 294 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Genetik materyal ticareti hayvansal ürünler ticareti içerisinde %0,5'lik paya sahipken, canlı hayvan ticareti bu ticaret faaliyeti içerisinde %4,5 pay almaktadır. Dünya genelinde en çok ticareti yapılan hayvan türleri ise sığır, koyun ve domuzdur. Koyun ticaretinde ise dünya koyun varlığının %6'sına sahip olan Avustralya en önemli ihracatçı konumundadır. Küresel sığır varlığının %1,4'ünü barındıran Fransa canlı sığır ticaretinin en önemli aktörlerindendir. Canlı sığır ithalatı bakımından en çok alım yapan ülkeler ise İtalya, ABD ve Venezuela olmuştur. Kanatlı hayvanlar ticaretinde ise ABD en çok ihracat yapan ülke konumundadır.

Uluslararası hayvansal ürünler ticareti 2011 yılında yaklaşık 300 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşmıştır. Bu alanda kırmızı et ticareti %35’lik pay ile en çok ticareti yapılan hayvansal ürün olmuştur. Bununla birlikte süt ürünleri %24, deri ürünleri ise %22’lik paylar ile uluslararası hayvansal ürün piyasasının en önemli ürünleri olmaya devam etmektedirler. Kırmızı et ticaretinde manda ve sığır eti önemli bir paya sahipken, süt ürünleri ticaretinde ise peynir, lor ve krema en büyük payı almaktadır. Hayvansal ürünlerin küresel ticaretinde ihracatçı durumda bulunan ülkelerin aynı zamanda ithalat konusunda da önde geldikleri gözlenmektedir. Avrupa ülkelerinden Hollanda, Almanya ve İtalya etkinliğini gösterirken, büyüme hızı açısından birbiriyle yarışan Hindistan ve Çin’de hayvansal ürünler ticaretinde üst sıralardaki yerlerini korumaktadırlar. Hollanda, Brezilya ve Avustralya ihracat açısından üst sıralarda yer alırken, Rusya ve Japonya ise hayvansal ürün açısından dışa bağımlı ülkeler konumundadırlar.

Avrupa Birliği ülkelerinin hayvansal ürün ticareti, uluslararası hayvansal ürün ticareti içerisinde %14’lük bir paya sahiptir. AB ülkeleri et ve et ürünlerinde 10 milyar \$ ihracat, 5,5 milyar dolar civarında ise ithalat gerçekleştirmektedir. Yeni Zelanda, Brezilya ve Avustralya gibi ülkelere hayvansal ürün ithalatı yapan AB ülkeleri, Rusya Çin ve Japonya gibi ülkelere ise hayvansal ürün ihraç etmektedirler. AB’nin ana ihracat ürünü ise %44’lük oran ile domuz eti olmaktadır. Yine AB ülkelerinin en fazla ithal ettikleri hayvansal ürün ise %70’lik pay ile sığır eti olmuştur (T.C Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018 Yılları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2014).

4.3. TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜ

Ülkemiz bulunduğu jeopolitik konum, üç yakasının denizlerle çevrili olması, çeşitli doğal kaynaklara sahip olması, ekilebilir arazilerinin kalitesi ve ekolojik çeşitliliğinden dolayı bitkisel, hayvansal ve su ürünleri üretimi bakımından ciddi bir öneme sahiptir.

Anadolu tarihsel süreç içerisinde çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapmış eşsiz bir coğrafyadır. Bu uygarlıklar iklim çeşitliliği ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle birçok alanda ve birçok üründe yoğun bir şekilde tarımsal faaliyetleri sürdürmeye devam etmişlerdir. Milattan önce 1900-1700’lü

yıllara uzanan tahıl üretimi, zamanla çeşitlenerek M.Ö 1200'lü yıllarda üzüm, elma, incir ve zeytin üretimi ile devam etmiştir. MS 395 yılında Bizans İmparatorluğu döneminde hayvancılık faaliyetleri artarak Selçuklu İmparatorluğu döneminde hayvancılık faaliyetlerine önem verilmiş, aynı zamanda dokumacılık ve dericilik faaliyetleri gelişmiştir. 600 yılı aşkın bir süre hüküm sürerek, dünya tarihinde önemli bir iz bırakan Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise nüfusun neredeyse %90'ı tarım sektöründe faaliyet göstermekteydi. Toplam üretimin %90'ı tahıllardan oluşuyor olsa da bu dönemde pamuk, pirinç, kenevir, tütün, meyve-sebze üretimi ve koyunculuk faaliyetleri yoğun bir biçimde yapılmıştır (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra yaşanan gelişmeler bakımından sanayi faaliyetlerine olan ilgi artsa da tarım sektörü ekonomi içindeki yerini birçok payda da korumuştur. Milli gelir içindeki payı yıllar itibariyle azalsa da sektör hammadde üretimi, istihdam, ihracattaki payı ve hizmet sektöründeki payı nedeniyle popülaritesini hala korumaktadır. Cumhuriyet kurulduktan sonra kalkınmayı sağlayacak sektör olarak seçilmesiyle, tarım sektöründe üretimi artırıcı politikalar izlenmiştir. İlk 5 sene içerisinde yaşanan gelişmeler, kalkınma için bu sektörün seçilmesinin başarılı olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu dönemde tarımsal üretim %10'luk bir büyüme ile kalkınmaya büyük fayda sağlamıştır.

Bu dönemden itibaren ülke ekonomisi incelendiğinde zaman zaman dalgalanmalar yaşansa da tarım sektörü, ekonomik kalkınmanın en önemli sektörlerinden biri olmuştur. Türkiye günümüzde halen bir tarım ülkesi konumunda olsa da son dönemlerde bu özelliğinden ödün vermektedir. Ülkemiz tarımsal üretim faaliyetleri açısından iç talebini karşılayabilecek durumdadır. Dış ticaret faaliyetlerinde ise tarımsal ürünler Türkiye için önemli bir aktördür. Ülkemiz hububat, baklagil, meyve-sebze ve hayvancılık gibi birçok tarımsal faaliyet çeşidinin yapılması sebebiyle önemli bir üretici konumundadır. Dönem dönem mevsimsel sıkıntılar nedeni ile üretimimiz azalsa da, genel olarak bakıldığında üretilen ürünlerin kalitesi, üretim yelpazesinin geniş olması açısından oldukça şanslı bir ülke olduğumuz gerçeği gözler önüne serilmektedir (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

4.3.1. Türkiye’de Bitkisel Üretim

Bitkisel üretim faaliyetleri ülkemizde iki alt grupta toplanmıştır. Tarla bitkileri ve bahçe bitkileri olmak üzere ikiye ayrılan bitkisel üretim faaliyetleri içerisinde tüm dünya da olduğu gibi ülkemizde de en büyük pay tarla bitkileri üretimine aittir. Tarla bitkileri Türkiye’nin birçok bölgesinde geleneksel olarak üretilmektedir. Gıda ve yem kaynağı olmasının yanı sıra tarımsal sanayi ve gıda sanayisine yönelik önemli bir hammadde kaynağıdır. Tarla bitkileri ele alındığında ise üretim miktarı itibarıyla %37,5 ile tahıllar ciddi bir yere sahiptir. Tahıl üretimini sırasıyla %34,1 ile yem bitkileri, %22,3 ile yumrulu bitkiler, %3,5 ile yağlı tohumlu bitkiler, %1,2 ile kuru baklagiller, %1 ile tekstil sanayiinde kullanılan lifli bitkiler, %0,2 ile parfümeri ve eczacılık bitkileri, %0,1 ile tütün üretimi izlemektedir. Türkiye’nin toplam bitkisel üretimi yıllık 105 milyon ton civarındadır. Bu üretimin düzeyinin neredeyse 60 milyon tonluk kısmı tarla bitkilerinden elde edilmektedir. Tek sezonluk ürünlerden oluşan tarla tarımında dönemler itibarıyla dalgalanmalar yaşanmaktadır. Bu dalgalanmaların yaşanmasının en büyük sebebi ise mevsimsel etkiler ile birlikte destekleme politikaları ve dış ticaret verilerinin süreç içerisinde değişkenlik göstermesidir.

Yıllık üretilen 60 milyon tonluk tarla bitkilerinin içerisinde en büyük payı 34 milyon ton ile tahıllar ürün grubu almaktadır. Yumrulu bitkiler üretimi ise 20 milyon tonluk üretim miktarı ile tarla bitkileri üretimi içerisinde ikinci sırada yer almaktadır. Alt gruplar incelendiğinde ise 34 milyon tonluk tahıl üretiminin 20 milyon tonluk kısmını **buğday** üretimini oluşturmaktadır. Ülkemizde geleneksel olarak en çok üretimi yapılan tarla bitkisi olma özelliği taşıyan buğday, iç talepte yeterlilik düzeyi %102,2 civarındadır. Buğday üretimini sırasıyla arpa ve mısır üretimi takip etmektedir. Yine en çok üretimi yapılan tarla bitkileri içerisinde 2. Sırada yer alan yumrulu bitkiler üretimi içerisinde yıllık 15 milyon tonluk üretim ile **şeker pancarı** üretimi önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda şeker pancarı üretiminin iç talebi karşılama oranı %115,4 civarında gerçekleşmiştir.

Tarla bitkileri üretiminin alt üretim kollarından bir diğeri olan baklagil üretiminde **nohut** üretimi 518.000 ton ile en çok üretimi yapılan baklagil olmuş, bununla birlikte iç talepte %110,5 civarında karşılama oranına ortaya koymuştur. Bir

diğer tarla bitkisi üretim faaliyeti olan yağlı tohumlar üretiminde ise **ayçiçeği** üretimi 1,3 milyon ton olarak gerçekleşmiş, aynı zamanda ülke içi talebinde %52,4'ünü karşılamıştır. İyi bir endüstri bitkisi olması açısından önem arz eden **pamuk** üretimi ise yıllık 2,3 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Bitkisel üretim faaliyetlerinin bir diğer üretim grubu olan bahçe bitkileri üretimi, tarla bitkilerinden sonra en çok üretim miktarına sahip tarımsal ürün olarak nitelendirilmektedir. 105 milyon tonluk bitkisel üretimimizin yaklaşık 45 milyon tonluk kısmını sağlayan bu üretim grubu dönemler itibariyle üretim miktarını artırmaktadır. Taze tüketim, taze işleme, depolama ve nakliye konusunda dikkat edilmesi gereken bir üretim grubu olan bahçe bitkileri, metrekaşe başına verim miktarı ve kalite artışı ile birlikte aynı zamanda hasat sonrası altyapısının gelişmesi ile iç ve dış piyasada talep artışları yaşamaktadır.

Bitkisel üretim grubunun alt üretim kolu olan bahçe bitkileri üretimi; meyvecilik, sebzeçilik, ve tıbbi ve aromatik bitkiler olmak üzere 3 grupta toplanmaktadır. Emek ve sermaye yoğunluğu açısından önemli bir sektör olan meyvecilik, son yıllarda üretim miktarını düzenli olarak artırmaktadır. Bu artışın en önemli nedeni ise tarımsal teknolojinin gelişmesi, kaliteli fidan üretilmesi ve ticari olarak ihracat faaliyetlerinin artış göstermesidir. Tarımsal ekim alanlarının azalmasına karşın, bahçe bitkileri üretimi açısından dikili tarım alanları artış eğilimindedir. Ülkemiz birçok meyve alt grubunda dünyada en büyük üretici konumundadır. Meyve alt ürün gruplarına baktığımızda yıllık 17 milyon tonluk meyve üretimimizin 5,4 milyon tonu üzüm ve meyvelerden oluşmaktadır. Üzüm ve meyveler üretimini, 4,2 milyon ton üretim ile sert çekirdekli meyveler, 3,48 milyon ton üretim ile yumuşak çekirdekli meyveler, 3,47 milyon ton üretim ile turunçgiller, 1,2 milyon ton üretim ile çay ve 1,1 milyon ton üretim ile sert kabuklu meyveler takip etmektedir. Meyve üretimi grubu içerisinde 5,4 milyon tonluk üzüm ve meyveler üretiminin 4,1 milyon tonluk kısmını üzüm üretimi oluşturmaktadır. Bununla birlikte 1,6 milyon tonluk portakal üretimimiz, 1,8 milyon tonluk zeytin üretimimiz ile meyve üretim grubu tarımsal ürünler ihracatımızın en önemli aktörlerinden biri olmaya devam etmektedir.

Ülkemiz sebze üretimi hususunda ise yıllık 27 milyon tonluk üretim ile dünyanın en çok sebze üreten 4. ülkesi konumundadır. Üretim genel olarak geleneksel yöntemlerle yapılıyor olmasına rağmen ülkemiz birim alanda ve kişi başına sebze üretimi açısından dünyada ilk sıralarda yerini almakta ve çok sayıda sebze grubu ürünlerin üretiminde ise dünyada ilk 5 ülke arasındaki yerini korumaktadır. Bu duruma en büyük faydayı sağlayan aktörler ise iklim avantajı, toprak yapısı ve ülkemizin seracılık bölgesinde bulunmasıdır. Yıllık 27 milyon tonluk sebze üretiminin yaklaşık 22 milyon tonluk kısmı meyvesi yenilen sebzeler üretiminden oluşmaktadır. Meyvesi yenen sebzeler grubunda ise en büyük pay 11,3 milyon tonluk üretim ile domates üretimine aittir. Tine aynı grupta yer alan karpuz üretimi yıllık 4 milyon ton, kavun üretimi yıllık 1,6 milyon ton ve hıyar üretimi yıllık 1,7 milyon ton civarında gerçekleşmektedir.

Meyvesi yenen sebzeler dışında yıllık 3 milyon tonluk üretim miktarı ile yumru ve kök sebzeler, 1,4 milyon ton üretim ile yaprağı yenen sebzeler ve 800 bin ton üretim ile baklagil sebzeler grubu önemli üretim kalemleri olmuşlardır.

Türkiye tıbbi ve aromatik bitkiler üretimi ve ihracatında dünyanın önde gelen satıcıları arasında yerini almaktadır. İklim koşulları, florasında çok sayıda bitki çeşidi bulunması bakımından ve doğada kendiliğinden yetişen ve toplanan tıbbi ve aromatik bitkiler bakımından ülkemiz ciddi bir potansiyele sahiptir. Bu üretim grubunda kırmızıbiber, kekik, anason, kimyon ve nane ön önemli üretim kalemleridir. Ülkemiz kekik üretimi ve ihracatında birinci sırada yer almasıyla birlikte üretilen kekiğinde %80'lik kısmı tarlalarda yetiştirilmekte ve geriye kalan %20'lik kısmı ise doğadan toplanmaktadır. Ülkemiz kekiğin yanı sıra kırmızıbiber, nane, anason ve kimyon üretiminde de önemli bir üretici ve ihracatçı konumundadır. Bu ürünlerle birlikte Isparta, Burdur, Afyon ve Denizli bölgesinde yetiştirilen güllerden elde edilen gülyağı üretimi ise tıbbi ve aromatik bitkiler açısından önemli bir yere sahiptir. Üretilen gülyağı ise dünyada 'Türk Gülyağı' olarak bilinmektedir.

İnsanların gıda ihtiyacı dışında kalan ve bitkisel üretim grubu içerisinde incelenen diğer bir ürün grubu ise süs bitkileridir. Süs bitkisi talebi insanların ekonomik düzeylerine, eğitim ve kültür seviyesine göre şekillenmektedir. Türkiye'de ticareti yapılmak maksadıyla kesme çiçek üretim faaliyetleri 1940'lı yıllarda

başlamıştır. İhracat amacıyla yapılan üretim, çeşitli desteklemeler ile teşvik edilmiş ve kesme çiçek üretimi ile ihracatında ciddi artışlar kaydedilmiştir. Ülkemiz süs bitkisi üretiminde iklim ve coğrafi koşullar açısından, pazar ülkelere yakın olması bakımından ve ucuz işgücü bulunabilirliğinin yüksek seviyede olması gibi sebeplerle büyük bir avantaja sahiptir. Yaklaşık 35 ülkeye süs bitkisi ihracatımız devam etmektedir. 2011 yılı verilerine göre toplam süs bitkisi ihracatının %36'sı kesme çiçek, %52'si canlı çiçek, %7'si çelenkler ve %3'ü çiçek soğanlarından oluşmaktadır. Süs bitkisi ürün grubunda ise yıllık ihracatımız 70-75 milyon civarındadır (Türkiye Tarım Sektörü Raporu, TOBB, 2013)

4.3.2. Türkiye’de Hayvansal Üretim

Türkiye’de hayvancılık faaliyetleri genel ekonomi ve tarımsal faaliyetler içerisinde ciddi bir paya sahiptir. Hayvansal üretim ile bitkisel üretim faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ürünlerin bir kısmı değerlendirilmekte, üreticiler birden fazla üretim dalında faaliyet göstererek verimi artırmayı hedeflemektedirler. Türkiye hayvansal üretim faaliyetleri açısından da verimli bir ekolojiye sahiptir. Tarihi süreç içerisinde dönemler itibarıyla izlenen olumsuz politikalar hayvansal üretim faaliyetlerinin dalgalı bir gelişim yaşamasına sebep olmuştur (Tapkı vd., 2018).

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar ülkemizde hayvan varlığı önemli değişimler yaşamıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla ikinci dünya savaşı arasında kalan dönemde hayvan varlığımız ciddi bir artış yaşamış, savaş yıllarında ise bu artışın hızı azalmıştır. İkinci dünya savaşının bitmesini takip eden dönemde özellikle 1960-1980 yılları arasında ülkemizde en yüksek canlı hayvan sayısına ulaşılmıştır. 1980 yılından itibaren ise bütün türlerde ciddi bir azalma söz konusu olmuştur.

Türkiye coğrafi özellikler açısından her türlü hayvan türünün yetiştiriciliği için uygun bir ekolojiye sahiptir. 1970’li yıllara kadar hayvancılık faaliyetlerinin büyük bir kısmı yerli ırk hayvanlar ile meralarda yapılmaktaydı. Bu dönemlere kadar hayvansal kış mevsiminde kuru otlar, saman ve kesif yemler yardımıyla sürdürülürken, yaz mevsiminde mera ve otlaklarda sürdürülmeye devam etmiştir. 1980 dönemine kadar ülkemiz bu potansiyelinden büyük ölçüde faydalanarak hayvan varlığını sürekli olarak artırmıştır. 1980-2000 yılları arasında hayvancılık

faaliyetlerinde yaşanan azalma, 2000 yılından sonra uygulanmaya başlayan devlet desteklemeleri ve teşvikler ile önemli bir toparlanma yaşamıştır (Hayvancılık Sektörü Raporu, TİGEM, 2017).

Hayvancılık sektörü GSYH'ye ve istihdama sağladığı katkının yanı sıra et, süt, deri, tekstil, kozmetik ve ilaç endüstrisine hammadde sağlamaktadır. Aynı zamanda yem sanayi, et ve süt ürünleri sanayi, veteriner ilaçları ve hayvancılık makine ve ekipmanları sanayisine de istihdam oluşturmaktadır.

Ülkemizde hayvancılık faaliyetleri denildiğinde öne çıkan üretim grubu **büyükbaş hayvan yetiştiriciliği**dir. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği denildiğinde ise akla ilk gelen sığır ve manda yetiştiriciliğidir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sığircılık faaliyetleri her dönemde önemli bir üretim kalemi olmuştur. Bunun en önemli nedeni ise sığır üretiminin sağladığı avantajlar ve sığır ve sığırlardan elde edilen ürünlerin ticaretinin getirisinin büyük olmasıdır. Türkiye'de sığır yetiştiriciliği 1980'li yıllara kadar aile işletmeciliği biçiminde yapılmış, 1980'den sonra ise büyük sığircılık işletmeleri kurulmuştur. 1961 yılında 12,4 milyon olan sığır sayısı 2000'li yıllarda 10,7 milyona düşse de 2000 yılından sonraki devlet desteklemeleri ile modern sığircılık işletmeleri kurulmuş ve 2017 yılında sığır sayısı 15,9 milyona ulaşmıştır. 1961 yılında 1,1 milyon olan manda ırkı 2000'li yıllarda büyük bir düşüş yaşamış, 2007 yılı itibariyle Türkiye'de manda varlığı 84.705 olarak gözlemlenmiştir. Yine devletin teşvikiyle bu sayı 2017 yılı itibariyle 161.439 olmuştur. Toplam büyükbaş hayvan sayısı 1961 yılında 13,5 milyon civarındayken 2010 yılında 10,9 milyona düşmüş günümüzde ise bu sayı 16,1 milyon olmuştur.

Türkiye'de yapılan en önemli hayvancılık faaliyetlerinden bir diğeri ise **küçükbaş hayvan yetiştiriciliği**dir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği denildiğinde ise aklımıza ilk gelen koyun ve keçi üretimidir. Koyun yetiştiriciliği et, süt, yün ve deri üretimi bakımından hayvansal üretim içerisinde önemli bir paya sahiptir. Özellikle ekilebilir tarım arazilerinin az olduğu doğu ve güneydoğu bölgelerinde koyun yetiştiriciliği yoğun bir şekilde yapılmaktadır. 1980'li yıllarda tüm hayvan türlerinde yaşanan azalmadan, koyun türü de nasibini almış ve ciddi bir azalış yaşamıştır. 1960'lı yıllarda 34 milyon civarında olan koyun sayısı 2010-2011 döneminde 25 milyona kadar düşmüş, 2010 yılından sonra küçükbaş hayvancılığa sağlanan devlet

desteklemeleri ile günümüzde koyun sayısı 33 milyona ulaşmıştır. Koyun yetiştiriciliğinin yanı sıra keçi yetiştiriciliği de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin önemli bir kalemidir. 1991-2010 yılları arasında büyük bir düşüş yaşayan keçi yetiştiriciliği 1960'lı yıllarda 24,6 milyon civarındayken 2000 yılında 7,2 milyona düşmüş, 2010 yılından sonra sağlanan desteklemelerin etkisiyle günümüzde 10,6 milyona ulaşmıştır.

Hayvancılık faaliyetlerinin bir diğer alt grubu da **kümes hayvanları yetiştiriciliği**dir. Son yıllarda nüfusumuzdaki hızlı artış, birim fiyatın ekonomik olması ve diğer hayvansal ürünlere oranla kümes hayvanlarından üretilen gıdaların daha sağlıklı olması bu kümes hayvanları üretimine ve tüketimine olumlu bir ivme kazandırmıştır. Özel sektör tarafından yoğun bir şekilde faaliyet gösterilen kanatlı hayvan üretimi, kullanılan teknoloji ve teknikler bakımından ülkemizde oldukça gelişmiş bir sektördür (Hayvancılık Sektörü Raporu, TİGEM, 2017).

Diğer bir önemli hayvancılık üretim faaliyeti ise **su ürünleri üretimidir**. Ülkemizin 3 yakasının denizlerle çevrili olması sebebiyle oldukça gelişen sektör 100'den fazla balık üretimiyle geniş bir ürün yelpazesine ve ticaret potansiyeline de sahiptir. Bu balık çeşitlerinden bazıları ise; hamsi, istavrit, kefal, lüfer, mezgıt ve palamuttur. Geleneksel olarak kıyı balıkçılığının yoğun yapıldığı ülkemizde balıkçılık faaliyetleri en fazla Karadeniz, Marmara ve boğazlarda yapılmaktadır. Aynı zamanda göl ve baraj göllerinde yapılan tatlı su balıkçılığı da balıkçılık faaliyetleri içerisinde önemli bir paya sahiptir. Bununla birlikte özel düzenlemiş havuzlarda ticari amaçla kültür balıkçılığı da yapılmaktadır. 2016 yılı itibariyle ülkemizde denizlerden avlanan balık miktarı 335.000 ton iken özel tesislerde yetiştirilen balık miktarı ise 253.000 ton olmuştur.

Üretimi çok fazla olmasa da ülkemizde hemen her bölgede yapılabilirliği açısından önemli bir diğer hayvancılık faaliyeti de **arıcılıktır**. 1990'lı yıllarda yaklaşık 3,5 milyon kovanda 54.655 ton bal üretimi yapılırken 2016 yılı itibariyle bu üretim 7,6 milyon kovanda 105.727 ton olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda dünya çam balı üretiminin de %92'sinin ülkemizde yapıyor olması küresel bal üreticileri arasında önemli bir konumda olmamızı sağlamaktadır.

Yardımcı bir tarım kolu olan **ipek böcekçiliği** dut ağacına bağlı olarak yapılmaktadır. Diyarbakır, Şanlıurfa, Antalya ve Bursa’da üretimi yapılan ipek böcekçiliği üretimi, 1990’lı yıllarda 50.623 kovanda 1353 ton olarak üretilmişken 2016 yılı itibariyle 5303 kovanda 103 ton üretim sağlanmıştır (<https://www.fikir.gen.tr/turkiyede-hayvancilik-faaliyetleri-nelerdir/>)

Ülkemizde yapılan hayvancılık faaliyetlerinin en büyük çıktısı üretilen hayvansal ürünler ve üretilen bu ürünlerin ekonomimize sağladıkları katkıdır. Yapılan faaliyetler sonucunda üretilen en önemli ürünler kırmızı et, süt, yumurta, kanatlı eti, post, yün ve balıktır. Üretilen bu ürünlerden, hayvansal üretim içerisinde en büyük payı alan **kırmızı et** üretimidir. Toplam kesimi yapılan hayvan sayısı yıllık 10,8 milyon civarındayken, toplam kırmızı et üretimi ise 1,1 milyon ton olmuştur. Üretimi yapılan bu etin 988 bin tonu sığır kesiminden sağlanırken, bin 334 tonu manda kesiminden, 100 bin tonu koyun kesiminden ve 37 bin tonu keçi kesiminden elde edilmiştir. Toplam kırmızı et üretiminde %87’lik kısım büyükbaş hayvanlardan elde edilirken kalan %13’lük kısım ise küçükbaş hayvanlardan elde edilmektedir (Et Ve Süt Kurumu 2017 Yılı Değerlendirme Raporu).

1970 yılında toplam et üretimimiz 572 bin ton olarak gerçekleşmiş, 2016 yılı itibariyle ise bu miktar 3,3 milyon ton civarına yükselmiştir. Bu üretim miktarının ise 1,1 milyon tonluk kısmı kırmızı etten geriye kalan 2,1 milyon tonluk kısmı ise kanatlı etinden oluşmaktadır. Dünya et tüketimi açısından ortalama kişi başı 44 kg et tüketimi gerçekleşmiş olup ülkemizde bu miktar 42 kg (2016) olarak gözlenmiştir. Kırmızı et üretimi dönemler itibariyle dalgalanmalar yaşaması açısından bazı dönemlerde et ithalatı gerçekleşmiştir. 2009 yılına kadar neredeyse hiç et ithal etmeyen bir ülke olan Türkiye, 2009 sonrası dönemde üretimde yaşanan dalgalı dönemler ve nüfusun et ihtiyacına cevap verilememesi nedeniyle et ithalatına başlamış ve 2017 yılı içerisinde yaklaşık 18 milyon ton et ithal edilmiştir. Buna karşılık olarak işlenmemiş kırmızı et ihracatımız ise 101 bin ton civarında gerçekleşmiştir (Hayvancılık Sektörü Raporu, TİGEM, 2017)

Kırmızı et üretimini takiben hayvansal ürün üretimi kalemleri içerisinde ciddi pay sahibi olan bir diğer ürün grubu da **süt ve süt ürünleri** üretimidir. Türkiye’de 2017 yılı itibariyle sağımı yapılan hayvan sayısı yaklaşık 28,5 milyondur. Sağımı

yapılan bu hayvanların ise 6 milyonunun büyükbaş hayvan olduğu bilinmektedir. Toplam sağım yapılan hayvan sayısı içerisinde sağımı yapılan büyükbaş hayvanların oranı %21 civarında olsa da süt üretimi açısından bakıldığında üretilen toplam sütün %90'ı büyükbaş hayvanlardan elde edilmektedir. Yıllık yaklaşık 20 milyon ton civarındaki süt üretimimizin 18,8 milyon tonluk kısmı sağımı yapılan büyükbaş hayvanlardan elde edilmektedir.

Türkiye'nin süt üretimi 1970 yılında 7,3 milyon ton civarındayken 2017 yılı itibariyle bu miktar 20,7 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Üretilen 20,7 milyon tonluk sütün, 18,7 milyon tonu sığırlardan, 69 bin tonu mandalardan, 1,3 milyon tonu koyunlardan, 523 bin tonu ise keçilerden elde edilmektedir. Küresel çapta bakıldığında kişi başına yıllık süt üretimi 106 kg iken ülkemizde bu oran yıllık kişi başına 224 kg olarak dünya ortalamasının çok üstünde gerçekleşmiştir. Süt ve süt ürünleri grubunda dış ticaret verileri incelendiğinde ise süt, krema, süt tozu, yoğurt, tereyağı, peynir, laktoz, dondurma vb. olmak üzere 2017 yılı itibariyle 23 bin ton ürün ithal edilirken yine aynı ürün grubunda toplam 196 bin ton ihracatımız bulunmaktadır. Bu ihracat ile 340 milyon dolar civarında bir döviz ülkemize girmiştir (Tapkı, vd., 2018).

Kırmızı et ve süt üretiminin yanı sıra hayvansal ürünler üretiminin bir diğer önemli kolu da kümes hayvanlarından üretilen **kanatlı eti ve yumurtadır**. Besin değeri olarak kırmızı etten daha sağlıklı olması ve ekonomik açıdan daha ucuz olması nedeniyle üretimi ve tüketimi en çok yapılan hayvansal ürünler arasında yer alan kanatlı eti (beyaz et) 2017 yılı itibariyle toplam et üretimimizin %66'sını oluşturmaktadır. 2017 verilerine göre toplam kümes hayvanı sayımız 346,6 milyon civarındadır. Belirli dönemlerde yaşanan salgın hastalıklar ya da mevsimsel etkiler sebebiyle kanatlı eti ve yumurta üretiminde dalgalanmalar yaşansa da 2017 yılında eti için kesilen toplam tavuk sayısı 1,2 milyar olmuştur. Bu kesimlerden elde edilen toplam tavuk eti miktarı ise 2,1 milyon ton civarındadır. Yine kesilen hindi sayısı yaklaşık 5,2 milyon civarındayken üretilen hindi eti ise 52 bin ton civarındadır. 2017 yılında ürettiğimiz toplam 3,3 milyon tonluk etin yaklaşık 2,17 milyon tonu kümes hayvanları etinden oluşmaktadır (Et Ve Süt Kurumu 2017 Yılı Değerlendirme Raporu).

Kümes hayvanlarından elde edilen bir diğer hayvansal üründe yumurtadır. Besin değeri ve kullanımı açısından önemli bir gıda maddesi olan yumurta üretimi ülkemizde ciddi boyutlara ulaşmıştır. 2018 yılı itibariyle 1080 işletmede yaklaşık 127 milyon yumurta tavuğu ile 19,6 milyar adet yumurta üretimi gerçekleştirilmiştir. Üretimi yapılan 19,6 milyar yumurtanın 5,7 milyar adeti ihraç edilirken bu ihracat ile elde edilen gelir toplam 430 milyon dolar civarında olmuştur. Bu ihracatımızın ise en önemli partner ülkeleri Ortadoğu ülkeleri olmuştur. İhracat dışında geriye kalan 14 milyar yumurta ise iç piyasadaki taleplere cevap vermiştir (<https://www.yum-bir.org/user/file/yumurtaverileri2017webpdf>).

4.4. TÜRKİYE’DE HAYVANCILIK SEKTÖRÜ

İnsanoğlu varoluşundan bu yana tarımsal faaliyetler ile daima içiçe olmuştur. Bu durumun en önemli nedeni ise tarım sektörünün insan beslenmesinde ve gıda üretiminde baş aktör durumunda olmasıdır. Tarımsal faaliyetlerin önemli bir kolu olan hayvancılık faaliyetleri de nüfusun yeterli ve sağlıklı beslenmesi, gıda ürünleri ve bazı endüstri ürünlerine hammadde sağlaması açısından büyük önem arz etmektedir.

Anadolu’da hayvancılık sektörü asırlardır barındırdığı uygarlıkların yapılarından da anlaşılacağı gibi genel olarak küçükbaş hayvan üretimi şeklinde yapılmış ve bu hayvansal faaliyetlerden elde edilen ürünler ülkelerin iç taleplerinde kullanılmıştır. Hayvancılık faaliyetleri Bizans, Selçuklular ve Osmanlı Devleti döneminde gelişmeler göstermiş fakat 1900’lü yıllara kadar hayvansal faaliyetler küresel ticarete kullanılmamıştır (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

Türkiye cumhuriyetinin kurulmasından sonra devam eden tarımı ve nüfusun büyük çoğunluğu olan kırsal kesimi kalkındırma politikalarının etkisiyle tarımsal üretim faaliyetleri artış göstermiş, gösterilen bu artışın önemli bir kısmı da hayvancılık faaliyetleri ve hayvancılık faaliyetlerinden elde edilen gelirler sayesinde yaşanmıştır. Ülkemizin ekolojik ve coğrafi yapısı nedeniyle hayvan türlerinin çoğu hemen hemen bütün bölgelerimizde yetiştirilebiliyor olması da hayvancılık faaliyetlerimiz açısından ülkemizin oldukça şanslı olduğunu göstermektedir. Genel olarak baktığımızda geleneksel olarak yapılan hayvancılık faaliyetleri zaman içerisinde ekonomik kazanç elde etmek amacıyla yapılmaya başlanmıştır. Ülkemizde

en yaygın yapılan hayvancılık faaliyetleri ise sığır yetiştiriciliği ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği olmuştur.

4.4.1. Türkiye’de Hayvancılık Sektörünün Yapısı

20. yüzyılda tarım ülkesi olma özelliğini sürdüren Türkiye’de hayvansal üretim, bitkisel üretim ardından gelmesine rağmen stratejik önemini korumaktadır. 2001 yılındaki genel tarım sayımına göre, Türkiye’de bulunan tarımsal işletmelerin %67,4’ünde bitkisel üretim ve hayvansal üretim aynı anda yapılırken, yalnızca hayvansal üretimle ilgilenen işletmelerin oranı %2,4’tür. Ülkemizin 2006 yılında Gayrisafi Milli Hasılası (GSMH) içerisinde tarımsal ürünler üretiminin payı %10,3’tür. Bununla birlikte toplam tarımsal üretim değerinin içerisinde, hayvansal üretimin payının %31,0 olduğu gözlemlenmiştir. Süt üretim miktarı toplam tarımsal faaliyetler içerisinde %8,4 paya sahipken, hayvansal ürünler üretimi içindeki payı ise %24,3 olarak gerçekleşmiştir. Süt üretiminin payının artırılması için, bu alanda verimlilik artışının sağlanmasının gerektiği belirtilmektedir (Saçlı, 2007)

Hayvancılık faaliyetlerinin tarım sektörü içindeki payı, bir ülkelerin tarımsal üretiminin yapısını belirlenmeye yardımcı olur. Türkiye’nin üye olmak istediği Avrupa Birliği’ndeki 15 ülkenin kırsal alandan elde edilen gelirleri içerisinde hayvansal üretimin payı % 49,4, bitkisel üretimin payı ise %50,6’dır. Birliğe üye olan 15 ülkenin 11’inde, hayvansal üretimin tarımsal üretim içerisindeki payı %50’den fazla olup yalnızca 4 ülkede %31 ile %34 arasında değişmektedir. Ekonomileri Türkiye ekonomisine benzeyen Yunanistan ve Portekiz’de ise hayvansal üretimin payı sırasıyla %31,3 ve %50,5 seviyesindedir. Ülkemizde ise tarımsal üretim içerisinde, hayvansal üretimin payının azaldığı gözlemlenmektedir. Örneğin bu değer 1970 yılında %30,3 iken, 1980 yılında %22,5’e ve 1997 yılında ise %17,7’ye gerilemiştir.

Türkiye’de hayvansal üretimden elde edilen gelirlerin, bitkisel üretimden elde edilen gelirlere göre düşük olmasının asıl nedeni, temel olarak hayvancılık sektörünün ticari bir faaliyet olarak görülmemesinden kaynaklanmaktadır. Geleneksel tarım kültürü içinde bitkisel üretim faaliyetleri ana üretim kolu iken, hayvansal üretim faaliyetleri ek faaliyet alanı olarak görülmektedir. Bu durumun

oluşmasına, genel tarım politikası içinde hayvancılık faaliyetlerine gereken değerin verilmemesi neden olmaktadır (Anonim 2016d)

4.4.2. Türkiye’de Hayvancılık Sektörünün Önemi

Türkiye, coğrafi konumu, arazi verimliliği, ekolojisi, mevsimsel etkileri bakımından üretim faaliyetlerinin geniş bir yelpaze de yapılmasına en uygun ülkelerden biridir. Elimizde bulundurulmuş bu imkânlardan en çok faydalanılan sektör ise tarım sektörü olmuştur. Ülkemizde yapılan tarımsal faaliyetler hayvansal ve bitkisel üretim olarak iki grupta toplanırken, bitkisel üretim faaliyetlerinin önemli bir kısmı da hayvansal üretim faaliyetlerinin yapılabilmesi için hammadde üretimi şeklinde yapılmaktadır. Hayvancılık sektörü uzun yıllar boyu ülkemizde lokomotif sektör olmuş, GSYH’ye doğrudan ve dolaylı katkısı, gıda üretimine olan katkısı, istihdam arzı ve hayvansal üretim faaliyetlerinin yapılabilmesi için gerekli olan makine ekipman ve sanayi yemlerine talep oluşturması açısından önemli bir sektör haline gelmiştir. Aynı zamanda kırsal nüfusun kentlere göçünün engellenmesi, gizli işsizliğin ortaya çıkması ve kırsalda kalan nüfusun üretim faaliyetlerine direkt olarak müdahil olması gibi konularda da hayvancılık faaliyetleri önemli bir faaliyet alanı olmuştur.

Alt üretim dallarıyla birlikte hayvancılık faaliyetleri kırsal bölgelerde tarımsal alanların korunması, ürün çeşitliliğinin artırılması ve bu bölgelerde yaşam standartlarının yükseltilmesi bakımından da son derece önemlidir. Hayvansal üretim faaliyetleri üreticiler tarafından ekonomik anlamda, tüketiciler açısından ise nüfusun yeterli ve faydalı beslenmesi bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler geliştikçe tarımsal üretim faaliyetlerinde bitkisel üretime olan ilgilerinin azaldığı, hayvansal üretime olan ilginin ise artışı gözlemlenmektedir. Bu durumun asıl sebepleri ise hayvansal üretimin düşük maliyetli istihdam oluşturması, beslenmeye uygun olmayan bitkisel ürünlerin hayvancılık faaliyetlerinde kullanılarak, kaliteli insan gıdalarının elde edilmesi açısından önem arz etmesi ve bu çerçevede birim yatırıma en fazla katma değeri sağlayan sektör olmasıdır (T.C Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018 Yılları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2014).

4.4.3. Türkiye’de Hayvancılık Sektöründe İşletmelerin Yapısı

Türkiye coğrafyası ve ekolojisi açısından çok sayıda hayvancılık faaliyeti için uygun ortama sahiptir. Ülkemizde 1970’li yıllara kadar, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin neredeyse tamamı yayla ve otlaklarda yapılan mera hayvancılığı şeklinde yapılmıştır. 1970’den sonraki yıllarda hayvancılık faaliyetlerinde gelişmeler yaşanmış ve kültür ırkı hayvanların ithal edilmesiyle hayvancılık sektörü yeni bir ivme kazanmıştır. 2000 yılından itibaren sağlanan desteklemelerle kültür ırkı hayvanların sayısında büyük bir artış sağlanmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2000 yılında yaptığı Genel Tarım Sayımı sonuçlarına baktığımızda ise; ülkemizde toplam 3.075.516 adet işletme de tarımsal faaliyet yapılmaktadır. Bu tarım işletmelerinin %67,42’si hem bitkisel hem de hayvansal üretimin birlikte yaparken, kalan işletmelerin %30,2’sinde sadece bitkisel üretim faaliyetleri, %2,3’lük kısmında ise yalnızca hayvansal üretim faaliyetleri yapılmaktadır (Peşmen ve Yardımcı, 2008)

Hayvancılık alanında faaliyet gösteren işletmelerin çoğu küçük aile işletmeciliği tarzındadır. Bu durum hayvansal üretim faaliyetlerinde verimin arzu edilen düzeye gelmesine de büyük engel oluşturmaktadır. Dünyada hayvancılık sektöründe önemli faaliyet gösteren ülkeler arasında ABD ve Avustralya gibi ülkelerde hayvancılık işletmelerinde ortalama 200 baş hayvan bulunuyorken, Kuzey Avrupa ülkelerinde bu sayı 100 baş ve ülkemizde bu sayı maalesef 15 baş hayvan ile oldukça düşük düzeydedir (Çevik, 2018)

Hayvancılık sektöründe ve süt sığırcılığı alanında faaliyet gösteren işletmelerin %71’i, 1-5 baş arası kapasitededir. Buna benzer şekilde faaliyet gösteren besi işletmelerinin ise %83,7’si 20 baştan daha az hayvan barındırmaktadır. Hayvansal üretim yapan işletmelerdeki hayvan sayılarına göre; küçük ölçekli işletmeler olması, maliyetlerin yüksek olmasına, süt veriminin düşük olmasına, süt ve ürünleri ticaretinin ve genel anlamda süt sığırcılığının etkinliğinin azalmasına sebep olmaktadır. Ülkemizin hayvansal üretimlerden sağlanan geliri, 2002 yılında 5,9 milyar \$ iken, 2012 yılında 19,3 milyar \$ olmuştur. Hayvansal üretim, profesyonel ve getirisi yüksek bir faaliyet alanı haline gelmiştir. 50 baş ve daha fazla hayvan sayısına sahip işletme sayısı %561 artış göstererek; 2002 yılında 4300 iken,

2013 yılında 28.412 olmuştur. Ülkemiz süt üretimi açısından bakacak olursak toplam süt sığırcılığı işletmesi sayısı diğer ülkelere oranla oldukça fazladır. Fakat işletmelerde bulunan hayvan sayısına bakımından gruplandırıldığında, çok sayıda küçük ölçekli süt sığırcılığı işletmesi bulunduğu gözlemlenmektedir. Ülkemizde toplam süt üretimi yapan işletmelerin yaklaşık %60'ı 1-5 baş arasında hayvan barındırırken, %6'sını ise 25 baş ve üzeri hayvan barındıran işletmeler oluşturmıştır. AB ülkelerinde işletme başına düşen süt ineği sayısı 32,2 baş iken, ülkemizde bu oran 4,5 baş civarındadır. Hayvansal üretim yapan işletmelerin 1.382.281'i süt sığırcılığı işletmelerinden oluşmaktadır (Köseman ve Şeker, 2015)

Ülkemizde hayvancılık işletmelerinin faaliyetleri, işletmelerin büyüklüklerine göre değişmektedir. Küçük ölçekli işletmelerde yapılan faaliyetlerde, işlerin hemen hemen tamamı işletmedeki işgücü tarafından yapılmakta olup, bu işletmelerde faaliyet gösteren ailelerde bir veya birkaç aile bireyi gizli işsiz durumunda kalmaktadır. Büyük işletmelerde ise işgücü dışarıdan sağlanmaktadır. Büyük işletmeler, yapılan üretim ve işletme faaliyetleri açısından daha başarılı olmakla birlikte, salgın hayvan hastalıklarını, hayvansal ürün fiyatlarını, hükümetlerin hayvancılık politikalarını daha iyi takip etmektedirler. Büyük işletmelerin, hayvansal üretim faaliyetlerini daha az masrafla sağlaması ve yeni teknikleri kullanarak daha fazla üretim sağlaması açısından daha faydalı olmaktadır (Vural ve Fidan, 2007)

4.4.4. Türkiye’de Hayvancılık Sektöründe Devlet Politikaları

Ülkemizde cumhuriyetin kurulmasıyla, nüfusun %80'inin tarım ve hayvancılıkla uğraştığı, ticari faaliyetlerin, ulaşım ve bankacılık sektörlerinin yabancı yatırımcıların elinde bulunduğu bir dönem gözlemlenmiştir. Bu dönemde yaşanan savaş ve salgın hastalıklar hayvan varlığının da ciddi ölçüde azalmasına neden olmuştur. Bu yıllarda, ekonomik anlamda 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarla uyumlu serbest piyasa şartlarında sanayileşme, kamu örgütlenmesi ve bazı vergi düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Hayvancılık üretimi alanında 1926 yılındaki “Hayvan Islahı Kanununun” sektördeki ilk bilimsel politika olduğu ifade edilmektedir.

Üretilen ürünlerin fiyatları ve ihracat gelirlerinde önemli düşüşlerin yaşandığı 1929 dünya ekonomik krizi ise, 1930'lu yılların başında devletçi politikaları zorunlu

kılmış ve devlet “taban fiyat uygulamaları”, “destekleme alımları”, “girdi sübvansiyonları”, “ucuz kredilendirme” ve “hayvan sahiplerinden alınan vergilerin düşürülmesi” gibi korumacı politikalara yönelmiştir. 1940’lı yılların ikinci dünya savaşının etkisiyle “tavan fiyat yani narh uygulamaları” ve “Çiftçiyi Topraklandırma Yasası”; 50’li yılların ise ‘artan tarımsal krediler ve destekleme fiyatları ile işlenen tarım alanlarındaki artışlar’ ve ‘vergilerdeki düşüşler’ ile karakterize olduğu görülmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı ile “planlı kalkınma çabaları” 1960’larda başlarken, 1970’lerin sonunda desteklemeler “miktar ve çeşit bazında” zirveyi görmüştür. 1950-1970 yılları arasında kurulan; Et ve Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu, Tiftik ve Yapağı A.Ş ve Türk Yem Sanayi A.Ş gibi Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) hayvansal üretim faaliyetlerinin artırılması, sanayi faaliyetlerine öncülük edilmesi ve fiyat istikrarı sağlanmasında önemli fayda sağlamıştır. IMF ve Dünya Bankasının liberal politikaları ile ihracata dayalı dışa dönük sanayileşme stratejisinin benimsendiği “24 Ocak 1980 Kararları” ise çok önemli bir kırılma noktası olmuş ve 20 yıl boyunca devlet müdahalesi giderek azaltılmıştır.

Türkiye’de hayvansal ürünler üretiminde 1985 yılında teknolojik gelişmeler, üretimde uzmanlaşma, diğer sektörlerin etkileri ile üretim faktörlerinin değişimi şeklinde yapısal bir kırılma yaşanmıştır. Bu dönemde, KİT’lerden bazıları kısmen veya tamamen kapatılmış ya da özelleştirilmiş, kredi faiz oranları yükseltilmiş ve desteklenen ürünlerin miktarı 1994 yılında 3’e ve 2000 yılında 2’ye (buğday ve şeker) kadar düşürülmüştür.

Bu dönemde hayvancılık faaliyetleri açısından, 1987 yılında “süt teşvik primi”, 1990 yılında “et teşvik primi” uygulaması faaliyete geçmiş, 1986-1996 döneminde ise 265 bin baş gebe düve ithalat edilmiştir. Üretilen bazı ürünlerdeki aşırı stok ve “hayvansal ürünler” ile yağlı tohumlardaki arz açığı 2000’li yıllarda uygulanan politikaların yeniden gözden geçirilmesini gerektiğini göstermiştir. Dünya Bankası tarafından 2001 yılında desteklenen “Tarım Reformu Projesiyle” AB-OTP kapsamında üretim artışı hızını azaltmak için uygulanan telafi edici ödemelere benzeyen “Doğrudan Gelir Desteği (DGD)” sistemine geçilerek tüm destekleme alımları ve girdi sübvansiyonları kaldırılmıştır. Üreticinin tembelleşmesinin yanında, üretimin azalmasına neden olan doğrudan gelir desteği, çiftçi kayıt sisteminin geliştirilmesi dışında fayda sağlamamıştır. Bunu takiben, üretimde dışa bağımlılığı

artırdığı düşünülerek 2009 yılında bu destekleme yöntemi kaldırılmıştır. Yine 2006 tarihli 5488 sayılı Tarım Kanununda ‘‘Tarımsal destekleme programlarına bütçeden ayrılacak kaynağın, gayrisafi milli hâsılanın %1’inden az olamayacağı’ hükmü getirilmiş, ancak ilerleyen yıllarda bu hedef tam olarak tutturulamamıştır (Can, 2018)

Günümüzdeki destekleme politikalarına baktığımızda; buzağı, anaç sığır, koyun ve keçi desteği, süt primi, gen kaynaklarının korunması, yem bitkileri, arıcılık, su ürünleri, hastalıktan ari işletmeler, hayvan hastalıkları tazminatları, aşı ve atık desteği gibi önemli kalemler dikkat çekmektedir. Bunlarla birlikte, tarımsal ürün ve hayvan hayat sigortaları, iyi tarım uygulamaları, organik tarım ve organik hayvancılık destekleri ve danışmanlık gibi destekleme kalemleri de uygulanan politikalarda giderek payını artırmaktadır. Türkiye 2016 yılında yalnızca üreticiye hayvancılık için 3 milyar TL ödeme yapılmış olup, bu ödemelerde en büyük pay %24 ile büyükbaş hayvan desteğine ayrılmıştır. Genel çerçevede bu durum incelendiğinde Türkiye, mevzuatı uyumlaştırma ve sektördeki sorunlara gerçek çözümler bulması bakımından AB benzeri politikalara yönelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEME VE HİBE PROGRAMLARI

1. TARIMSAL DESTEKLEME KAVRAMI, ÖNEMİ VE GELİŞİMİ

Tarımsal faaliyetler, diğer faaliyet alanlarına oranla daha az ve daha uzun zamanda getiri sağlamaktadır. Bu nedenle, gelir bakımından diğer faaliyet alanlarına oranla daha az getiri sağlarken, risk bakımından ise daha yüksek risk barındırır. Ama her ne olursa olsun tarımsal faaliyetler ülkelerin vazgeçilmez faaliyet koludur. Dünyadaki tüm ülkeler tarımsal ürün bakımından kendi iç taleplerini karşılamayı amaçlamaktadırlar. Bunun gerçekleşmesi için üreticilerin risk seviyesinin en aza indirgenmesi ve gelir seviyelerinin iyileştirilmesi için devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Devlet bir takım araçları kullanarak tarımsal faaliyetleri desteklemekle bazı amaçları da gerçekleştirmeyi hedefler. Bu amaçların temeli ise tarımsal ürün üretiminde istikrarı sağlamak ve üreticilerin gelir düzeyinin iyileştirmektir.

Tarımsal destekleme; tarımsal faaliyetleri korumak, geliştirmek için devletin üreticiye sağladığı doğrudan veya dolaylı ödemeleri şeklinde tanımlanmaktadır. Tarımsal faaliyetler, insanların gıda ihtiyacını karşılanması bakımından dünyadaki tüm ülkeler için önemini korumaya devam etmektedir. Ülkelerin ekonomilerine, dış ticaret faaliyetlerine ve istihdama faydasından dolayı, korunması ve geliştirilmesi gereken bir sektör durumundadır. Bununla birlikte tarımsal faaliyetler, yapısı nedeniyle büyük ölçüde risk ve belirsizlik barındırmaktadır. Bu nedenle sektör, üretim ve fiyatlarda teknik ve finansal tehlikelerle yoğun olarak karşılaşılmasına sebep olmaktadır. Tarımsal ürünlerin arz ve talep esnekliğinin az olması, üretim sürecinin diğer ürünlere göre daha uzun sürmesi, sermaye devir oranının düşüklüğü ve tarımsal ürün piyasalarının daha dağınık bir yapıda olması bu alanda faaliyetlerini gerçekleştiren tarımsal işletmelerin, sürdürülebilir tarımsal faaliyetlerini

gerçekleştirmesi yönünde desteklenmesini zorunlu kılmıştır. Nitekim günümüzde tüm ülkelerde farklı derecelerde, tarımsal üretim faaliyetleri üretim-tüketim zinciri içerisinde desteklenmektedir. (Erdal ve Erdal, 2008)

Dünyada en çok koruması gereken faaliyet alanlarından biri olan tarım sektöründe, yalnızca destekleme maksadıyla ayrılan kaynaklar OECD ülkelerinde yıllık olarak yaklaşık 400 milyar dolar düzeyindedir. Destekleme ödemelerinin bu kadar yüksek düzeyde olmasının sebebi gıda arzını güvence altına alınması isteği olmuştur. Geçtiğimiz dönemlerde tarımsal ürün verimliliğinde gözlenen artışlar tarımsal ürünlerin fiyatlarında düşüslere yol açmış, tarımda istihdam edilen insanların gelirinin de azalmasına sebep olmuştur. Bu yüzden destekleme ödemelerinin en önemli amaçlarından birinin de, tarım sektöründe çalışan insanların gelirlerinde istikrarın yakalanması olduğu söylenebilir. Aynı zamanda tarımsal ekonomiye sahip az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimi tarımsal faaliyetler üzerinden temini edilmesi ve halkın bütçesinde önemli bir paya sahip olan gıda ürünü fiyatlarındaki dalgalanmaların en aza indirgenmesi ihtiyacı da, tarımsal üretime verilen desteğin nedenleri arasındadır.

Gelişmiş ülkelerin tarımsal ürünlerdeki verimlilik artışları ve tarımsal faaliyetler açısından benimsedikleri korumacı politikalar tarımsal ürünler ticaretinde az gelişmiş ülkeleri zor durumda bırakmıştır. Gelişmiş ülkelerin ellerindeki arz fazlası ürünleri eritmek amacıyla verdikleri ihracat sübvansiyonları tarımsal ürün dış ticaretini bozmuş ve bunun sonucunda ihracat gelirleri neredeyse tamamen tarıma dayalı olan az gelişmiş ülkeler rekabet edebilirlik açısından dezavantajlı konuma düşürmüştür. Bu gelişmeler sonucunda hem bütçe üzerinde oluşturduğu yük sebebiyle gelişmiş ülkeler, hem de rekabet gücü düşen az gelişmiş ülkeler destekleme politikalarının meşruiyetinin sorgulanmaya başlamışlardır.

Bu bağlamda, Dünya Ticaret Örgütü bünyesinde gerçekleştirilen görüşmelerin sekizincisi ve o tarihe kadar yapılan görüşmelerin en kapsamlısı olan Uruguay Turu 1986 yılında başlamıştır. Tarımsal ürünlere verilen destek ve teşviklerin bu ölçüde geniş kapsamlı olarak ilk defa dünya gündemine gelmesi açısından önemlidir. Nitekim bu kapsamda yapılan Doha Turu görüşmeleri halen devam etmekte olup yapılan görüşmelerde, destekleme ödemelerinde sadece

niceliksel değişiklikler değil niteliksel olarak da bazı değişikliklerin yapılması talebi gündeme gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması, ürüne bağlı destekleme ödemelerinden çok üretimden bağımsız doğrudan gelir desteği uygulamalarının yaygınlaştırılması, söz konusu niteliksel değişikliklerin ana temasını oluşturmaktadır. (Acar ve Bulut, 2010)

2. TÜRKİYE’DE TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Ülkemizde tarımsal işletmelerin birçoğu küçük ölçeklidir. Bu işletmelerdeki üretim planlaması kavramının yeterli düzeyde geliştirilememesi, tarım ürünleri piyasalarının organize olamamış olması ve işletmelerde sermaye birikiminin istenilen düzeyde olmaması bakımından yatırımlar oldukça yetersizdir. Bütün bunlara karşı ülkemizin nüfusu sürekli olarak artış göstermekte ve bununla birlikte tarımsal ürünlere olan ihtiyaçta artmaktadır. Bunun gibi nedenlerle ülkemizde tarımsal faaliyetlerin desteklenmesi ve teşvik edilmesi büyük önem arz etmektedir (Erdal ve Erdal, 2008)

Türkiye’de tarım sektörünün istihdam ve ekonomi içerisindeki payının azımsanmayacak derecede büyük olması, geçmişten günümüze kadar bu sektörün önemini korumasına neden olmuş ama bu sektördeki sorunlar açısından kalıcı ve gerçekçi çözümler bulunamamıştır. Özellikle, destekleme politikalarının gerçeklikten uzak ve hayalci kaygılara dayandırılması, tarımsal faaliyetlerin alt gruplarında var olan sorunların çözümüne engel oluşturmuştur. Destekleme ödemelerinin tarımsal üretimi artırıcı etkisi nedeniyle tarım nüfusunu artırıcı olarak kullanılması verimliliğin düşük olmasına ve tarımsal faaliyet gösteren işletmelerin küçük boyutlarda kalmasına neden olmuştur.

Cumhuriyet’in ilanından sonra 1990’lı yıllara kadar uygulanan destekleme politikaları destekleyici, koruyucu ve müdahaleci nitelikte olmuştur. Ülke bütçesinin üzerindeki ağırlığı nedeniyle, yaşadığımız finansal krizlerin bir sebebi olarak görülen destekleme politikaları, krizden sonraki yıllarda tekrar gözden geçirilip bazı kısımları değiştirilse de, desteklemeler konusunda istikrar ve yeterli düzeyde başarı sağlanamamıştır. Desteklemelerin içeriği, zaman zaman gündeme gelen popülist politikalarla birlikte, daraltılıp genişletilmiş bu yüzden destekleme politikaları

Ülkemizde dalgalı bir seyir izlemiştir. Örneğin; 1963'te 11 ürün destekleme kapsamındayken, 1970 yılına gelindiğinde desteklenen ürün sayısı 30'a kadar çıkmıştır. 1980 döneminde ise uygulanan politikalara bağlı olarak, gerek destekleme kapsamındaki tarımsal ürün sayısı, gerekse desteklenen ürün miktarı itibariyle azalma yaşanmıştır. 1990 yılında 10 ürün destekleme kapsamındayken 1993'de bu sayı tekrar artmış ve 26'ya yükselmiştir. 5 Nisan 1994 tarihinde yürürlüğe giren "Ekonomik Uygulama Paketi" kapsamında desteklenen ürünlerin hububat, şeker pancarı ve tütün ile sınırlandırılması aynı zamanda destekleme fiyatları belirlenirken dünya fiyatlarındaki gelişmelerin yanı sıra yurtiçi faktör fiyatlarının da dikkate alınması kararlaştırılmıştır.

Yaşanan finansal sıkıntılarla birlikte Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Dünya Ticaret rgt gibi uluslararası kuruluşların, tavsiye ve baskıları sonucunda destekleme politikaları alanında yaşanan değişim çalışmaları 1990'lı yıllardan itibaren hızlanmıştır. Sonuç olarak tarımsal faaliyetlerin ilk olarak kapsamlı bir şekilde incelendiği 1986 yılında başlayan Uruguay Turu'nun sona erdiği tarih olan 1994 yılından itibaren ülkemizde geniş kapsamlı bir reform çalışmasına başlanmıştır.

Bununla birlikte Avrupa Birliği ile yapılan görüşmeler, ülkemizi tarımsal alanda bazı reformları yapmaya zorlayan başka bir faktördür. 2010 yılından sonra gerçekleştirilen reformlar ile doğrudan destek ödemelerini azaltan AB, proje bazlı ve kırsal nüfusun azalmasına yönelik çalışmalara ağırlık vermiş ve bu politikaların uyumlaştırılması adına ülkemizden bir takım isteklerde bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, tarımsal ürün fiyatlarında ve tarım kesiminde istihdam edilen insanların ekonomik düzeylerinde belirli bir istikrarın sağlanması, destekleme politikalarının şekli ve üreticilere aktarılabak destekleme miktarının tespiti bakımından önemlidir (Acar ve Bulut, 2010)

2.1. TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI VE TARİHSEL GELİşİMİ

Cumhuriyet kurulduktan sonra belirlenen tarımsal politikalarda Osmanlı Devletinden kalan mirasın ve savaştan yeni çıkılmış olmasının önemli bir etkisi olmuştur. 1923-1930 döneminde liberal bir ekonomi dönemi yaşanmıştır. Bu liberal

ekonomi dönemi, Lozan Anlaşması'ndan doğan yükümlülükler ile alakalı olmuştur. Anlaşma maddelerine göre; hem Osmanlı Devletinden kalan borçlar ödenecek, hem de gümrüklerdeki tarife ücretleri düşük tutulacaktır. Bu şartlar ile Avrupa'nın tarımsal faaliyetlerini koruduğu yıllarda, ülkemiz bu olanaktan mahrum kalmıştır. Dönemin tarımsal politikalar bakımından en faydalı uygulaması, Osmanlı Devletinin ekonomisinde önemli bir gelir kaynağını olan ve tarımsal üreticiler üzerinde ciddi bir yük olan aşar vergisi uygulamadan kaldırılmış, Medeni Kanunun uygulamaya geçmesiyle ile üreticilere toprak sahibi olma imkânı sağlanmıştır. Bununla birlikte tütün üretiminin ve ticaretinin tekelini elinde bulunduran yabancı idareye gerekli bedel ödenerek bu tekel sonlandırılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan önemli bir tarım politikası da, traktör ithalatına kolaylık sağlanması ve tarımsal donanım alımı için sağlanan kredi destekleridir. Özellikle, büyük üreticilere yarar sağlayan bu destekleme ile ülkemizdeki traktör sayısı 10 kat artmış, toplam traktör sayısı iki bini aşmıştır. 1920'li yılların sonlarında ise Cumhuriyet yıllarında kararlaştırılan ve uygulanmaya başlayan politikaların şeklini değişmesine sebep olan Dünya Ekonomik Buhranı ortaya çıkmış ve bu krizin etkisiyle tarımsal ürün fiyatları ciddi seviyede azalmıştır. Bunun sonucunda iç ticaret hadleri tarım sektörünün aleyhine dönmüştür. Bu durumu kontrol etmek maksadıyla, Türkiye'nin ilk fiyat desteği uygulaması 1932 yılında Buğday Koruma Kanunu ile başlamıştır. Buğday Koruma Kanunuyla beraber devlet Ziraat Bankası kanalıyla piyasada 3,5 krş/kg olan buğdayı, 5,0 krş/kg'dan daha yüksek fiyatla alım yapmaya başlamıştır. Ziraat Bankası bu görevi 1938 yılında kurulan Toprak Mahsulleri Ofisine devretmiştir. Böylelikle günümüze kadar devam etmiş olan fiyat desteğinin genel hatları oluşmuştur (Demirdogen ve Olhan, 2017)

1938-1960 yılları arasındaki dönemde ülkemizin tarımsal faaliyetlerini ve dolaylı olarak da tarımsal politikalarını şekillendiren önemli olaylardan biri de ikinci dünya savaşıdır. Türkiye bu savaşa dâhil olmamıştır. Fakat savaşın oluşturduğu küresel koşulların etkisiyle çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden en önemlisi, neredeyse 1 milyona yakın bir nüfusun askere çağırılmasıdır. Nüfusu 18 milyon olan ve bu nüfusun da %80'i tarımsal üretim de istihdam edilen ülkemizin böyle bir askeri sorumluluk içerisinde olması, savaş koşullarının tarımsal faaliyetleri önemli ölçüde etkilediğini gözler önüne sermiştir. Savaş yıllarının en önemli kanunu ise hükümetin

ekonomiye geniş çaplı bir müdahale edebilmesine olanak sağlayan ve 1940 yılında uygulanmaya başlayan Milli Koruma Kanunu'dur. Milli Koruma Kanunuyla üreticiler gerekirse zorunlu ücretli çalıştırılabilmekte ve ettikleri 4 hektar arazi için bir çift öküzün milli savunmaya destek maksadıyla devlete verilmesine karar verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde tarımsal ürün fiyatlarının hızla artması 1943 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi konulmasına neden olmuştur. Aynı olarak toplanan bu vergilerle, Osmanlı Devleti'nin temel vergisi olan ve küçük tarımsal üreticiler açısından ağır yük oluşturan aşar vergisi tekrar uygulanmaya başlamıştır. Vergilendirme ile birlikte tarım ürünleri üreticilerine yönelik diğer politika uygulaması da tarımsal ürünleri Toprak Mahsulleri Ofisine satılması zorunludur. Bu zorunluluk durumu çiftçilerin devletten ürünleri gizlemelerine ve karaborsa oluşmasına neden olmuştur.

Ülkemiz 1960 döneminde Planlı Kalkınma evresine geçmiştir. 1960'lı yıllarda uygulanacak tarımsal politikaların amaçları, beş yıllık kalkınma planları ile belirlenmiştir. Kalkınma Planları incelendiğinde, üretim faaliyetlerinin fiyat müdahalesi ile yükseltilmesi ve verimliliğin girdi kullanımına bağlı olarak artırılması, devletin tarımsal faaliyetlere bakış açısını gözler önüne sermektedir. Planlı dönemin başlarında kimyevi gübrelerin hem yerli olarak üretimini, hem de tüketimini artırıcı politikalar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte şeker pancarı, hububat ve tütün gibi ürünleri içeren müdahale politikası, zaman içerisinde kuru incir, kuru üzüm, çeltik, ayçiçeği ve pamuk gibi ürünlere de uygulanmıştır. Böylelikle planlı dönem içerisinde destekleme politikasının etkisi giderek artmıştır. (Demirdogen ve Olhan, 2017)

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar tarımsal politikaları şekillendiren önemli olaylardan biri de 24 Ocak 1980 kararları ve gene o yıl meydana gelen 12 Eylül 1980 askeri darbesidir. Bütün piyasaların serbestleştirilmesi tutumunu ilke edinen devlet, tarımsal politikaları da bu çerçevede düzenlemiştir. Tarımsal ürün üretiminde kullanılan girdilere ve tarımsal ürünlere verilen destekleri önemli boyutlarda azaltılmış ya da tamamen uygulamadan kaldırılmış, tarımsal piyasaları düzenleyen devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi düşünülmüş ve piyasalar yabancı sermaye girişine açılmıştır. Piyasaların serbestleştirilmesi, ülkemizi tarım ürünleri ihraç eden ülke durumundan, ithal eden ülke haline getirmiştir. Devletin tarımsal

politikalarda tutumunu değiştirmesinin etkisi, i ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine dönmesi ile hissedilmiştir. 1979'daki iç ticaret hadleri oranı yaklaşık 20 yıl sonra aynı düzeye gelebilmiştir. 2000'li yıllardan önce tarımsal faaliyetleri etkileyen bir diğer uygulama da 5 Nisan 1994'de kararlaştırılan ekonomik önlem planı olmuştur. Bu plan ile birlikte destekleme alımları hububat, tütün ve şeker pancarıyla sınırlı kalacak, tarımsal kamu iktisadi teşebbüslerinin ve kooperatiflerin Merkez Bankası kanalıyla finanse edilmesine izin verilecek, kredi ayrıcalıklarının kaldırılacak, tarımsal girdi indirimleri sınırlandırılacak, çeşitli kamu iktisadi teşebbüsleri özelleştirilecek ve bazı işletmelerin kapatılacaktır. 1990'lı yılların sonlarına doğru yüksek borçlanma faizleri sebebiyle kamu iktisadi teşebbüslerinin görev zararları aşırı düzeyde artmış, tarımsal desteklemelerin sadece yarısı tarımsal üretim yapan üreticilere ulaşabilmiiştir.

2000'li yılların başında ülkemizin tarımsal politikalarını ciddi derecede değiştirecek bir proje hayata geirilmiiştir. 2001 yılında Dünya Bankası ile yapılan ve “Tarım Reformu Uygulama Projesi” (TRUP) anlaşması olarak isimlendirilen proje, aslında 1999 yılında IMF ile yapılan Ekonomik Reform Kredi anlaşmasının bir bölümüdür. Proje “Doğrudan Gelir Desteğinin (DGD) uygulanması, fiyat ve girdi desteklerinin uygulamadan kaldırılması ve kamuya ait tarımsal kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi” olarak üç temel kısımdan oluşmaktadır.

Tarım Reformu Uygulama Projesinin önemli maddelerinden biri olan Doğrudan Gelir Desteğinin önce pilot uygulama bölgelerinde denenmesi, sonrasında da tüm Türkiye'yi kapsayacak şekilde uygulanması kararı alınmıştır. Uzun yıllar önemli bir tarım politikası aracı olan bu sistem ile üreticiler ekim yaptıkları alana göre bir gelir desteği almışlardır. demelerin aktarılabilmesi için ifti Kayıt Sistemi adıyla bir altyapı oluşturulmuş, tarımsal üretim ve ülkemizin tarımsal yapısı kayıt altına girmiştir. Tarım Reformu Uygulama Projesi ile birlikte tarımsal ürün satış kooperatifleri ve tarımsal birliklerin yasalarında değişikliğe gidilmiş ve gelecek yıllarda yapılması hedeflenen özelleştirmelerin hazırlık aşaması tamamlanmıştır. Tarım Reformu Uygulama Projesi 2005 yılına gelindiğinde yeniden ele alınmıştır. Ülkemizde retim fazlalığı olarak bulunan fındık, çay gibi ürünlerin yerine daha farklı ürünlerin yetiştirilmesi için verilen alternatif ürün desteği kısmı başarısız olmuş ve proje kapsamına çeşitli çevresel faktörler de dâhil edilmiştir. 2009 yılında

projenin temel bileşeni olan Doğrudan Gelir Desteği kaldırılmış ve üretime bağımlı fark ödemesi destekleri tarımsal politikalar bağlamında ana araç olarak kullanılmıştır. Tarım Reformu Uygulama Projesi ülkemizde tarımsal faaliyetlere önemli bir etkide bulunmuştur. Projenin amacı tarımsal desteklemelerin devlet üzerinde oluşturduğu baskıyı en aza indirgeyerek finansal durumu düzeltmek olsa da, tarımsal piyasalarda devletin görevinin özel kurumlara yönlendirilmesi gibi büyük bir değişimde yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle tütün üreticisi sayısında 2000-2010 arasında ciddi azalma yaşanmıştır. Tapu ve kadastro kayıtlarının eksik olduğu bir ülkede uygulanan Doğrudan Gelir Desteği mülkiyet sorunlarının önemli boyutlara ulaştığını da gözler önüne sermiştir.

Bununla birlikte Doğrudan Gelir Desteği gelişmiş ülkelerde arz fazlası ürünlerin bulunduğu durumda sosyal bir politika aracı olmuştur. Fakat Türkiye gibi önemli tarımsal ürünlerde üretim sorunları yaşayan bir ülkede destekleme politikalarında baş aktör olarak kullanılması çelişki bir durum ortaya çıkarmıştır. Son dönemde ülkemizde uygulanan politikalar incelendiğinde Tarım Reformu Uygulama Projesinin hem kamu hem de toplum tarafından desteklenmediği ve böylelikle üretime bağlı desteklemelere devam edildiği gözlenmektedir (Demirdogen ve Olhan, 2017)

Tarım Reformu Uygulama Projesinin bitiminden günümüze ülkemizde tarım politikalarında en azından araç bazında net bir değişim yaşanmamıştır. 2010 yılından itibaren Havza Bazlı Destekleme Sistemi uygulanmaya başlamış ve 1998 yılından itibaren düzenli bir şekilde uygulanan fark ödemesi desteği ülkemizde tarımsal desteklemelerde temel politika aracı olmuştur. Bu destekleme aracı ile çiftçilere ürün bazında üretim desteği sağlanmaktadır. Üst verim kotası bulunan bu destekleme uygulamasında çiftçiler ürettikleri ürünlerin satışını gösteren belgelerle başvuru yapmakta ve yaklaşık bir yıl sonra üretim desteğinden faydalanmaktadırlar. Bununla birlikte 2003 yılında başlatılan mazot desteği uygulaması ve 2005 yılında başlatılan gübre desteği uygulamasıyla başlayan Doğrudan Gelir Desteğine benzeyen bir gelir desteği uygulaması da söz konusu olmuştur. Bu destekleme uygulaması ise üreticilerin ürettikleri ürüne ve ekim alanlarının genişliğine göre değişiklik göstermektedir. Fark ödemesi, mazot ve gübre desteklemesi Türkiye'nin özellikle bitkisel üretim faaliyetlerinde temel politika araçları olarak nitelendirilebilir.

Günümüze baktığımızda ise kimyasal gübrede KDV indirimleri, çiftçilerin mazot masraflarının bir kısmının devlet tarafından desteklenmesi ve bölge bazlı destekleme uygulamasının ilçe bazına indirilerek sadece belli bölgelerde, belirli ürünlerin üretimi gerçekleştirildiğinde fark ödemesi desteği verilmesi gibi yeni uygulamalar karşımıza çıkmıştır. Son olarak Kamu İktisadi Teşebbüslerinin payı azalsa da, Toprak Mahsulleri Ofisinin aynı zamanda piyasada alıcı olarak bulunması, üreticilerin kararlarına etki etmeyi sürdürmektedir. (Demirdogen ve Olhan, 2017)

2.2. TÜRKİYE’DE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Ülkemizde hayvansal üretimi destekleme politikaları, farklı dönemlerde, farklı düzeylerde ve farklı yöntemlerle hayvancılığın gelişmesi amacıyla kullanılmıştır. Hayvan ıslahı, işletmelerde sağlığa uygunluk şartlarının sağlanması, hayvansal kaba yem üretiminin çoğaltılması, hayvan sağlığı ve refahı, et ve süt verimliliğinin artırılması, hayvancılık işletmelerinin modernizasyonu, hayvan kimlik sisteminin teşvik edilmesi, hayvansal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması, işletmelerin ihtisaslaşması ve çevresel iyileştirmeler gibi hedeflere ulaşmak amacıyla üreticilere desteklemeler sağlanmıştır. Fakat hayvansal üretime yapılan desteklemeler, geçmiş yıllarda bitkisel üretim faaliyetlerine verilen desteklemeler ile karşılaştırıldığında sürekliliğinin olmaması, politikaların hayata geçirilmesi için yeterli alt yapının sağlanamaması sebebiyle hayvansal ürünler üretiminde istenilen hedeflere ulaşamamış ve hayvancılık faaliyetlerinin sorunları ortadan kaldırılamamıştır (Yavuz 1999; Sayın 2002).

Cumhuriyetin kurulmasından sonra tarımsal politikalar kapsamında bitkisel ürünler üretimine ciddi boyutlarda destekleme sağlanırken, hayvancılık faaliyetlerine verilen destekler daha az seviyelerde kalmıştır. 1950 yılına kadar hayvancılık desteklemeleri yerli ırk ıslahı, hastalık kontrolü ve veterinerlik hizmetleri üzerine yoğunlaşmıştır. 1950’lilerde ise Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, Et Balık Kurumu ve Yem Sanayi gibi Kamu İktisadi Teşebbüsleri kurulmasıyla girdi ve ürün desteklemeleri verilmeye başlanmıştır. Bu desteklemeler 1963 yılında başlayan planlı dönem ile hızlanmış ve önem kazanmıştır. Bu sebepten dolayı 1980’li yıllardan sonra ülkemizde hayvancılık faaliyetlerinde ciddi problemler yaşanmıştır. Bu dönemde

gerçekleştirilen politikalar, canlı hayvan ve hayvansal üretimini sayı ve verimlilik açısından olumsuz etkilemiş, hayvansal ürün piyasasında ve hayvansal ürün üreticilerinin gelirlerinde güvensiz bir ortam oluşturmuştur. Bu durumla alakalı olarak devlet, 1987 yılında canlı hayvan ve hayvansal ürünleri kapsayan Tarım Paketi tedbirlerini uygulamaya başlamıştır. Bu paketle birlikte, damızlık hayvan ihracatı ve karma yem satışında indirim yapılması, süt üreticilerine ise teşvik primi ödemeye başlamıştır (Ören ve Bahadır 2005; Demir, 2009).

Belirli zaman dilimlerinde kırmızı et ve beyaz et üretimine destekleme sağlanmıştır. Aynı zamanda suni tohumlama uygulamalarını yaygınlaştırmak için teşvik primi ödemesi yapılmıştır. Hayvan sağlığında faydalanılan ilaçlarda, ilacın bedelinden %20 oranında sübvansiyon sağlanmıştır. Fakat yapılan bu politikalar çok da faydalı olmamış, hayvansal üretim faaliyetleri azalmış ve bu durumda 1980’li yıllardan sonra ülkemizde hayvansal gıda ithalatının artmasına neden olmuştur. 1995 yılında Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu ve Yem Sanayi’nin tamamen özelleştirilmesi ile süt alımı ve hayvansal kaba yem desteklemesi kaldırılmıştır. Bütün bu olumsuzlukların sonucunda içsel faktörler kadar dışsal faktörlerin de etkisiyle “Tarım Reformu Uygulama Projesi” ile ülkemizde uygulanan tarım politikalarında ciddi değişiklikler yapılmıştır. Tarım Reformu Uygulama Projesi ile girdi ve ürün destekleri neredeyse tamamen kaldırılmıştır. Yapılan değişikliklerle birlikte “Hayvancılığın Desteklenmesi ve Geliştirilmesi Projesi” uygulanmaya başlamış ve bu kapsamda 2000 yılında, 2000/467 sayılı “Hayvancılığın Desteklenmesi Kararnamesi” yürürlüğe girmiştir. Kararname ile damızlık belgeli hayvanlara, suni tohumlamada kullanılacak ekipmanlara, hayvansal yem bitkileri üretimine, suni tohumlamaya ve soy kütüğü kayıtlarının tutulmasına yönelik destekleme uygulamaları sağlanmıştır (Koç ark. 2001; Yeni ve Dölekoğlu 2003; Uzmay ve Işıklı 2004)

Ülkemizde genel anlamda 2000 yılı öncesinde hayvancılık faaliyetlerine yönelik kapsamlı ve istikrarlı bir destekleme politikası yapılmamıştır. Bitkisel üretim faaliyetlerinde zaman zaman sayısı 29’u bulan bitkisel ürün desteklenme kapsamındayken, hayvansal ürün desteklemeleri oldukça zayıf kalmıştır. Hâlbuki hayvansal ürünlere verilen desteklemeler, hayvansal ürün üreticilerin hayat standartlarının yükselmesine, hayvansal üretimin karlı ve verimli olmasına, ürünlerin

kalitesinin artmasına, hayvansal ürünler endüstrisinin gelişmesine katkıda bulunması açısından önem arz etmektedir. Bu desteklemeler ayrıca nihai ürünlerin fiyatlarına etki edecek dolayısıyla tüm toplum açısından yararlı olacaktır (Yıldız, 1998).

Ülkemizde hayvansal üretim faaliyetlerinin istenilen düzeyde gelişmemesinin önemli problemlerinden biri hayvansal üretim faaliyetlerinin tarım sektörü içerisinde bir alt faaliyet alanı olarak düşünülmesi ve bu anlayış nedeniyle hayvancılık faaliyetlerine verilen desteklerin sığ kalmasıdır. Tarım sektörüne doğrudan ve dolaylı olarak sağlanan desteklemeler bir anlamda hayvansal ürün üretiminin azalmasına neden olmuştur. Bu durumun açıklanması için en güzel örnek bugüne kadar uygulamada olan tahıl taban fiyatlarıdır. Bu politika yem bitkileri üretiminin önüne bir engel oluşturmuş ve bu durum tarımsal faaliyetler içerisinde bitkisel ve hayvansal üretime ilişkin bütüncül destekleme politikalarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir. (Topuz, 1999).

2000 yılı ve sonrasında ise sistemli ve zamanla artırılan bir destekleme politikası gerçekleştirilmiştir. 2000 yılından sonra uygulanan devlet desteklemeleri ve teşvikler ile büyük ölçekli hayvancılık işletmelerinin sayısında önemli bir artış yakalanmıştır. Bununla birlikte de hayvan sayısında artış yaşanmıştır.

Hayvancılık sektörünün desteklenmesiyle alakalı 2000/467 sayılı kararnameye ek olarak “2001 yılında hayvanları soy kütüğüne kayıtlı üreticilere ise 0.20 TL, çift cidarlı kazana ve pastörizatör sistemi bulunan süt işleyen işletmelere, süt satan üreticilere litre başına 0.10 TL destekleme ödenmesi kararı alınmıştır” (RG 2001). 2003 yılında ise bu destekleme ödemeleri “2003/5513 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla sırasıyla 0.40 TL ve 0.20’ye çıkartılmış, daha önce 2000/467 sayılı kararlar yürürlüğe giren desteklemelerde ise o günün koşullarına göre yeni düzenlemeler yapılmıştır” (RG 2003). 1990 yılında yürürlüğe giren ve 1995 yılında son verilen, belirli özelliklere sahip et kombinalarında kesilen besilik sığırlar için ödenen et teşvik primi uygulamasına ise sadece “23 Ekim-15 Kasım 2004 tarihleri arasında, son derece kısıtlı bir bütçe dâhilinde, 190 kg üzeri karkas ağırlığına ulaşmış erkek sığırlar için kg başına 5 TL et teşvik primi ödenmesi kararı alınmıştır” (RG. 2004). Aynı zamanda 2008 Nisan, Mayıs ve Kasım aylarında resmi gazetede yayınlanarak uygulamaya başlanılan, hayvancılık desteklemelerinde yapılan düzenlemelerle

desteklemeler uygulamalarında yeni politikalar gündeme gelmiştir. Fakat bu desteklemelerin yanı sıra, hayvancılık faaliyetlerine verilen desteklemeler içinde dışa karşı koruma önlemleri, en önemli politika aracı olmaya devam etmiştir. Hayvancılık faaliyetlerine verilen desteklerin toplam tarımsal destekleme bütçesi içerisindeki payı 2001 yılında %1,5 iken, 2013 yılında %26,7'ye yükselmiştir. 2015 yılında 2.932milyonTL hayvancılık desteklemesi ödenmiş ve hayvancılık desteklerinin toplam destek ödemeleri içindeki payı % 29 olarak gerçekleşmiştir.

Ülkemizde hayvancılık destekleme politikaları yıllar itibariyle farklılık göstermiştir. Mesela, hayvansal kaba yem desteği 2000-2001 yılları arasında verilirken, et teşvik primi 2004 yılında gündeme alınmıştır. Bununla birlikte gebe düve desteklemesi, suni tohumlama donanım desteklemesi, yem bitkileri desteklemesi, suni tohumlama desteklemesi, 2000 yılından günümüze kadar devam etmekteyken, süt teşvik primi ödemeleri 2002 yılında başlayıp günümüze kadar uygulanmaya devam etmiştir. Suni tohumlama ile doğan buzağı desteklemesi, arıcılık faaliyetlerine uygulanan desteklemeler, su ürünleri verilen desteklemeler ise 2003 yılında başlayıp devam eden destekleme kalemlerindendir. Hayvan pasaport desteklemeleri, programlı aşı desteklemeleri, gen kaynaklarının korunması desteklemesi ve süt soğutma tankı desteklemesi ise 2005 yılında başlamış ve halen devam etmektedir. Bunlara ek olarak 2008 yılında anaç sığır yetiştiriciliği desteklemesi uygulamasına da başlanmıştır. Bu desteklemelere başka destekleme kalemlerinin katılması ile destekleme uygulamaları yelpazesi genişlemiştir.

3. TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ AMAÇLARI VE ARAÇLARI

Ülkemizde tarımsal ve hayvansal desteklemeler dünya üzerinde var olan bütün ülkelerde olduğu gibi belirli amaçlar doğrultusunda ve belirli araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu bölümde bu amaçlar ve araçlar ele alınacaktır.

3.1. TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ AMAÇLARI

Dünya genelinde ülkelerin tarımsal destekleme politikalarını uygulamalarının esas amaçları, Verimlilik Ve Kalite Artışı Sağlanması, Tarım Kesiminin Gelir

Düzeyinin Yükseltilmesi, Doğal Kaynakların Dengeli Kullanılması, Üretimin Ve Fiyatların Yönlendirilmesi ve Kırsal Kalkınma olarak nitelendirilebilir.

3.1.1.Verimlilik ve Kalite Artışı

Verimlilik, üretim esnasında kaynak kullanımındaki etkinlik derecesini ifade etmektedir. Bir ekonomide refahın yükselmesi, verimlilik artışını sağlanmasını gerektirmektedir (Çomaktekin, 2009: 13). Tarımsal üretim faaliyetlerinde verimlilik artışının sağlanması; üretim girdisi maliyetleri, doğal koşullar, işgücünün eğitim düzeyi, örgütlenme durumu, iklim yapısı, işletme büyüklükleri, sosyal yapı gibi faktörlerle birlikte teknoloji kullanımının artması ve yeni teknolojik gelişmelere ulaşımın kolaylığıyla da doğru orantılıdır.

Tarımsal üretim faaliyetlerinde kullanılan teknolojiler, emek verimliliğini artıran mekanik teknolojiler ve hem emek, hem de toprağın verimliliğini arttıran biyolojik teknolojiler olmak üzere iki kısımda incelenir. Hangi teknolojinin nerede, nasıl kullanılacağı ya da faktör bileşiminin nasıl oluşturulacağı, ülkelerin sahip olduğu kaynaklara göre belirlenmektedir. Ülkelerin tarımsal alanda kullanacakları teknolojileri kendi kendilerinin üretmesi en uygun ve en faydalı olanıdır. Fakat tarımsal faaliyetlere ekonomik katkı sağlayacak teknolojileri üretebilmek sermaye-yoğun endüstrilerin kurulmasını gerektirmektedir. Ekonomik kalkınma bakımından bu seviyeye ulaşamayan ülkeler bazı problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Tarımsal ürün üretiminde verimlilik artışını sağlamak için ithal edilen teknolojiler bu faaliyet alanında optimum faktör bileşiminin oluşmasını da olumsuz etkilemektedir. Zira fiyat istikrarı açısından sağlıklı bir ortama sahip olan tarımsal faaliyetler alanında ithal edilen teknolojilerin kullanılması maliyetleri yükseltecek ve bu nedenle üretilen ürünler daha pahalıya elde edilecektir (Gümüş, 2012: 45) .

Örneğin; tarımsal ürünler gelişmiş ülkelerin GSYH'sinde az bir paya sahip olsa da; biyoteknoloji çalışmalarının ve kurumsal yönlendirmelerin de geliştirilmesi ile daha fazla katma değer sağlayan ürünler haline gelmektedir. Az gelişmiş ülkeler ise tarımsal üretim faaliyetlerinde, biyoteknoloji etkinliğine bağlı katma değeri yüksek ürünler üretememekle birlikte ciddi derecede üretim ve verimlilik sorunlarıyla da karşı karşıyadır.

Tarımsal üretim tekniklerinin yeterli düzeyde gelişmemiş olduğu ve kimyevi gübre, kaliteli tohum ve fiziki bakım açısından modern yöntemlerden çok faydalanamayan ya da hiç faydalanılmayan bir üretim sisteminde tarımsal faaliyetler genel anlamda doğal koşullara bağlıdır (Memiş, 2004).

Tarımsal faaliyetlerde verimliliğin artması maksadıyla başvurulabilecek destekleme politikası araçları, toprak reformu, eğitim, yayım, AR-GE hizmetleri, kredi destekleri ve girdi desteklerinden oluşmaktadır. Destekleme politikaları bağlamında üreticilere sağlanan önemli girdiler, bitkisel ürünler üretiminde tohum, fidan, gübre, su ve zirai ilaçları kapsarken, hayvansal ürünler üretiminde ise yem ve damızlık hayvandır (Çomaktekin, 2009: 13).

3.1.2. Tarım Kesiminin Gelir Düzeyinin Yükseltilmesi

Tarımsal üretimdeki artışların, tarımsal ürünlere olan talep artış hızından daha fazla olması sebebi ile tarımsal ürünlerin fiyatları, diğer faaliyet alanlarında üretilen ürün fiyatlarına göre nispeten daha düşüktür. Bu nedenle tarım sektörünün gelir düzeyi diğer sektörlerle göre daha düşük olmaktadır. Tarımsal üretim yapan kesimin gelir düzeyi, diğer sektörlerde faaliyet gösterenlerin gelir düzeyleri ile karşılaştırıldığında yetersiz kalmaktadır (Çomaktekin, 2009: 11; Memiş, 2004: 50).

Tarımsal ürün talebinin gelir esnekliğinin ve tarımsal ürünlerin arz esnekliğinin düşük olması, aynı zamanda tarımsal işgücünün beşeri sermaye donanımının yetersiz olması bu kesimin desteklenmelerle kalkındırılması gerektiğini gözler önüne sermektedir (Çomaktekin, 2009: 11).

Tarım sektöründe uygulanan politikalar gelir elde etme amacı ile rasyonel ve etkili çalışan bir tarım işletmesinde, bir üreticinin bir yıllık süre içerisinde istihdamını esas almalıdır. Buna göre, bir yıllık süre içerisinde, bir üreticinin kendi işletmesinden elde ettiği gelir miktarı en azından asgari olarak kabul edilen, bir sanayi işçisinin bir yıl içerisinde elde ettiği ortalama gelir düzeyine eşit olmalıdır. Elde edilen gelir, bir bakımdan ülkede bir çiftçinin ve ailesinin geçimini ve tarımsal işletmenin de faaliyetlerini sürdürmesini sağlamaya yetecek gelirdir. Dünyadaki tüm ülkelerde çiftçilerin gelirlerini yükseltmek ve olabildiğince sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan işçilerin gelir düzeyine yakınlaştırmak tarımsal politikaların

temelini oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde çiftçilerin ve tarım işçilerinin geliri sanayi sektöründe çalışan işçilerin gelirlerine yaklaşmış ve hatta bazı ülkelerde bu miktar eşit seviyeye gelmiştir (Gaytancıoğlu, 2009: 16).

3.1.3. Doğal Kaynakların Dengeli Kullanımı

Bir taraftan dünyanın toplam nüfusu artış gösterirken diğer taraftan da tarımsal ürün ekili alanı miktarının azalması ciddi bir sorun olmaktadır (Turhan, 2005: 15a). İkinci Dünya savaşından sonra, gelişmiş ülkeler bitkisel ürünler üretimi alanında neredeyse her yıl yeni rekorlara ulaşmıştır. Bu dönemde, tarımsal üretim işletmelerinin çoğu mekanize olmuş ve uzmanlaşmıştır. Gene bu dönemde, kimyevi gübreler ve pestisitler olmak üzere yüklü miktarda kimyasal girdi kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarımsal üretim sistemleri, işletmelere ve ülkelere göre değişmiş, gelişmekte olan ülkelerde de buna benzer durumlar gözlemlenmiştir. Bu gelişmelerin gerçekleştiği tarımsal işletmelerin birçoğu günümüzde; insan ve hayvan sağlığının tehdidi, kârlılığın azalması ve çevre kalitesinin bozulması gibi sorunlarla karşılaşmışlardır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin neredeyse tamamı gelecekleriyle alakalı tehditlere karşı tedbirler almaya çalışmaktadır. 1950'li yıllarda bu konuyla alakalı çalışmalarına hız vermişlerdir (Turhan, 2005: 15). Bu çalışmalarda ise sürdürülebilir tarım faaliyetleri öne çıkmaktadır.

Sürdürülebilir tarımla, verimlilik artışını ve toplumsal faydayı devamlı hale getirmek istenilmektedir. Bu bakımdan toplumun ihtiyaçlarının ve tarımsal üretim faaliyetlerinin uzun dönemde çevresel faktörler ve diğer tüm etkenler üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu görüş açısı, önceden edinilen bilgi birikiminin, uygulamada elde edilen son gelişmelerle harmanlanarak kaynakların korunduğu, içiçe bir üretim yönteminin ortaya çıkmasına olanak tanıyacaktır. Bu üretim sistemine göre çevre korunmakta, verimlilik artışının sürdürülebilir olması sağlanmakta, ekonomik hareketlerin hızlanması teşvik edilmekte ve kırsal kesimden kente yapılan göç faaliyetleri engellenerek hayat kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır (Aksoy ve Yaşar, 1994).

Sürdürülebilir tarımda çiftçilerin uzun dönemde elde ettikleri gelirleri önemlidir. Sürdürülebilir bir tarım için doğal kaynaklar korunmalıdır. Devlet ve çeşitli sivil toplum kuruluşları ekolojik dengeye zarar verebilecek uygulamalara karşı düzenleyici politika ve tedbirler geliştirmelidir (Turhan, 2005: 15).

Toprak erozyonunun kontrolü, tarımsal üretimde kullanılan kimyevi ilaç ve gübrelerin su kaynaklarını kirletme riskinin en aza indirgenmesi; doğal kaynaklara, üretici ve tüketicilere zararı olmayacak önlem ve politikalar geliştirilmelidir. Dayanıklı ürün çeşitlerinin kullanımı ve kullanımının yaygınlaştırılması, toprak ve suyun korumasının etkili şekilde yapılması gibi uygulamalar sürdürülebilir tarım olarak nitelendirilmektedir (Aksoy ve Yaşar, 1994).

Tarımsal politikaların hedefleri kapsamında, ekolojik dengenin ve toplumun sağlığının korunması için bir takım önlemlere yer verilmiştir. Aynı zamanda destekleme politikaları; toprağın korunması uygulamalarını, üretim ve verimlilik artışını, demokratik çiftçi kuruluşlarının oluşması için gerekli düzenlemeleri de içerisinde bulundurmalıdır (Ağca, 2010: 19).

3.1.4.Üretimin Ve Fiyatların Yönlendirilmesi

Tüm insanlığın beslenme ve gıda ihtiyacının karşılanması, tarımsal üretim faaliyetleri sonucunda gerçekleşmektedir. Beslenmenin insan hayatının sürdürülebilmesi için zorunlu bir ihtiyaç olması ve tarımsal üretim faaliyetleri kanalıyla karşılanması, tarımsal faaliyetler sektörüne devletin müdahalesi için geçerli bir nedendir (Çomaktekin, 2009: 13).

Üreticilerin ve tüketicilerin çıkarları birbirine tamamen karşıttır. Bu açıdan bakıldığında devletin hem üreticileri hem de tüketicileri korumak için ele alacağı politikaları belirlemesi oldukça zor olmaktadır. Aynı zamanda devletler devasa boyutlara ulaşan aracı kârlarını normal düzeye indirmeye destek olacak kamu kurumlarını oluşturup, geliştirerek pazarlama kanallarını düzenlemeye çalışmaktadırlar (Memiş, 2004: 49).

Üretim faaliyetlerinin yönlendirilmesinin esas amacı ülkelerin kendine yeterliliğini sağlanmaya çalışmasıdır. Bununla birlikte tarımsal piyasalarda üretim ve fiyat istikrarı sağlamak da önemli amaçlarındanıdır. Fiyat istikrarının sağlanması ürün

arzının ve tarımsal üretimde istikrarın oluşmasıyla doğru orantılıdır. Devlet, tarımsal üretim faaliyetlerinde bazı destekleme politikası araçlarını kullanarak istikrarı sağlamanın amaçları. Fiyat istikrarı, üretim politikasının yanı sıra ithalat, ihracat ve stok politikalarıyla da oluşturulabilir. Tarımsal ürünlerde fiyat istikrarı, hem tüketicilere uygun fiyattan gıda arz etmek hem de üreticilerin gelir düzeylerinde istikrarın yakalanması bakımından önemlidir (Çomaktekin, 2009: 13).

Tarımsal ürün üreticilerimizin maliyet, teknoloji ve fiyat bakımından, küresel piyasalardaki diğer ülkeler ile rekabet edilir duruma gelmesini sağlamak da destekleme politikalarının ana hedefleri arasında yer almaktadır (Ağca, 2010: 19).

3.1.5.Kırsal Kalkınma

Tarımsal faaliyetler, kırsal kesimde hâkim olan ekonomilerde önemli bir rol oynamaktadır. Tarımsal faaliyetlerin, günümüzde hala bu kesimde yaşayanların ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir çevresi üzerine ciddi boyutlarda faydası olduğu görülmektedir (Güney, 2006: 7).

Kırsal bölgelerin varlığının sürekliliğinin sağlanması ve kentte yaşayan kesime göre daha az ekonomik ve sosyal imkânâ sahip olan kırsal nüfusun, hayat standartlarının iyileştirilebilmesi için geliştirilen girişimler genel olarak kırsal kalkınma olarak nitelendirilmektedir. Kentsel yaşam alanlarının dışında kalan dezavantajlı yaşam ve zorlu çalışma şartlarında, mevcut doğal kaynakları koruyarak hayat kalitesinin ve gelir miktarlarının artırılması, refah düzeyinin yükseltilmesi, bölgeler arasındaki farklılığın azaltılması, tarımsal faaliyet yapısının geliştirilmesi, tarımsal üretimde verimlilik ve kalitenin artırılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda her çalışma grubuna uygun işleme endüstrilerinin kurulması, en azından tarımsal üretimin sanayi ile bütünleşmesi, gıda güvenliğinin sağlanması, işsizlik oranının azaltılması, kontrolsüz göçün önlenmesi; tarımsal üretim alt yapısının güçlendirilmesi de kırsal kalkınmanın desteklenmesinin nedenlerindendir. Devamında ise eğitim, örgütlenme, pazarlama gibi konularda mevcut ihtiyaçların ve önceliklerin belirlenmesi, yetersizliklerin ortadan kaldırılması için planlanan tüm geliştirici politika ve önlemler kırsal kalkınmanın içeriğini oluşturmaktadır (Turhan, 2005: 1).

Tarımsal altyapı ve etkili pazarlama yollarının eksikliği, araştırma-eğitim ve yayım hizmetlerindeki gelişmelerin yetersizliği, yapısal reformların hayata geçirilmesini ve kırsal bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasını olumsuz olarak etkilemekte ve tarımsal ürün üreticilerinin piyasaya uyma yeteneğini kısıtlamaktadır (Babacan, 1999). Devletler tarımsal politikaları belirlerken güncel olarak dünyanın gelişen yapısının gereklerini ve üreticilerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalıdır. Tarım politikalarının esas amacı toplumun beslenmesi ve tarımsal üretimi sağlayan üreticilerin refahının artırılması olmalıdır (Tugay, 2012: 6).

Tarımsal faaliyetlerde, sanayi ve hizmetler sektöründen farklı olarak üretimi miktarını arttıracak yatırımların çoğu işletme şeklinde değil, fakat kolektif şekilde ve devlet tarafından sağlanabilir. Örneğin; meraların ıslahı, sulama, elektrik, erozyonla mücadele, toprağın kalitesinin ölçülmesi ve ıslahı gibi birçok yatırım sadece devlet tarafından yapılmaktadır (Çavuş, 2009: 43).

AB ülkelerindeki nüfusun %50'sinden fazlasının, yüzölçümünün yüzde 90'ını oluşturan kırsal bölgelerde yaşadığı ele alındığında, kırsal kalkınmanın ciddi bir öneme sahip politika faaliyeti olduğu görülmektedir. Fakat kırsal kalkınma politikası diğer yaşam alanlarından bağımsız düşünülemez. Uygulanacak önlemler ve politikalar nispeten küçük ölçeklidir. Gene de kırsal kalkınma faaliyetleri, kırsal yaşam alanlarında uyum politikalarının uygulanması bağlamında gerçekleştirilecek olan büyük yatırımlarla arasında iletişimin kurulmasını sağlayan küçük ölçekli bir yerel altyapının oluşturulabilmesine imkân sağlamaktadır (Çavuş, 2009: 74).

Avrupa Birliği'nin en önemli tarımsal politikalarından biri olan Ortak Tarım Politikası (OTP), 1962 yılında hayata geçirilmiş ve halen uygulanmaya devam etmektedir. OTP belirli bir süreç içerisinde tarımsal faaliyetlerin değişimi ve kırsal kesimin ihtiyaçları yönünde geliştirilmiştir. Her bir değişim süreci, tarımsal faaliyetleri toplumun gıda ihtiyacının karşılanması için sadece bir üretim faaliyeti olarak görülmesinden ziyade bir yaklaşım olarak ortaya koymuş; tarımın geleceği, kırsal alanların düzenli geliştirilebilmesiyle de sıkıca ilişkilendirilmiştir (Nazlı ve Küden, 2012: 1).

Avrupa Birliğine aday ülkeler konumunda bulunan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin kırsal kalkınma faaliyetleri ile ilgili sorunları çözmek ve Ortak Tarım

Politikasına uyum sağlama çalışmalarına katkıda bulunması açısından “Tarım ve Kırsal Kalkınma Alanında Özel Katılım Programı” (SAPARD) oluşturulmuştur. Tarım ve Kırsal Kalkınma Alanında Özel Katılım Programının ayrıca, tarımsal üretim ve gıda endüstrisinde verimliliği ve rekabeti arttırmasıyla birlikte, istihdamın da artırılması hedeflenmektedir (Bayraç ve Yenilmez, 2005: 30).

Ülkemizde de Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından, Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına uyumun sağlanması maksadıyla 2001-2023 sürecini kapsayan Uzun Vadeli Gelişme Stratejisi hazırlanmıştır. Bu stratejiyle; “kırsal alanların ve buralardaki faaliyetlerin ekonomiye katkısının artırılması ve kırsal toplumun yaşam standardının yükseltilmesi suretiyle bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının en aza indirgenmesi; göç eğilimlerinin istikrarlı bir dinamiğe kavuşturulması, dengeli ve sürdürülebilir kalkınma hedefiyle uyumlu bir nüfus yapısına ulaşılması’ hedeflenmiştir. Bununla birlikte ‘tarımın yeniden yapılandırılması sürecinde ortaya çıkabilecek sosyo-ekonomik ve çevresel olumsuzlukların azaltılması; çevrenin ve doğal kaynakların korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilir kullanımı; AB ile ekonomik ve sosyal yakınsamanın ve müktesebat uyumunun sağlanması alanlarında katkı sağlaması” amaçlanmaktadır (DPT).

3.2. TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ ARAÇLARI

Ülkemizde ve dünyadaki tüm ülkelerde tarımsal destekleme politikalarını uygulayabilmek amacıyla bazı araçlar kullanılmaktadırlar. Bu araçlar; doğrudan gelir desteği, fiyatı destekleri, dolaylı gelir desteği ve genel hizmetler olmak üzere dört ana başlık altında incelenebilir.

3.2.1. Doğrudan Gelir Desteği

Doğrudan Gelir Desteği, Dünya Ticaret Örgütü’ne göre devlet kaynaklarından, tarımsal ürün üretenlerin gelirlerini kontrol etmek maksadıyla yapılan transferleri kapsayan bir politika aracıdır (Yalçınkaya vd. 2006: 109).

Doğrudan gelir desteğiyle üretim ve fiyatlardan bağımsız olarak üreticilere gelir desteği verilmektedir. Doğrudan gelir desteğinin esas amacı desteklemelerin,

üretimin, tüketimin, ticaretin ve fiyatların birbirine entegre ederek piyasadaki bozuklukların maliyetini en aza indirmektedir.

Devletler, üreticilerin gelirlerini doğrudan ödemelerin başka bir şekli olan doğrudan gelir desteği ile artırmayı amaçlarlar. Doğrudan gelir desteği piyasaların düşük fiyatta oldukları zamanlarda üreticilerin kazançlarını maksimize etmek amacıyla kullanılan basit bir yöntemdir. Bazı ülkeler, doğrudan gelir desteğini farklı şekilde uygulamaktadır. O ülkelere göre doğrudan gelir desteği üreticilerin üretimi geliştirmelerinden ziyade, yapacakları faaliyetlerin çerçevesini genişletmeye yönelik bir ödül şeklinde uygulanmaktadır. Ancak bu durumun tarımsal ürün piyasalarına herhangi bir katkısı bulunmamaktadır (Güney, 2006: 33).

Dünya çapında çoğu ülkede uygulanan politikalardan olan Doğrudan Gelir Desteği, hangi tarım politikası için uygulanırsa uygulansın, temel olarak iki farklı işlevi gerçekleştirmesi amaçlanmaktadır. Birincisi gelir dağılımındaki adaleti ve buna bağlı olarak yapısal üretim koşullarını düzenlemek; ikincisi ise tarımsal faaliyetler alanındaki girdi ve tarımsal ürün piyasalarında mevcut kaynakların yanlış kullanımına neden olacak bir piyasa bozukluğu tespit edilmesi durumunda mevcut politikaların yerine geçerek bu faaliyet kollarında etkinliğini artırmaktır (Acar ve Bulut, 2009: 5).

Kısaca; Doğrudan Gelir Desteğinin esas amacı tarımsal ürün üreticilerinin geleceğe yönelik üretim kararlarını mümkün olduğunca etkilememektir. Doğrudan Gelir Desteği politikası ne kadar üretimden bağımsız olsa da üretim kararları üzerinde etkisi bulunmaktadır. Çiftçilerin refah seviyesindeki artışlar tüketim, tasarruf, yatırım gibi konulardaki kararlarını yönlendirerek yalnızca üretim kararlarında değil dolaylı olarak bütün ülke ekonomisine de etkili edebilir. Doğrudan Gelir Desteği ödemesi politikasının üretim seviyesini etkilemesinin bir diğer sebebi ise tarımsal faaliyetler alanında sermaye ve emek piyasalarındaki ve eksik bilgi sebebiyle ortaya çıkan piyasa bozukluklarıdır.

OECD tarafından uygulanan pilot bir çalışmada da girdi destekleri, ekim alanına göre yapılan doğrudan gelir ödemeleri, piyasa-fiyat destekleri ve üretime paralel olarak yapılan ödemelerin oluşturduğu etki değerlendirilmiştir. Doğrudan gelir ödemeleri, üretime paralel olarak yapılan ödemelerle karşılaştırıldığında, üretim

ve net ticaret üzerindeki payının daha düşük seviyede olabileceği, bütçe harcamaları üzerinde de aynı etkiyi gösterdiği ve üretici gelirlerindeki etkisinin daha yüksek düzeyde olabileceği ifade edilmektedir (Acar ve Bulut, 2009: 5).

Doğrudan Gelir Desteği Avrupa Ortak Tarım Politikasına uyumun aşamasının en önemli kısımlarından biri olmuştur. Bu bağlamda alan ve hayvan başına yapılan ödemeler, fiyat farkı ödemesi, ürün değiştirme ödemeleri ve doğal afet yardımları şeklinde uygulamalar yapılmaktadır (Kamacı, 2006; Memiş 2004).

3.2.2.Pazar Fiyatı Desteği

Pazar fiyatı destekleri devletlerin; tarım kesiminde faaliyet gösterenlerin gelir düzeylerinin artırılması, tarımsal ürünlerde iç talebin karşılanması ve verimliliğin sağlanması maksadıyla tarımsal ürün fiyatlarına yaptığı müdahalelerdir (Çomaktekin, 2009: 25).

Kısa zamanda etkili sonuç almak amacıyla kullanılan bir araç olan bu politika, bir taraftan üreticilerin gelirlerini maksimize etmek ve diğer taraftan ise tüketicilerin ürün ve gıda ihtiyacını uygun fiyatlarla sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Farklı şekilde uygulanmasına rağmen fiyat politikası, dünyadaki tüm ülkelerde tarımsal politikaların amaçlarına ulaşmak amacıyla kullanılan en önemli araçtır. Uzun vadeli fiyat politikası, finansal istikrarı ve üreticiler ile tüketicileri koruma konusunda oldukça etkilidir (Gaytancıoğlu, 2009: 31).

Pazar fiyatı destekleri, belli başlı ürünlere sağlanan destekleme alımları, prim destekleri ile çiftçilerin ve tarımsal üretimin korunması maksadıyla uygulanan dış ticaret politikası tedbirlerini (gümrük tarifeleri ve tarife dışı önlemler ile ihracat destekleri) kapsamaktadır (Çomaktekin, 2009: 25).

Bu uygulama fiyat dışı müdahale ve fiyatlara müdahale olmak üzere piyasayı iki farklı biçimde etkilemektedir; fiyat dışı müdahale yöntemiyle arz ve talepler ile fiyatlar kontrol edilmeye çalışılmaktadır. Tarımsal üretimdeki arz fazlalığı ve üretilen bu arz fazlası ürünlerin piyasaya sürülmesi, üreticiye fayda sağlamamakta, bazen de üreticilerin gelir düzeyleri düşmektedir. Buna benzer durumlarda devlet, düşük fiyat politikası izleyerek üretimi azaltıcı önlemler alırlar. Yine devlet tarafından, ürün talebi arttırmak yoluyla da tarımsal ürün piyasalarına müdahalede

bulunabilir. Genel olarak destekleme alımları şeklinde görülen ve uygulamada devletin alıcı olarak piyasada bulunması da bu duruma örnek olarak verilebilir. Aynı zamanda reklam ve tanıtıcı uygulamalarla talebi artırma, ordu, hastane, okul gibi devlet kurumları aracılığıyla üretilen ürünlerin tüketiminin arttırılması ve bu ürünlere olan talebin oluşturulması olanakları da ortaya çıkabilir.

Fiyatlara doğrudan yapılan müdahale, tarımsal ürün üretimini maksimize etmek ve üreticilerin gelirlerini artırmak amacıyla yapılmaktadır. Tarımsal üretim genel olarak doğa koşullarına bağlı olduğu için, üretim safhasında mevsimlere ve yıllara göre çeşitli dengesizlikler gözlemlenmektedir. Tarımsal ürün talebinin fiyat esnekliğinin sınırlı olması ve üretiminde ortaya çıkan istikrarsız durumlar ürün fiyatlarının aşağı ve yukarı yönde hareketlenmesine ve sonuç olarak da üreticilerin ürettikleri ürünlerin getirilerinde de istikrarsız durumların görülmesine sebep olmaktadır. Üretim ve fiyatlarda meydana gelen dalgalı seyir, politika uygulayıcılarını tarımsal ürün fiyatlarına müdahale edilmesi hususunda zorunda bırakmaktadır. Pazar fiyatı desteği, her dönem politik tartışmaların gündeminde olmuş ve diğer araçlara kıyasla destekleme politikaları içerisinde her zaman önemli bir paya sahip olmuştur. (Yalçinkaya vd., 2006: 103).

3.2.3.Dolaylı Gelir Desteği

Direkt olarak üretilen ürüne uygulanmayan fakat üretilen ürünün miktarı ve kalitesi üzerinde etkisi bulunan tarımsal girdilere için ödenen desteklemeler Dolaylı Gelir Desteği olarak nitelendirilir. Politika uygulayıcılarının belirli dönemlerde tarımsal üretim faaliyetleri için sağladığı gübre, ilaç, tohumluk, sulama ve enerji desteği; hayvansal üretim faaliyetleri için sağladığı kredi desteği, kamu bankalarına ve kurumlarına olan borçların faizlerinin silinmesi ve vergi indirimi gibi uygulamaları kapsamaktadır (Kamacı, 2006: 15).

Dolaylı gelir destekleri, tarımsal üretim alanında faaliyet gösteren üreticilerin gelir seviyesinin yükseltilmesi ve asıl olarak tarımsal üretim verimliliğinin sağlanması ve artırılması açısından etkili bir destekleme politikasıdır.

3.2.4.Genel Hizmetler

Uzun dönemde tarımsal faaliyetleri geliştirmeye ve düzenlemeye yönelik, doğrudan üreticiyi etkilemeyen önlemler olarak nitelendirilmektedir. Bu destekler doğrudan üreticinin eline geçmemekle birlikte dolaylı yollarla piyasanın kontrol edilmesi için kullanılmaktadır. Eğitim ve yayın hizmetleri, inceleme ve araştırma hizmetleri, yapısal ve alt yapısal hizmetler bu desteklemelerden bazılarıdır (Kamacı, 2006: 15).

3.3.TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ ARAÇLARI

3.3.1.Doğrudan Gelir Desteği

Ülkemizde Doğrudan Gelir Desteği uygulamasına geçilmesiyle alakalı temel belirlemeler IMF Niyet Mektuplarında yer almıştır. Doğrudan Gelir Desteği uygulaması esasen Dünya Bankası ile imzalanan ARIP kapsamında uygulamaya alınmıştır (Menek ve Kızılaslan, 2008: 55). Niyet mektubunda, tarımsal faaliyetlerde değişim programının orta vadeli maksadının, tarımsal destekleme politikalarının devletin bütçesi ve toplumun üzerindeki yükünün en aza indirgenmesi amacıyla devletin sübvans ettiği tarımsal girdi, kredi ve belli başlı ürünlerdeki fiyat desteklemelerine bağlı mevcut destekleme politikalarının zaman içerisinde uygulanmaktan vazgeçileceği tebliğ edilmiştir. Uygulamadan kaldırılan desteklemelerin yerine küçük ölçekli üreticileri hedeflediği düşünülen doğrudan gelir desteği sistemine geçileceği sözü verilmiştir (Yılmaz vd. 2008: 249)

Ülkemizin Doğrudan Gelir Desteğine yönelmesine sebep olan bazı sebepler bulunmaktadır. Bu sebepleri iç ve dış nedenler olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz (Yapar, 2005: 31).

İç nedenler;

- “Desteklemelere yönelik yasal, kurumsal ve finansal yapının farklılık göstermesi,
- İşletme, hayvan ve üreticiye yönelik çiftçi kayıt sisteminin yetersizliği gibi sorunlar, nedeniyle destek ödemelerinin amacına ve gerçek üreticiye ulaştırılamaması,

- Uygulamaların izlenememesi sonucunda desteklemeden kaynaklanan mali yükün artış göstermesidir.”

Dış nedenler;

- “AB Ortak Tarım Politikasına uyum sağlanması,
- Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması’na uyum sağlanması,
- IMF ve Dünya Bankası ile anlaşmalı ekonomik istikrar programı taahhütlerine uyumun sağlanması”

Doğrudan Gelir Desteği ilk olarak 2000 yılında seçili havzalarda, 2001 yılından sonrada tüm Türkiye’de uygulanmaya başlamıştır (Menek ve Kızılaslan, 2008: 55). Ülkemizde uygulanması düşünülen sistemde, tapulu arazilerde dekar başına geri ödemesiz hibe şeklinde nakdi yardım verilmesi düşünülmüştür (Çavuş, 2009: 123) Doğrudan Gelir Desteği ödeme sisteminde 2001 yılında en fazla desteklenecek alan miktarı 200 dekar olarak sınırlandırılmış ve dekar başına 10 milyon TL destekleme verilmiştir. 2002 yılından sonra ise desteklenen arazi miktarı 500 dekara olarak belirlenmiş ve ödenecek tutar da 13,5 milyon TL’ye çıkarılmıştır (Yılmaz vd. 2008: 249).

2000 ve 2001 yıllarında düşünülen ve esas amacı diğer tüm desteklemelerin süreç içerisinde uygulamadan kaldırılarak yerine Doğrudan Gelir Desteği sisteminin uygulanması olan tarımsal reformlar çerçevesinde, 2000 yılında dört alan belirlenmiş Doğrudan Gelir Desteği uygulamasının bu alanlarda yapılmasıyla birlikte gerçekleştirilen faaliyetler de aşağıdaki gibi maddeleştirilmiştir.

- “2000 yılı başında Ziraat Bankası aracılığı ile kullandırılan kredi sübvansiyonu kaldırılmıştır.
- 2001 yılı sonu itibariyle girdi destekleri kaldırılmıştır.
- Doğrudan Gelir Desteği ödemeleri 2001 yılı sonunda yapılmaya başlanmıştır.
- 2002 yılı bütçesine son defa prim ödemeleri için kaynak konulmuştur.
- Destekleme alımları kaldırılarak TEKEL’in özelleştirilmesini sağlayacak (destekleme fiyatının açıklanmamasına ilişkin) 4733 Sayılı Tütün Kanunu çıkarılmıştır.

- Şeker rejimini yeniden düzenleyen (destekleme fiyatının açıklanmamasına ilişkin) 4634 Sayılı Şeker Kanunu yürürlüğe girmiştir” (Yapar; 2005: 33).

Bunlarla beraber, tarım reformu kapsamında, yeni kurulların oluşturulması sonucunda tarımsal kamu kuruluşları da sistemin dışında kalmışlardır. Bu dönemde Yem Sanayi Anonim Şirketi, Türkiye Ziraî Donatım Kurumu, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi ve TEKEL özelleştirilmiştir. 2007 yılında ise 2000’li yıllarda Ortak Tarım Politikasının önemli bir politika aracı olan kırsal kalkınmayı ülkemizde desteklemek ve yönetmek için Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu kurulmuştur (Övgün, 2010: 106).

Doğrudan Gelir Desteğinin ülkemizde uygulanmasının en önemli maksatlarından birincisi Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) veri tabanı oluşturarak çiftçilerin ve ürettikleri ürünlerin kayıtlarının oluşturulması, ikincisi ise çiftçilere doğrudan kaynak aktararak, tarımsal üretimden bağımsız bir şekilde doğrudan gelir ödemesi yapılmak istenmesidir (Menek ve Kızılaslan, 2008: 55).

Hali hazırda uygulanan desteklemeleri kademeli bir biçimde uygulamadan kaldırarak bunların Doğrudan Gelir Desteğiyle karşılanması ve tarımsal üretim yapan üreticilere verilen devlet desteğinin bu şekilde süreç içerisinde en aza indirgenmesi, doğal olarak tarımsal üretim faaliyetlerinin GSYH’ye katkısında da önemli azalmaların meydana gelmesine neden olmuştur. Tarımsal faaliyetlerdeki durağanlık ve azalma, tarım sektörünün büyümesinde ve dış ticaret verilerinde de gözlemlenmiştir. Sanayi ve hizmetler sektörü ile karşılaştırıldığında çok düşük bir büyüme hızı sergileyen tarım sektörü, her geçen yıl daha fazla küçülmüş ve sonuç olarak ihracat yapısında ciddi değişiklikler yaşanmasına yol açmıştır. 1996 yılında ihracatın %21,3’ünü oluşturan tarımsal ürünler, 2000 yılında %13,1, 2002 yılında %10,5 ve 2004 yılında % 9,6 gibi azalan değerlere sahip olmuş ve ülkemiz ihracatında görece üstünlüğünü yitirmiştir.

Bu gelişmeler ülkemiz de sanayi faaliyetlerine daha fazla önem verildiğini gözler önüne sermiştir. Fakat net ihracatçı bir durumdan net ithalatçı bir duruma gelinmesiyle birlikte ülkemizde tarımın giderek etkinliğini kaybettiği ve hem tarımsal üretim faaliyetleri hem de tarımsal üretime bağlı endüstrilerin bu açıdan zarar gördüğü göz önünde bulundurulmalıdır (Övgün, 2010: 103-104).

İlk defa Çiftçi Kayıt Sisteminin oluşturulmaya başlanması, desteklemelerin önceden öngörülebilir bir hal alması ve desteklemelerin devlet bütçesi üzerindeki yükün azalış göstermesi bu sistemin faydalı yönlerinden bazıları olmuştur. Fakat sisteme kayıt yaptırmamanın gönüllük esasına dayanması ve hayvancılık, balıkçılık gibi sektörlerde faaliyet gösterenlerin bu sisteme dâhil edilmemiş olması, Doğrudan Gelir Desteğinin amaçladığı ülke genelindeki tarımsal üreticilerin kayıt altında bulundurulması kuralının uygulanmasına engel oluşturmuştur (Acar ve Bulut, 2009: 7)

Ülkemizde Doğrudan Gelir Desteklemesi sisteminden önce tarımsal destekleme sisteminin yükünün %70'inin, ithalatı önlemesi ve iç fiyat politikaları sebebiyle tüketiciler üzerinde, bu yükün %30'unun da hazine üzerinde olduğu belirlenmiş ve bu durumun, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi tersine hale getirilmesi gerektiği konuşulmaya başlamıştır (Arı, 2006: 74). Hâlbuki Doğrudan Gelir Desteği ödemelerinin Avrupa Birliği destekleme sistemi içerisindeki payının artırılmasının, kısa/orta vadede kaynakları daha çok tüketeceği hesaplanmıştır ve bunun için tedbirler aranmaktadır. Doğrudan Gelir Desteği sisteminin en başta devlet hazinesi üzerine daha fazla yük oluşturacağı sadece Avrupa Birliği örneğinden ibaret değildir. Daha geniş ölçekli bir Doğrudan Gelir Desteği sistemine daha uzun hazırlık dönemleriyle geçildiği Meksika örneği de, Doğrudan Gelir Desteğine geçişin devlet hazinesi üzerindeki destekleme yükünü arttırdığını göstermektedir (Çavuş, 2009: 121-122).

2001 yılı sonrasında tarımsal destekleme alımlarıyla, tarımsal girdi sübvansiyonlarını karşılayan Doğrudan Gelir Desteği sisteminin, ülkemizde mevcut uygulama şekli ile tarımsal üretimi düzeyini etkileme gücü olmamıştır ve sosyal yardım niteliğinde kalmıştır. Aynı zamanda, tarımsal araziler üzerinden ödenen Doğrudan Gelir Desteği ödemeleri, bölgeler, işletmeler ve ürünler arasında bir dengesizlik oluşturmaktadır. Ortalama işletme büyüklüğü daha fazla olan bölgelerde (İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri gibi) üreticilere, diğer bölgelere göre işletme başına daha fazla destekleme ödenmektedir. Bu sorunlarla karşılaşılması, zaten problemlili olan destekleme yapısının daha da bozulmasına neden olmuştur (Yalçınkaya vd. 2006: 112).

2009 yılında Doğrudan Gelir Desteği sistemi uygulamadan kaldırılmıştır. Bu uygulamanın yerine mazot, organik tarım, iyi tarım uygulamaları, kimyasal gübre, hayvancılık desteklemeleri, sertifikalı tohum ve fidan desteklemeleri, fark ödemesi (prim) desteklemeleri, toprak analizi ve diğer alan bazlı tarım desteklemeleri uygulanmaya başlamıştır (Ağca, 2010).

3.3.2.Tazminatlar

Tazminat ödeme uygulaması üretim fazlası oluşan tarımsal ürünlerin üretimini azaltmasının neticesinde üretici gelirlerinde meydana gelecek dalgalanmaları önlemek ve kontrolünü sağlamak için hayata geçirilmiştir (Acar ve Bulut: 2009, 4).

Tütün üretimi için kota, çay üretimi için budama, fındık üretimi için gelir farkı ödemesi ve doğal afet durumlarında yaşanan mağduriyetler sebebiyle yapılan ödemeler gibi tazminatları kapsamaktadır. Çay budama tazminatı, yaş çay yaprağı kalitesinin ve veriminin artırılması maksadıyla 2005 yılında uygulanmaya başlanan bir politikadır. Buna göre yaş çay yaprağı kalitesinin artırılması için yedi yıllık bir süre için çay üretim alanlarında her sene 1/7 oranında gençleştirme budaması yapan çiftçilere tazminat ödenmesine yapılmıştır. ÇAYKUR Genel Müdürlüğü aracılığıyla budama ödemeleri üreticilere aktarılmıştır. (Çomaktekin, 2009: 148).

Ülkemiz iç talep fazlası olan tütün üretiminin, ihtiyacımız kadar üretilmesini sağlamak amacıyla önlemler alınmasını kararlaştırılarak 1994 yılından sonra çay üretiminde kota uygulaması yapılmaya başlanmıştır. 1994-96 yılları arasında kota uygulaması olumlu sonuç vermiş olsa da, bu uygulama sağlıklı bir şekilde sürdürülememiştir. 1998 ve 1999 yıllarında üretim yeniden artmıştır. Bu yüzden, ülkemizin çay stoku olması gerekenden çok daha fazla gerçekleşerek, ülkemizin küresel piyasalarda rekabet gücünü düşürmüş ve satın alma fiyatından daha düşük fiyatlarla satmak zorunda kalınmasıyla alım yapan kurumlar ekonomik zarar uğramışlardır (Özkul ve Sarı, 2008: 8).

Üretim fazlası tütünün neden olduğu kaynak israfının önüne geçilmesi, ekonomimizin üzerine yük olan stok fazlasını azaltılması ve yeni stok oluşumunun önüne geçilmesi amacıyla yapılan kota uygulaması, düzenli bir şekilde

sürdürülememiştir. Bir yandan kota uygulanıp, ekilmesi engellenen miktar için devlet tazminat öderken diğer yandan da kota dışı ve fazlası üretilen tütünler TEKEL tarafından satın alınmaya devam etmiştir (Özkul ve Sarı, 2008: 8).

Fındık üretiminde ise, arz fazlası fındık üretimini kısıtlamak amacıyla fındık ekili sahaların kontrol edilmesi hedeflenmiştir. 13 şehirde “(Artvin, Bartın, Düzce, Giresun, Kastamonu, Kocaeli, Ordu, Rize, Sakarya, Samsun, Sinop, Trabzon ve Zonguldak)” fındık üretimi serbest bırakılırken, diğer bölgelerdeki fındık bahçelerinin sökülmesi ve bu sahalarda başka ürün üretiminin özendirilmesi amacıyla fındık söküm masrafı ya da gelir farkı ödemesi yapılmıştır. Fakat son dönemde fındık arzının ciddi derecede azalması ve bunun neticesinde fındığın piyasa fiyatının artması sebebiyle bu tazminatın tekrar değerlendirilmesi düşünülmektedir (Kamacı, 2006: 30).

Doğal afet ödemeleri sistemi ise, tarımsal üretim faaliyetlerine zarar veren kuraklık, yangın, dolu yağışı, don vurması, bitki ve hayvan hastalık zararları vb. doğal risklerin meydana getirebileceği ekonomik kayıplar sebebi ile bazı yıllarda verilen yardımlardır. Doğal afetler sebebiyle ürün kaybı yaşanmaması mümkün değildir. Bu sebeple azalan çiftçi gelirlerinin korunması ve zararlarının tespit edilerek mağdur olan üreticilere ödenmesi maksadıyla uygulanmaktadır (Gaytancıoğlu, 2009: 50).

Bu yardımlar 5254 sayılı yasayla belirlenmiş ve daha sonra bu yasa yürürlükten kaldırılarak, 2090 sayılı yasa oluşturulmuştur. Bu kapsamda doğal afetlerle mağdur olan üreticilere yardım fonu oluşturulmuş, sonrasında bu fonun iptaliyle 2090 sayılı yasa da geçerliliğini yitirmiştir (Kamacı, 2006: 30)

3.3.3.Pazar Fiyatı Desteği

Geçmişten günümüze kadar en çok kullanılan destekleme politikası aracı olan Pazar fiyat desteği ile Bakanlar Kurulu, üretilen ürünlerin hangi fiyatlarla alınacağını belirlemekte ve alım yapacak kamu kurumunu seçmektedir (Acar ve Bulut: 2009, 3).

Pazar fiyatı desteği kapsamında değerlendirilen tarımsal ürünler, fiyatı en çok dalgalanan ürünlerdir. Birçok tarımsal üretici tarafından arz edilen aynı zamanda

üretenler, tüketenler ve devlet tarafından önemli olan tarımsal ürünler için ödeme yapılmaktadır (Kamacı, 2006).

Pazar fiyatı desteklemeleri üretici odaklı desteklemelerdir. Tarımsal ürün üretimini, çiftçilerin gelirlerini ve toplumun bütün kesimlerinin gelir dağılımının düzenlenmesi ve kontrolü açısından oldukça etkili ve faydalı bir araçtır. Fiyat primleri ve taban fiyat çiftçilerin ürettikleri ürüne göre belirlenir ve ödemesi yapılır. Bununla birlikte, iç pazarın korunması maksadıyla uygulanan sınır ödemeleri de (dışsattım teşvikleri ve dışalım kısıtları) bu bağlamda düşünülebilir. Pazar fiyat desteklemelerinin olumsuz yanı ise enflasyon artışına neden olmasıdır (Çavuş, 2009: 7-8).

Fiyat yoluyla destekleme uygulamasına ilk olarak 1932 yılında buğday alımı ile başlanmış ve o dönemde buğday alımları T.C. Ziraat Bankası aracılığıyla yapılmıştır. 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi hububat alımı yapmaya başlamıştır. 1960 yılında başlayan planlı kalkınma dönemine kadar geçen dönemde sınırlı sayıda ürün destekleme kapsamına alınmış, planlı dönemin başlamasıyla desteklenen ürün sayısı artmış ve 1970'li yılların sonunda destekleme kapsamında değerlendirilen ürün sayısı 30'a kadar çıkmıştır (Yapar, 2005: 29).

24 Ocak 1980 kararlarından alınmasıyla desteklenen ürün sayısında ciddi bir düşüş yaşanmış ve 1990 yılında desteklenen ürün sayısı 10'a kadar düşmüştür. Bu sayı 1991 yılında 24'e, 1992 yılında ise 25'e çıkmıştır (Özdemir, 1998: 273).

5 Nisan 1994 kararları sonrasında desteklenen ürün sayısı 9'a çekilmiş ve 2000'li yıllara kadar ciddi bir değişiklik yaşanmamıştır. 2000'li yılların başlamasıyla, uygulanan destekleme sisteminden tamamen vazgeçilerek, doğrudan gelir desteği (DGD) sistemine geçilmesi hedeflenmiştir (Günaydın, 2006: 20).

Destekleme alımı yoluyla üreticiye aktarılan destekleme miktarları politikanın uygulandığı süre içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. 1990 yılında 244,5 milyon \$ olan toplam destekleme miktarı, 1992 yılında 909,5 milyon \$ olmuş, 1995 yılında ise bu miktar tekrar 141 milyon \$'a gerilemiştir. Bunun yanı sıra 1997 yılında 841,1 milyon \$'a çıkan destekleme tutarı 2001 yılı itibarıyla ise 110,2 milyon \$'a gerilemiştir (Çomaktekin, 2009: 126).

3.3.4.Prim Ödemeleri

Bu uygulamada tarımsal ürün üreticilerinin elde etmesi istenilen bir hedef fiyat ile bu fiyattan daha az olan bir müdahale fiyatı belirlenmektedir. Bununla birlikte belirlenen iki fiyat arasındaki fark çiftçilere prim şeklinde aktarılmaktadır. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına uyum çerçevesinde, 1993/94 döneminde prim ödemesi sistemi ilk defa kütlü pamuk üretiminde uygulanmıştır (Güney, 2006: 46).

Üreticilere küresel fiyatların üstünde fiyat verilmesi ve bunun neticesinde tarımsal ürün üretiminin artırılması hedeflenerek ilk olarak 1993 yılında kütlü pamukta uygulanan prim ödemeleri, çiftçilerimizin küresel fiyatlardan ürün elde etmesini sağlamıştır. Genel olarak ithal edilen ürünlerin üretimin artırılması amacıyla uygulanmaktadır. Ülkemizde ürettiğimiz ürünlerin, uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artmasını sağlar. Bütçe açıkların sebebiyle uygulama bir süre askıya alınsa da 1998 yılından sonra tekrar aktif hale getirilmiştir (Ağca, 2010: 58).

2014 yılı itibari ile destek verilen bazı tarımsal ürünler; kütlü pamuk, soya fasulyesi, kanola, yağlık ayçiçeği, aspir, zeytinyağı, buğday, dane mısır, arpa, çeltik, kuru fasulye, nohut, çavdar, tritikale, yulaf, mercimek, yaş ipek böceği kozası, tiftik ve yaş çay olmuştur. Aynı zamanda yurtiçi üretimde sertifikalı tohum kullanımını artırmak için; buğday üretimine 7,5 TL, çavdar, tritikale, arpa, yulaf üretimine 6 lira destekleme ödemesi yapılmaktadır. Bunlarla birlikte çeltik ve yerfıstığı üretimine 8 lira, mercimek, kuru fasulye ve nohut üretimine 10 TL, susam, aspir ve kanola üretimine 4 TL, patates üretimine 40 TL, soya üretimine 20 TL, korunga ve fiğ üretimine 5 TL destekleme ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Organik tarım ve iyi tarım uygulamalarının desteklemesi de halen devam etmektedir. Bu destekleme politikası kapsamında meyve, sebze için organik tarım desteği dekar başına 70 TL, tarla bitkileri için organik tarım desteği dekar başına 10 TL olarak belirlenmiştir. Sebze ve meyve üretiminde iyi tarım uygulamaları kapsamında dekar başına 50 TL, örtü altı iyi tarım uygulamalarının teşvik edilmesi için ise dekar başına 150 TL destek ödemesi yapılmasına karar verilmiştir.

3.3.5.Mazot Desteği

Türkiye’de mazot desteklemesi uygulaması ilk defa 2003 yılında gündeme gelmiştir. Bu destekleme politikası, Doğrudan Gelir Desteğine başvuru yapan üreticilere 3,9 YTL/dekar olarak ödenmiştir. 2005 yılı itibariyle ise kimyasal gübre ve mazot desteği birlikte uygulanmaya başlamıştır (Çavuş, 2009: 24).

“3 Haziran 2014 tarihli resmi gazetede yayınlanan 29019 sayılı tebliğ uyarınca 2014 yılında Çiftçi Kayıt Sistemine kaydı bulunan ve başvuru alan toplam ekim alanı 1 dekarın üzerinde olan üreticilere mazot desteklemesi verilmesi” kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede üreticilere; ‘peyzaj ve süs bitkileri, mera alanları, orman alanları ve özel çayırlar için 3,1TL/dekar; Baklagiller, hububat, yumru bitkiler, yem bitkileri, sebze ve meyve üretim alanları için 4,6TL/dekar; Yağlı tohumlu bitkiler ve endüstri bitkileri alanları için 7,5TL/dekar destekleme ödemesi” yapılacaktır.

3.3.6.Girdi Desteği

Ülkemizde tarımsal üretimde kullanılan girdiler, belli süreden bu yana "sübvansiyon" uygulamasına tabii tutulmaktadır. Sübvansiyon uygulaması ile " ithal damızlık hayvan, kimyevi gübre, tohum, projeli hayvan, suni tohumlama, ilaç, yem" desteklenme kapsamına alınmıştır (Özdemir, 1998: 273).

Türkiye’de en önemli girdi sübvansiyonu kimyasal gübre alımında uygulanmaktadır (Yapar, 2005: 30). Petrol krizinin yaşanması sebebiyle artan kimyasal gübre fiyatları sonucunda, uygulanmaya başlayan gübre desteklemesinin ödeme biçimi ve tutarı zamana göre değişim göstermektedir.

Türkiye’de 1986 yılına kadar üretimine, tedarikine ve dağıtımına devletin hâkim olduğu kimyasal gübre sektörü, bu tarihten sonra serbestleştirilmiş, fiyatına ve dış ticaretine devlet müdahale etmemiş, kimyasal gübre sektöründe faaliyet gösterilmesi açısından özel sektör teşvik edilmiştir. Tarımsal faaliyetleri gerçekleştiren üreticilere traktör, makine, gübre ilaç gibi temel girdi ve donanımları sağlamak ve pazarlamak maksadıyla faaliyet gösteren Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) gübrenin piyasaya sürülmesinde 1986 yılına dek devlet tekeli durumundaydı. Piyasanın serbestleştirilmesi sonucunda pazar payı zamanla düşen

kuruluş sonunda 1998-2000 döneminde kendisine bağlı birçok faaliyet kolu ile birlikte özelleştirilmiştir. Gene gübre sektöründe devlete ait iki önemli üretim kolu olan Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ) ve İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. özelleştirilmesine karar verilmiştir (Şengül vd. 2010). Ülkemizde tohum desteklemesi uygulaması 19 Aralık 1985 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan kararname ile başlamış, bununla birlikte verimliliği ve kalitesi yüksek tohum üretimi ve temininin desteklenmesi öngörülmüştür.

Tohum ve fidan üretimi verilen desteklemeler dönemler itibariyle değişim göstermiştir. Örneğin 1996-2000 yıllarında verilen desteklemelerin miktarı sırasıyla 194 milyar TL, 767 milyar TL, 1,700 milyar TL, 1,400 milyar TL ve 2,900 Milyar TL olmuştur. 1985 yılında uygulanmaya başlayan bu politika, 31 Aralık 2001 tarihinde sonlandırılmıştır. Tarımsal üretim faaliyetlerinin etkisini arttırmak için kullanılan zirai mücadele ilaçları ve hayvan sağlığının korunmasına için faydalanılan ilaçların kamu tarafından desteklenmesi ile alakalı uygulama 1987 yılında devreye girmiştir. Çiftçilere verilen tarımsal ilaç desteklemesi için “1996 yılında 2,500 milyar TL, 1997’de 3,700 milyar TL, 1998’de 8,590 milyar TL, 1999’da 10,310 milyar TL, 2000 yılında da 15,100 milyar TL ödeme yapılmıştır”. Bu politika 31 Aralık 2001 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır (Memiş, 2004: 58).

Tarımsal kredi ve sulama desteği dışında diğer tarımsal üretim girdi desteklemeleri 2001 yılında IMF’ye verilen taahhütler kapsamında uygulamadan kaldırılmasıyla birlikte, üreticiler tarafından belirli koşulların sağlanması şartıyla tarımsal girdi desteklemelerinin sınırlı olarak verilmesine devam edilmiştir. Tohum desteklemesi 2001 yılında uygulamadan kaldırılmasına rağmen, üretim faaliyetlerinde sertifikalı tohum kullanımını teşvik etmek maksadıyla üreticilere tarımsal girdi desteği sağlanmaya devam etmektedir (Acar ve Bulut: 2009, 4). Aynı zamanda kimyasal gübre desteklemeleri de bazı bölgeler için halen uygulanmaktadır (Şengül vd. 2010).

3.3.7.Kırsal Kalkınma Destekleri

Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı, 2006-2010 Tarım Stratejisi kapsamında; tarımsal ürün üretenlerin, yaşadıkları bölgelerde bireysel ya da birlikte yapacakları öz sermayeye bağlı tarımsal ürünlerin depolanması, işlenmesi

ve ambalajlanması için gerekli ekonomik faaliyetler ve altyapıları içeren yatırım projelerinin devlet tarafından desteklenmesini hedefleyen bir destekleme uygulamasıdır.

Uygulanan desteklemelerin temel amacı; kırsal bölgelerdeki gelirin yükselmesi ve hayat standartlarının geliştirilmesi, tarım sektörü ve sanayi sektörünün birbirine entegre edilmesi, alternatif gelir kaynaklarının bulunması ya da oluşturulması, yürütülmekte olan kırsal kalkınma uygulamalarının etkili olması için çalışılması ve girişimciliğin gelişmesinin sağlanmasıdır. Uygulamanın iki alt başlıkta ele alınmaktadır; bunlardan ilki ekonomik faaliyetlere yönelik yatırımların desteklenmesi, ikincisi de tarımsal altyapı yatırımlarının desteklenmesidir.

Ekonomik faaliyetlere yönelik yatırım desteklemesinden yararlanmak isteyen çiftçilerin Çiftçi Kayıt Sisteminde kayıtlarının bulunması gerekir. Bu çerçevede “tarımsal ürünlerin ambalajlanması, işlenmesi, depolanması ve paketlenmesine yönelik yeni tesis kurulumu ve mevcut tesislerin kapasitelerinin yükseltilmesi ya da teknolojilerinin güncellenmesine için yatırımlar yapılmasına” karar verilmiştir. Aynı zamanda bu kapsamda daha önce başlayan, yarım kalmış ya da bir kısmı tamamlanmış yatırımların bitirilmesine yönelik destekler verilmesi; alternatif enerji kaynakları kullanan seraların yapımı için bireysel başvurular ve grup başvuruları yapılacağı; modern basınçlı sulama tesisleri için destekleme uygulanması kararlaştırılmıştır. Tarımsal altyapı yatırımları desteklemelerinden sulama kooperatifleri, köy muhtarlıkları ve Köylere Hizmet Götürme Birliklerinin faydalanması kararlaştırılmıştır (Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı, 2006-2010).

3.3.8. Alan Bazlı Tarımsal Destekler

Ekilen birim alan başına ödenen mazot ve gübre desteklemesi, sertifikalı tohum kullanımının artırılması için uygulanan desteklemeler, iyi tarım ve organik tarım uygulamalarına sağlanan desteklemeler, alternatif ürün desteklemeleri ve söküm tazminatları alan bazlı desteklemelerin kapsamındadır.

2014 yılında üreticilere; “özel çayır, mera alanları, orman alanları, peyzaj ve süs bitkileri için 4,5TL/dekar; yağlı tohumlu bitkiler ve sanayi bitkileri alanları için

7,5TL/dekar; yem bitkileri, sebze, baklagiller, hububat, yumru bitkiler ve meyve alanları için 6TL/dekar; gübre desteklemesi” ödenmiştir. Toprağın kalitesini ve ihtiyaçlarını bilmek maksadıyla analiz yaptıran üreticilere dekar başına 2,5TL/dekar destekleme ödemesi verilmiştir.

Toprağın ve su kaynaklarının kalitesini korunmak, erozyonu önlenmek, doğal kaynakların devamlılığını sağlamak ve tarımsal üretimin olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesine yönelik bölgelerin korunması maksadıyla uygulamaya koyulan Çevre Amaçlı Tarımsal Arazilerin Korunması (ÇATAK) programıyla alan bazlı desteklemeler üreticilere aktarılmaktadır. Program “Adana, Adıyaman, Aksaray, Kırşehir, Konya, Manisa, Mersin, , Samsun, Sivas ve Tokat, Aydın, Bilecik, Burdur, Çanakkale, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Isparta, Amasya, Ankara, İzmir, Kahramanmaraş, Karaman, Kayseri, Nevşehir, Niğde,” olmak üzere 27 şehirde belirlenen bölgelerde uygulanmaktadır. Bu çerçevede üreticilere; “toprak ve su yapısının korunması ve erozyonun engellenmesi maksadıyla alınan tedbirler ile arazinin boş bırakılması uygulamalarına 60TL/dekar, minimum toprak işlemeli tarım uygulamalarına 30TL/dekar, çevre dostu tarım teknikleri ve kültürel uygulamalarına 135TL/dekar” destekleme verilmektedir (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı)

3.3.9.Fark ödemesi

Tarımsal ürün üreticilerine üretim maliyetleri ile yurtiçi ve yurtdışı fiyatlar göz önünde bulundurularak verilen desteklemelere fark ödemesi desteği denilmektedir. Fark ödemesi desteklemesi, öncelikle üretim açığı bulunan tarımsal ürünleri kapsamaktadır. Her üretim yılı içerisinde, fark ödemesi desteği verilecek ürünler ve ödenecek destekleme tutarları, oluşturulan kurulca belirlenir. Fark ödemesi desteklemesinden faydalanacak üreticilerden, üretim faaliyeti ve ürün satışları ile alakalı belgeler istenmektedir.

“10.04.2006 tarihli ve 2006/10266 sayılı en son Bakanlar Kurulu kararında (20.4.2006 tarihli ve 26145 sayılı Resmi Gazete) 2006 yılı içerisinde üretimi yapılan soya fasulyesi, kanola, kütlü pamuk, ayçiçeği tohumu, mısır ve zeytinyağı gibi ürünler desteklenmiştir”. Çay ve hububat üreticileri de bu uygulama kapsamında desteklenmektedir. Arazileri ruhsatlı olan çay üreticilerine destekleme ödemeleri, TL/kg olarak verilmektedir.

“16.08.2007 tarihli 26615 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2007/12516 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına göre uygulanan Hububat Prim Ödeme Programının amacı ise, hububat üreticilerini, üretim kaydını ve hububat satışlarını desteklemektir”. Ödemeler, satış belgelerinin onaylanmasına bağlı olarak TL/kg şeklinde yapılmaktadır. Üreticinin kimlik bilgileri, ürün bilgisi ve ekim alanı bilgileriyle Çiftçi Kayıt Sisteminde kayıtlı olan üreticiler bu desteklemelerden faydalanabilmektedir.

3.3.10.İhracat Desteği

Ülkeler yurtiçinde arzı fazla olan yurtdışında ise daha fazla talep gören tarım ürünlerini ihraç ederek ülkeye döviz girişini sağlamak amacıyla dış ticarete kolaylıklar yapmaktadırlar. Devlet tarımsal ürünlerin dış ticaretini artırmak için dolaysız ödeme, ucuz girdi temini, vergi iadesi, vergi muafiyetleri, düşük faizli kredi gibi bir takım ihracat sübvansiyonları sağlamaktadır. Bütün bu uygulamalar sonucunda ihracat yapan üretici ya da aracılara, ihraç ettikleri ürünler karşılığında ulusal para cinsinden daha fazla ödeme yapılmış veya ihraç edilen ürünlerin maliyeti indirgenmiş olur. Bu uygulamaların her ikisi de ihracattan gelirlerinin artışı sağlar (Gaytancıoğlu, 2009: 55).

1986 yılından sonra uygulanmaya başlanan ihracat desteklemeleri için DFİF’ndan kaynak aktarılmaya başlanmıştır. Tarımsal ürünler ihracatına verilen desteklemeler gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, ülkemizde uygulanan destekleme miktarının gelişmiş ülkelere göre çok daha az olduğu gözlemlenmektedir (Çomaktekin, 2009: 127).

Türkiye’de üretilen tarımsal ürünlerin küresel piyasalarda rekabet edebilirliğinin ve ihracat kapasitesinin yükseltilmesi amacıyla 2014 yılında ‘Tarımsal Ürünlerde İhracat İadesi Yardımlarına İlişkin 2014/6 Sayılı Para-Kredi Ve Koordinasyon Kurulu Kararı’ yayınlanmıştır. Buna karara göre tarımsal ürünler ihracatıyla ilgilenen firmalar Ekonomi Bakanlığınca belirlenen şartlar kapsamında desteklemelerden faydalanabilecektir. Bu karar sonucunda; ülkemizin Dünya Ticaret Örgütüne verdiği taahhütler doğrultusunda zeytin ve zeytinyağı, şekerli mamuller, kümes hayvanları eti, yumurta, meyve suları, bal ve kesme çiçekler dâhil olmak

üzere toplam 16 kalemdede, birim değeri üzerinden mahsup sistemi kapsamında ihracat iadesi desteklemesi verilmeye başlanmıştır. (T.C. Ekonomi Bakanlığı)

Ülkemizde tarımsal ürünler ihracatına verilen desteklemeler ürün bazında ödenen ve işletmelere yönelik verilen desteklemeler olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Ürün bazında verilen ihracat desteklemeleri işlenmemiş tarımsal ürünlerde ve genellikle de işlenmiş tarımsal ürün gruplarında uygulanmaktadır. Tarımsal ürünler ihracatı ile ilgili işletmelere yönelik sağlanan desteklemelerin başlıca konuları ise; küresel nitelikteki yurtiçi ihtisas fuarlarının desteklenmesi, pazar araştırmaları desteklemesidir. Ayrıca yurt dışında ofis, mağaza açma; ihracat, ihracat sayılan satış ve teslimler; işletme ve marka tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi ile döviz getirici hizmet ve faaliyetlerde vergi, resim ve harç istisnası; Türk ürünlerinin yurt dışında markalaşması konuları bu desteklemeler kapsamındadır (Songül, 2010: 60).

3.3.11.İthalat Kısıtlamaları

Ülkemizde 1984 yılından sonra ithalatta başlayan serbestleşme döneminde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Gümrük Birliği'ne üye olunmuş, söz konusu kuruluşlarla yapılan anlaşmalar gereğince gümrük vergilerinin genel koruma aracı olma özelliği ciddi derecede azalmıştır. Gene de ülkeler arası kurallar kapsamında uygulanan ticaret politikası araçlarıyla, ithalatta haksız rekabet oluşmasına karşı yerli üretim faaliyetleri korunmaya devam edilmiştir (Çıplak ve Yücel, 2004: 3).

Uruguay Turu'nun ardından 01.01.1995 tarihinde uygulamaya giren tarım anlaşmasında, tarımsal faaliyetler alanında korumacılığın zaman içerisinde azaltılmasını hedeflemektedir. Anlaşma; buğday, pirinç, yulaf, çavdar, pamuk, yün, ipek, canlı hayvanlar, süt ve süt ürünleri, tütün ve tütün ürünleri, dondurulmuş ya da soğutulmuş hayvan etleri gibi ürünleri kapsarken balıkçılık ürünleri ve ormanlardan elde edilen ürünleri de kapsamamaktadır (Ensari, 2013).

Diğer taraftan Avrupa Birliği ile yapılan dış ticaretimizde Ortak Tarım Politikasının kapsadığı tarımsal ürünler, 1995'te uygulamaya giren Gümrük Birliği antlaşması kapsamının dışında bırakılmış fakat tercihli ticaret anlaşmalarına tabii tutulmuştur.

3.3.12.Alternatif Ürün Ödemeleri

Ülkemizde üretim fazlası olan fındık, tütün, patates, şeker pancarı gibi ürünlerde üretim fazlasının önüne geçmek, bu yüzden de üretimini azaltmak, bu ürünlere alternatif olarak da üretim açığı bulunan tarımsal ürünlerin üretimini sağlamak amacıyla alternatif olarak üretilen bu ürünleri üreten çiftçilere destekleme verilmektedir (Kamacı, 2006).

Patates siğili hastalığının gözlemlendiği bölgelerde üretimin durdurulmasının gerekmesi, politika uygulayıcılarının patates üretimini durdurmak zorunda kalan üreticileri desteklemesini gerektirmiştir. Bu hastalık sürecinde ekim alanlarının % 21 seviyesinde azalmış olması uygulanan bu destekleme politikasının başarılı olduğunun göstergesidir (Çomaktekin, 2009: 170). 2013'te yapılacak Tarımsal Desteklemelere İlişkin Karar'a göre hastalığın gözlemlenmesi ve kontrol altına alınması sebebiyle alternatif ürün üretilmesi ya da ekilen arazilerin nadasa bırakılması neticesinde, çiftçi kayıt sistemine dâhil olan üreticilere dekar başına 110 TL destekleme ödemesi verilmesi kararlaştırılmıştır. Destekleme ödemeleri aynı araziye 3 yılda bir defa ödenecektir.

"12.02.2013 tarihli resmi gazetede yayınlanan 28557 sayılı tebliğ ile eğimi %6'dan fazla olmayan üçüncü sınıf tarım sahalarında ve rakımı 750 metreden daha fazla olan ruhsatsız fındık bahçelerini bertaraf ederek bu fındık bahçesi alanlarında alternatif ürün ya da ürünler üretmeye başlayan üreticilerden; Birinci yıl başvuranlara, ilk yıl 300TL/dekar, ikinci ve üçüncü yıllar için ise 150TL/dekar olmak üzere 3 yıl için toplam 600TL/dekar; ikinci yıl başvuran üreticilere, ilk yıl 300TL/dekar, ikinci yıl için 150TL/dekar olmak üzere 2 yıl için toplam 450TL/dekar; üçüncü yıl başvuranlara; tek yıl 300 TL/dekar destekleme ödenmesine karar verilmiştir".

Tütün üretimi, kamunun uyguladığı alternatif ürün desteklemesi politikasının da etkisiyle ciddi düzeyde azalmıştır. Tütün üretimine alternatif olarak üretilen ürün ile ilgili Tarım Bakanlığınca destekleme uygulaması varsa, ilgili mevzuat kapsamında çiftçiler tarafından destekleme başvurusu ayrıca yapılmaktadır. 2008 yılında Tütün Üretim ve Alım-Satım Sözleşmesiyle uygulanmaya başlayan kota miktarını ve ilin ortalama verim düzeyinin verileri Çiftçi Kayıt Sistemine girilerek

ekim alanı büyüklüklerini ve her bir çiftçiye ödenecek destekleme miktarını belirlemektedir (Songül, 2010: 40).

3.3.13.Tarım Sigortası Ödemeleri

Su ürünleri, küçükbaş hayvancılık faaliyetleri, büyükbaş hayvancılık faaliyetleri, arıcılık faaliyetleri, bitkisel ürünler, örtü altı bitki üretimi tarım sigortası kapsamında değerlendirilmektedir. Tarımsal ürünler, doğal koşullar sebebiyle meydana gelen riskler, özel olarak belirlenen havzalar ve işletme ölçekleri itibariyle hükümet tarafından sağlanan tarım sigortası prim miktarları, her sene bakanlar kurulunca belirlenmektedir.

Tarımsal sigortaların prim bedellerinin bir kısmı bakanlık tarafından ödenmektedir. 2014 yılında belirlenen oran ise %50'dir. Bununla birlikte açık ekim sahalarında yetiştirilen ürünlerin çiçeklenme döneminde don olayıyla karşılaşma riskinin ele alınması ve risk maliyetindeki artışlar dikkate alınarak 1/3 oranında ek prim desteğinin bütçenin bu konu ile ilgili kısmından ödenmesine karar verilmiştir (2013/5720 sayılı resmi gazetede).

3.3.14.Doğal afet ödemeleri

Türkiye'de doğal afet ödemeleri; meydana gelen, böcek saldırısı, sel, yer kayması, deprem, don, kuraklık, hastalık vb. doğal afetler sebebiyle mağdur olan çiftçilerin mağduriyetlerini önlemek ya da ortadan kaldırmak amacıyla yapılan yardım ve desteklemeleri nitelendirmektedir.

Bu destekleme politikası genelde, tohum yardımı, canlı hayvan yardımı, faizsiz tohum verme veya borç erteleme şeklinde uygulanmaktadır. Ekili alanlarda bulunan ürünleri % 40'ın altında zarar gören üreticilere tohum yardımı yapılmakta ve kamu kuruluşlarına ve devlet bankalarına olan borçları 1 yıl ertelenmektedir. Mağdurlara karşılıksız ürün veya maddi destek verme, kredi açma, teknik donanım yardımı yapma ve maliyetlerini azaltma gibi yardımlarda bu uygulama kapsamında sağlanmaktadır. Bu yardımlar 5254 sayılı yasayla belirlenmiş, sonrasında bu yasa yürürlükten kaldırılarak yerine 2090 sayılı yasa oluşturulmuştur. Bu çerçevede doğal

afetler sebebiyle mağdur olan üreticiler için yardım fonu oluşturulmuştur. Bu fonun iptaliyle 2090 sayılı yasa da önemini yitirmiştir (Kamacı, 2006).

3.4. TÜRKİYE’DE HAYVANSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ ARAÇLARI

3.4.1. Yem Bitkileri Destekleri

Hayvancılık faaliyetlerinde maliyetlerin ciddi kısmı yemlerden oluşmaktadır. Hayvan üretim faaliyetlerinde kullanılan yemler, kesif ve kaba yem olarak ikiye ayrılır. Kesif yemler hayvanların günlük enerji ve protein ihtiyacını karşılarken, hayvan sağlığı ve et-süt veriminin sağlanması amacıyla hayvansal üretimde büyük önem arz eden yem grubu ise kaba yemlerdir (Kılıç 2003). Ülkemizde yem bitkileri üretimine gerekli önemin verilmeyişi sebebiyle üretilen kaba yemler yetersizdir.

Yem bitkileri yetiştiriciliği desteklemelerinden, Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) kayıtlı olan ve çok dönemlik ya da tek dönemlik yem bitkileri üreten çiftçiler faydalanmaktadır. Destekleme ödenecek yem bitkisi kapsamındaki ürünler şu şekilde belirlenmiştir. “Sulanabilir koşullarda; yonca, sorgum, sorgum-sudan otu melezi, silajlık mısır, hayvan pancarı, sudan otu, yem şalgamı üretilmesi kuru ve sulu koşullarda ise: korunga, burçak, mürdümük, fiğ, macar fiği, fiğ veya macar fiği tahıl karışımı, yapay çayır-mera gerçekte sulu şartlarda yetiştirildiği halde bazı yerlerde iklim şartlarına uygun olarak kuru şartlarda da yetiştirilebilen desteklemesi gereken yem bitkilerinden yonca ve silajlık mısırın kuru şartlarda yetiştirilmesi; bununla birlikte yem bitkisi üreten çiftçilere yönelik makine ve zirai donanım desteklemesi de sağlanmaktadır. Yem bitkileri yetiştirilmesinde kullanılmak amacıyla satın alınan makine ve zirai donanımlar faturada yazan fiyatının % 40-50’si kadar desteklenmektedir. Yem bitkileri ekiminde o üretim döneminin son başvuru tarihinden sonraki ekimler için başvurular bir sonraki yıl yapılabilir”.

Sürdürülebilirlik ilkesi kapsamında ürünlerin kalitesine, üretimde teknoloji kullanımına ve ekolojik dengenin korunması maksadıyla bitkisel üretim faaliyetlerinde, sertifikalı tohumluk ekiminin yeterli seviyede olmadığı bazı ürünlerde, yurt içinde üretilip sertifikalandırılan tohumları eken, Çiftçi Kayıt

Sistemine kayıtlı üreticiler dekar başına sertifikalı tohumluk desteklemesinden faydalanabilmektedir (RG 2016; GTHB 2016).

“Tohumculuk sektörünün küresel rekabet gücünün artması amacıyla yurt içi tohumluk üretiminin yetersiz düzeyde kaldığı bazı ürün türlerinde, yurt içinde sertifikalı tohumluk üreten/ürettiren ve sertifikalandıran, yurt içinde satışını gerçekleştiren yetkili tohumculuk kuruluşlarına kg başına destekleme sağlanmaktadır” (RG 2016; GTHB 2016).

2018 yılı itibariyle yem bitkilerine yıllık olarak; “yonca(sulu) 60TL/dekar, yonca(kuru) 35TL/dekar, korunga 45TL/dekar, tek yıllık ürünler 40TL/dekar, tek yıllık silajlık ürünler 55TL/dekar, silajlık mısır(sulu) 90TL/dekar, silajlık mısır(kuru) 45TL/dekar, yapay çayırlar için 150TL/dekar destekleme” verilmektedir.

3.4.2.Anaç Koyun ve Keçi Desteklemeleri

“Koyun ve keçi yetiştiriciliği ile uğraşan, damızlık koyun-keçi yetiştiricileri birliklerine kayıtlı, hayvanları Koyun Keçi Kayıt Sistemi (KKKS) ve Koyun-Keçi Bilgi Sistemine (KKBS) kayıtlı üreticiler, anaç hayvan başına yıllık bir defaya mahsus olmak üzere desteklemelerden faydalanabilirler. 2018 yılı anaç koyun keçi desteklemelerinden faydalanmak isteyen üreticiler; ilgili mevzuatta belirtilen kurallara uymaları durumunda, 2.11.2018 tarihi itibari ile 15-90 ay (15-90 ay) arasında yaşta olan dişi hayvanları için, hayvan başına 25 TL destek ödemesi alabileceklerdir” (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018).

3.4.3.Tiftik Keçisi Yetiştiriciliğinin ve Tiftik Üretiminin Desteklenmesi

Üretilen tiftiği, “1.6.2000 tarihli ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanuna göre kurulmuş Tiftik ve Yapağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Tiftik birlik) veya Kooperatiflerine satan ve TKS veri tabanına kaydettiren yetiştiricilere 2018 yılı itibariyle kilogram başına 30 TL destekleme ödenmektedir”. Üreticilerin bu destekleme ödemelerinden yararlanabilmeleri için diğer destekleme ödemelerinde olduğu gibi ilgili dönemde bir takım koşulları sağlamak zorundadırlar.

“Desteklemeden yararlanacak yetiştiricilerin işletmesi ve tiftiğin elde edildiği hayvanlar TÜRKVET’e kayıtlı olmalıdır. Tiftik, Tiftik ve Yapağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Tiftik birlik) ve bağlı kooperatifleri ile damızlık koyun keçi yetiştiricileri birliklerine satılmış olmalıdır. Üreticinin adı soyadı/unvanı, adresi, TCKN/VKN, tiftik miktarı, fiyatı ve tarihi belirtilmiş satış belgesi, işletme tescil belgesi ve dilekçesi ile 08.05.2018 – 01.08.2018 tarihleri arasında başvuru yapmaları gerekmektedir”.

3.4.4.Anaç Manda Yetiştiriciliği Desteklemesi

Anaç Manda Desteklemesinden faydalanan yetiştiricinin; “anaç mandaların doğum tarihi 1 Ocak 2017 tarihinden önce olmalı, işletmeleri ve anaç mandaları 31 Aralık 2018 tarihinde TÜRKVET’e veri tabanına kayıtlı olmalı, anaç mandaları, 1 Eylül 2018 tarihinden önce işletmeye gelmiş olmalıdır”.

- “Soy kütüğü anaç manda desteğinden faydalanan yetiştiricinin; anaç manda desteklemesinin şartlarına ilave olarak; işletmeleri ve anaç mandaları 31 Aralık 2018 tarihinde Manda Islah Sistemi (MIS)'ne kayıtlı olmalı, 2018 yılında en az 4 kez, işletmedeki sağılan hayvanların en az yarısının süt ölçümü yapılmış olmalıdır.
- Anaç manda desteklemesinden yararlanmak isteyen yetiştiriciler, 1 Kasım 2018 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasında; birliğe üye olanlar il birliklerine birlikler de üyeleri adına ile il/ilçe müdürlüğüne, üye olmayan yetiştiriciler ise, il/ilçe müdürlüklerine başvuru yaparlar”.

“21.2.2018 tarih ve 2018/11460 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 8.5.2018 tarih ve 30415 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2018/21 No'lu tebliğ ile anaç manda desteklemesi 250 TL/baş soy kütüğü anaç manda; 400 TL/baş olarak belirlenmiştir”. (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018)

3.4.5.Malak Desteklemesi

Damızlık Manda Yetiştiricileri Birliğinin kurulduğu şehirlerde birliğe üye olma şartıyla birlikler aracılığı ile, üye olma şartlarını taşımayan şehirlerde ve birlik kurulmayan şehirlerde il/ilçe müdürlüğü aracılığıyla başvuru yapan ve hayvanları

TÜRKVET sistemine kayıtlı üreticiler yılda bir kez olmak üzere malak desteklemesinden faydalanmaktadır.

- “Malak Desteklemesinden faydalanacak yetiştiricinin; Malakları 1 Ocak 2018- 31 Aralık 2018 tarihleri arasında doğmuş olmalı, doğduğu işletmede en az 4 ay (120 gün) yaşamış olmalı, programlı aşıları yapılmış olmalıdır.
- Soy Kütüğü Malak Desteğinden faydalanacak yetiştiricinin; malak desteklemesinin şartlarına ilave olarak; malakların ana ve babası MIS' a kayıtlı olmalı, malakların doğduğu işletme, 31 Aralık 2018 tarihine kadar MIS'a kaydedilmelidir”.

Malak Desteklemesinden yararlanmak isteyen yetiştiriciler, “birinci dönem için, 1 Kasım 2018 ile 31 Aralık 2018 tarihleri arasında; ikinci dönem için 1 Haziran 2019-1 Temmuz 2019 tarihleri arasında; birliğe üye olanlar il birliklerine birlikler de üyeleri adına il/ilçe müdürlüğüne, üye olmayan yetiştiriciler ise, il/ilçe müdürlüklerine başvuru yaparlar”.

“21.2.2018 tarih ve 2018/11460 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 8.5.2018 tarih ve 30415 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2018/21 No'lu Tebliğ ile malak desteklemesi; 150 TL/baş, soy kütüğü malak desteklemesi; 400 TL/baş, yetiştirici bölgesi illeri; ilave 200 TL/baş” olarak belirlenmiştir (Resmî Gazete, Sayı: 30415 No'lu Tebliğ).

3.4.6.Anaç Sığır Yetiştiriciliği Desteklemesi

Anaç sığır yetiştiriciliği ile uğraşan, 31.12.2016 tarihinden sonra en az 5 baş anaç sığıra sahip üreticiler yılda bir defaya mahsus olmak üzere hayvan başına ödenen desteklemeden faydalanabilir. Tarımsal amaçlı kooperatifler ve süt üreticileri birlikleri, yetiştirici/üretici kuruluşlarından birine tüzel kişilik olarak üye olunması durumunda tek işletme olarak kabul edilir ve 500 baştan fazla hayvanı bulunan üreticiler dışında, tam ödeme yapılır(RG 2016; GTHB 2016).

Anaç sığır desteklemesinden yararlanacak olan üreticilerin; işletmelerinin ve sığırlarının, TÜRKVET'e ve e-ıslah veri sistemine kayıtlı olması, sığırların canlı olması ve sığırların Türkiye'de suni tohumlama veya saf etçi ırklarda Bakanlıktan

izinli tabii tohumlama boğaları ile tohumlama yapılmış olması gibi bazı koşullara uyması gerekmektedir.

3.4.7.Besilik Erkek Sığır Desteklemesi

1990 yılında uygulanmaya başlayan et teşvik primi ödemeleri 1995 yılında sona ermiştir. Fakat 2000’li yıllarda “yem fiyatlarının yüksek düzeyde olması, hayvan pazarları ile kombina ve mezbahaları ruhsatlandırma ile etkinliğinin tam olarak kazandırılmaması, et fiyatlarının daha düşük seviyelerde kalması, kredi faizlerinin yüksek olması ve en önemlisi kaçak hayvan ve et girişlerinin durdurulamaması, besicilik yapan üreticilerin zorlu şartlarla karşı karşıya kalması” sebebiyle 2004 yılının ikinci yarısında et teşvik priminin tekrar uygulanması kararı alınmıştır. 2004/2129 sayılı tebliğle “besicilik kesiminde istikrarı, hayvansal üretim ve verimi arttırarak; maliyetlerin düşürülmesi, tarım kesiminde faaliyet gösterenlerin gelirleriyle, toplumun diğer kesimlerinde yaşayanların gelirlerinin birbirine yaklaştırılması, kaçak ve kontrolsüz hayvan kesimlerinin önüne geçilmesi, Tarım Ve Orman Bakanlığı tarafından ruhsatlandırılan kombina ve mezbahalarda kesim yapılmasının özendirilmesi ile bu mezbahalarda kesilen hayvan miktarının çoğaltılması, sağlıklı ve güvenilir hayvansal ürünler elde edilmesi” hedeflenmiştir. Fakat bu destekleme politikası, 2007 yılında planlanan tarımsal desteklemeler listesinde yer almamıştır.

Günümüzde ise “kesim tarihi itibarıyla, beslenme döneminin son 90 gününde başvuru yapan üreticinin veya eşinin işletmesinde tamamlamış, TÜRKVET sisteminde kaydı bulunan, yurt içinde doğmuş ve en az 1 yaşını tamamlamış erkek sığırlarını (manda dâhil) Gıda İşletmelerinin Kayıt ve Onay İşlemlerine Dair Yönetmelik kapsamında Bakanlıktan onay/şartlı onay belgesi almış veya geçiş süresinden faydalanan kesimhanelerde kesim yaptıran ve kesim bilgilerini KES veri tabanına kaydettiren yetiştiricilere, sözleşmeli besicilik yapanlara farklı olmak üzere Bakanlık tarafından belirlenen düzeyde hayvan başına destekleme verilmektedir”. Besilik erkek sığır desteği “Bakanlık sistemlerine kayıtlı, yurtiçinde doğmuş ve besi süresini tamamlamış erkek sığırları (manda dâhil) mevzuatına uygun kesimhanelerde kestiren yetiştiricilere 600 başa kadar tam, 600 baş ve üzeri için ise %50 si kadar

hayvan başına bakanlık tarafından belirlenecek düzeylerde ödeme yapılmaktadır” (Resmi Gazete / GTHB 2016).

“Bakanlıkça onaylı kesimhanelerde kestirilmiş olan 12 aydan büyük ve karkas ağırlığı minimum 200 kg olan erkek hayvanlara ait; kesim tutarını gösteren faturası, alındı makbuzu, kesilecek hayvan veya karkasının alım-satımına ilişkin satış belgelerinden birisi, resmi veteriner hekimi tarafından onaylı kesim cetveli, TÜRKVET sisteminde kesilen hayvana ait düşüm belgesi, T.C. Kimlik numarası, işletme numarasını ve iletişim bilgilerini içeren destek başvuru dilekçesi ile başvuru yapılmalıdır.2018 yılı itibariyle 1-300 baş arası kestirilen hayvan başına 200 TL destekleme ödemesi yapılacaktır”. (T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı)

3.4.8.Buzağı Desteklemesi

Ülkemizde hali hazırda uygulamada olan hayvancılık desteklemelerinden, buzağı desteğinden faydalananacak üreticilerin bazı koşullara uymaları gerekmektedir. Bu koşullar şunlardır; “buzağılar 1.1.2018-31.12.2018 tarihleri arasında doğmuş olmalıdır. Birinci dönem buzağı desteklemesine başvuranlar için 1.10.2018 tarihine kadar, ikinci dönem buzağı desteklemesine başvuranlar için ise 1.4.2019 tarihine kadar TÜRKVET sistemine kayıt edilmiş, doğduğu işletmede en az 120 gün süreyle yaşamış olmalı, buzağının programlı aşuları yapılmış ve veteriner bilgi sistemine kaydedilmesi gerekmektedir”.

“Buzağılarını işletmesinde 4 ay büyütmeden erken yaşta satan yetiştiricilerden; en az 50 baş dişi sığırı olanlar 4 aydan önce buzağılarını satabilir, buzağılarını erken yaşta satmak istediklerini işletmesinin kayıtlı olduğu İl/İlçe Tarım Ve Orman Müdürlüklerine, satışını yapacağı buzağılarının kulak küpe numaralarını liste halinde dilekçeyle bildirir. İl/İlçe Tarım Ve Orman Müdürlükleri bu kapsamdaki işletmelerin ve buzağılarının listesini HAYGEM'e bildirir. Yetiştiricilik bölgesi illerindeki buzağılara karar kapsamında belirtilen ilave destek verilir”.

“Soy kütüğü desteği; Buzağı, soy kütüğüne kayıtlı anadan doğmuş ve anası kendi ırkından boğanın sperması ile tohumlanmış olmalı, Süt ölçümü yapılan ayda, işletmedeki inek sayısının en az üçte ikisinin süt verimleri ölçülmüş ve sisteme kaydedilmiş olmalı, Süt ölçümleri 2018 yılında en az 6 kez yapılmalıdır”.

“Döl Kontrolü boğanın yavrusu ilave desteği; Döl kontrolünden geçmiş boğaların ülkemizde üretilen spermalarından doğan, Bu durum tohumlama tarihiyle ve belgesiyle doğrulanabilen buzağılara verilir. Yetiştiriciler, desteğini hangi yetiştirici/üretici örgütü üzerinden almak istiyorsa, almak istediği örgütü üzerinden, Herhangi bir örgüte üye olmayanlar ise doğrudan İl/İlçe Müdürlüklerine başvururlar”.

“Başvurular 1. Dönem için 2.7.2018-31.8.2018 tarihleri, 2 dönem için ise 2.5.2019-1.7.2019 tarihlerinde yapılır. Destekleme başvuruları il/ilçe müdürlükleri tarafından, başvuru süresi bitiminden itibaren 10 gün içerisinde E-İslah sistemine giriş kayıtları yapılır. 21.2.2018 tarih ve 2018/11460 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 8.5.2018 tarih ve 30415 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2018/21 No’lu tebliğ ile destekleme miktarları: 4 ay ve üzeri buzağılara 350 TL/baş, soy kütüğüne kayıtlı 500 TL/baş, döl kontrollü boğanın yavrusu (ilave) 50 TL/baş, yetiştiricilik bölgesi illeri (ilave) 200 TL/baş olarak belirlenmiştir.” (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018)

3.4.9.Çiğ Süt Üretiminin Desteklenmesi

Çiğ süt desteği; “ürettiği çiğ sütü, Gıda İşletmelerinin Kayıt ve Onay İşlemlerine Dair Yönetmelik çerçevesinde çalışan süt işleme tesislerine, fatura/e-fatura ve/veya müstahsil makbuzları ile kendisi, üretici birliği veya bunların %50’nin üzerinde paya sahip oldukları ortaklıkları aracılığıyla satan, Süt Kayıt Sistemi veri tabanına aylık olarak kaydettiren ve bu tebliğin üçüncü maddesinde belirtilen ve ülke düzeyinde üst teşkilatlanmasını tamamlamış bir üretici birliğine üye olan üreticilere, hazırlanan ödeme şartları esas alınarak manda, koyun ve keçi sütü ile inek sütü için (soğutulmuş süte farklı olmak üzere) beher litre için destekleme ödemesi yapılmaktadır.” Çiğ süt üretimi desteklemeleri Tarım ve Orman Bakanlığının destekleme yılı için belirleyeceği dönemler ile uygulama ve ödemeye alakalı usul ve esaslar kapsamında üreticilere destekleme ödemesi verilir.

1987 yılında uygulama başlayan süt teşvik primi, günümüzde halen ödenmektedir. Kültür ırkı hayvancılığın geliştirilmesi maksadıyla soy kütüğü uygulaması başlatılmıştır. Bu çerçevede, “2007 yılında litre başına birliğe kayıtlı üreticilere 5,5Krş, diğer üreticilere 3Krş, hayvanlarını soy kütüğü sistemine kayıt yaptırarak Tarım Ve Orman Bakanlığı tarafından uygulanan ıslah çalışmasına

katkıda bulunanlara ek olarak 1,5Krş/baş, üretici birliklerine danışmanlık yapan ziraat mühendisi ve veteriner hekim çalıştırmaları durumunda ise ek 1,5Krş/baş” destek verilmiştir.

2018 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran ayları döneminde ise çiğ inek sütü (soğutulmamış) için 0,03TL/litre, soğutulmuş inek sütü için 0,07TL/litre, üretici birlikleri üzerinden pazarlanan soğutulmuş çiğ inek sütü için 0,09TL/litre, manda, koyun ve keçi sütü için ise 0,20TL/litre destekleme ödemesi belirlenmiştir. (T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı 2019)

3.4.10.Sürü Yöneticisi (Çoban) İstihdam Desteği

Sürü yöneticisi(çoban) istihdamı desteği, 250 ve üzeri anaç küçükbaş (koyun-keçi) hayvan bulunduran işletmelere ödenmektedir. Bu desteklemeden yararlanmak isteyen işletmeler başvuru döneminde en az 250 anaç küçükbaş hayvan bulundurmalı, işletmede sürü yöneticisi (çoban) çalışıyor olmalıdır. Ayrıca işletme, istihdam ettiği sürü yöneticisine (çoban) ait SGK primlerini de kesintisiz olarak en az 5 ay süre ile toplu veya dönemler halinde yatırmalıdır. 250 küçükbaş ve üzeri (koyun-keçi) anaç hayvan bulunduran işletmelere, sürü yöneticisi istihdamı desteği 5000 TL/İşletme olarak dönem yılı bütçesinden aktarılır (Resmi Gazete / GTHB 2016).

3.4.11.Arıcılık Desteklemesi

Arıcılık Kayıt Sisteminde (AKS) kaydı bulunan, en az 30, en fazla 1.000 adet arılı kovana sahip yetiştirici birliğine üyesi arıcılara, kovan başına destekleme ödemesi yapılmaktadır. Arıcı, kovan tespitlerini müracaat ettiği İl/İlçe Tarım Ve Orman Müdürlüğüne belirtilen tarihler arasında yaptırmalıdır. Desteklenecek arılı kovanlar plakalı ve AKS’ye kayıtlı durumda olmalıdır.

Damızlık ana arı ve ana arı desteklemesi alan üreticilere Arıcılık Kayıt Sisteminde kayıtlı, yetiştirici birliği üyesi arıcılara, damızlık ana arı ve ana arı miktarınca destekleme ödemesi verilmektedir. Kafkas arısı, Ege, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Marmara bölgelerinde, diğer ana arılar da, uyumlu oldukları bölgeler dışında desteklenmemektedirler. Arıcılar, Arıcılık Kayıt Sisteminde kayıtlı

aktif kovanlarının azami yarısı kadar damızlık ana ve ana arı için desteklemeden faydalanabilmektedirler. Bu rakam 200 adedi geçmeyecektir. Damızlık ana arı desteklemesinden faydalanan arıcı bununla beraber ana arı desteklemesinden de yararlanabilir. Damızlık ana arı üzerinde numarayla yetiştirildiği yılın rengi, ana arıların üzerinde ise yetiştirildiği yılın rengi ve ana arı nakliye kafesleri üzerinde işletme numarası olmalıdır.

2018 yılı itibariyle arılı kovan için 10TL/adet, ana arı için 15TL/adet, damızlık ana arı için 40TL/adet olarak destekleme miktarları belirlenmiştir. Bombus arısı üretimi için ise koloni başına 60TL destekleme miktarı belirlenmiştir. (T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı 2019)

3.4.12.İpekböceği Yetiştiriciliği Desteklemeleri

İpekböceği yetiştiriciliği, Türkiye'deki tekstil sanayinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu yüzden gerek devlet, gerekse özel kuruluşlar ipekböceği yetiştirmek isteyen kişi ve kurumları desteklemek amacıyla teşvikler sunuyor. Özellikle devlet tarafından sunulmakta olan hibe ve krediler oldukça avantajlı olmaktadır. 2017 Nisan ayında alınan kararların 2018 yılında da devam etmiştir.

2017/9760 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla ilan edilen hayvancılık desteklemeleri ipekböceği yetiştiriciliğini de kapsamaktadır. 2017-2019 yılları arasında yapılan yatırımların desteklendiği bu program, dut bahçesi tesisini ve ipekböceği yetiştiriciliğini kapsayacak biçimde düzenlenmiştir. Ancak bu hibeden yararlanmak isteyen çiftçilerin ve üreticilerin yerine getirmesi gereken çeşitli şartlar bulunmaktadır.

Bu hibeden faydalanan kişi ve kurumların faaliyetlerini en az 3 yıl sürdürmeleri gerekmektedir. Hibe desteğinden faydalanan üreticiler verilen ödeneklerle alınan makina, alet ve donanımların 3 yıllık süre boyunca faal olarak kullanılacağına dair taahhütname imzalamaktadırlar. Öte yandan, hibeler kapama dut bahçesi tesisini ve toplu besleme evi yapımını kapsamaktadır. Kozadan tekstil üretimi için alınacak makineler ve inşa edilecek tesisler hibe kapsamında değildir.

Diğer birçok tarım hibe projesinin aksine, ipekböcekçiliğini kapsayan hayvancılık hibelerinde destek oranı %100'dür. Besleme evi yapımı, donanım alımı

ve dut bahçesi tesisi masraflarının tamamı devlet tarafından karşılanmaktadır. Ancak hibelerde 250.000TL üst sınır bulunmaktadır. Masrafları 250.000TL'yi geçen projelerin başvurusu kabul edilmemektedir. Bununla birlikte ipek böceği yetiştiriciliği için tohum desteklemesi 70TL/kutu, yaş koza desteklemesi ise 50TL/kg olarak bakanlıkça belirlenmiştir.

İl tarım müdürlüklerinde yer alan Proje Yürütme Birimleri ipekböcekçiliği için hibe başvurularını kabul etmektedir. İllerin Gıda tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerinde kurulan bu birimlere proje hazırladıktan sonra ikametgâh, nüfus cüzdanı fotokopisi, proje taslağı, sermaye yapısı, arazinin tapusu ya da kira kontratı (noter onaylı), noter tasdikli imza sirküleri ile başvurulmaktadır. Ancak başvuruların başvuru süresi dolana kadar, mesai saatleri içerisinde yapılması gerekir. E-posta, kurye, faks gibi yöntemlerle yapılan başvurular dikkate alınmamaktadır. (T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı 2019)

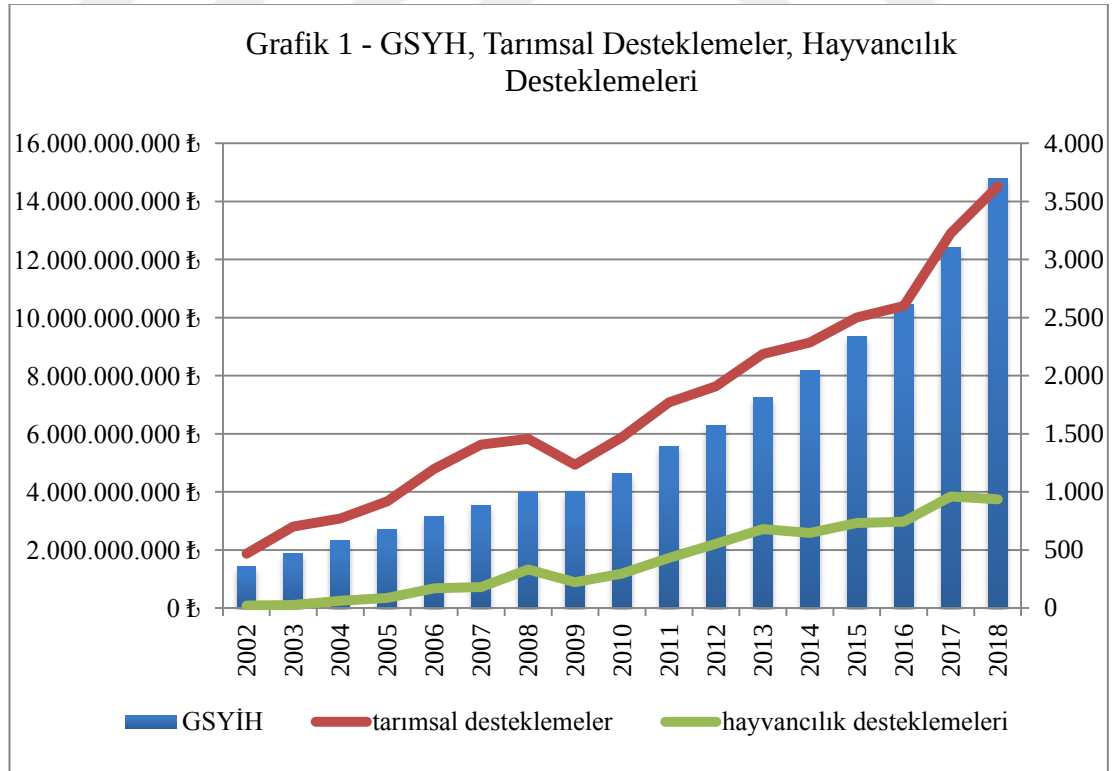
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TARIMSAL DESTEKLEMELERİN HAYVANSAL ÜRETİM ÜZERİNE ETKİSİNİN ANALİZİ

Bu bölümde 2002 yılından günümüze kadar ülkemizde hayvancılık faaliyetleri yapan üreticilere verilen tarımsal desteklemelerin, hayvancılık üretimine etkisi grafik yöntemiyle analiz edilecektir.

1. GSYİH VE TARIMSAL DESTEKLEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 1. GSYH ve Tarımsal Desteklemelerin İncelenmesi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 1’de 2002-2018 yılları arasındaki GSYH, tarımsal destekleme ödemeleri ve tarımsal destekleme ödemeleri kapsamında bulunan hayvancılık desteklemeleri ele alınmıştır.

Türkiye’nin GSYH’si düzenli bir büyüme eğilimindedir. 2002 yılından 2008 yılına kadar düzenli olarak artan GSYH 2008-2009 yıllarında Amerika’da ortaya çıkıp tüm dünyayı etkisi altına alan MORTGAGE krizinin etkisiyle durağanlaşmıştır. 2010 yılından itibaren ise tekrar artış eğilimine geçmiş ve 2018 yılı itibariyle ülkemizin GSYH’si yaklaşık 3,7 trilyon ₺ olarak gözlemlenmiştir.

Bununla birlikte tarımsal politikalarda yaşanan değişiklikler ve AB uyum sürecindeki müzakereler neticesinde Türkiye’nin sağlaması gereken koşullar arasında yer alan, tarımsal ve hayvansal üretiminin geliştirilmesi desteklenmesi ve korunması gibi şartlara bağlı olarak tarımsal destekleme ödemeleri GSYH’ye paralel olarak artmıştır. 2002 yılında 1,8 milyar₺ olarak gerçekleşen tarımsal desteklemelerin artış düzeyinde yıllar itibariyle dalgalanmalar yaşansa da 2008 yılına kadar sürekli bir artış yaşanmıştır.

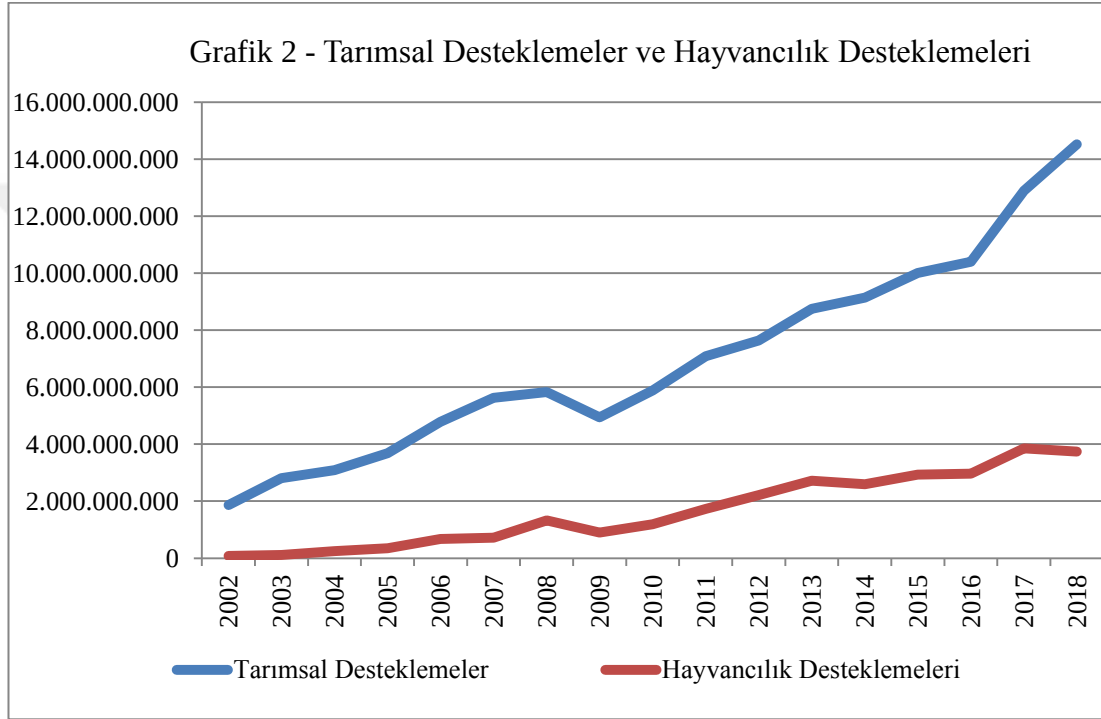
2009 yılında doğrudan gelir desteği sisteminin başarısızlığı nedeniyle kaldırılmasına karar verilmiştir. Politika uygulayıcı tarafından alınan karara göre havza ve ürün bazlı destekleme ödemelerine bu yıl başlanmıştır. Destekleme politikasında geçiş yılı olması aynı zamanda 2008 yılında ortaya çıkan küresel krizin oluşturacağı olumsuz ekonomik gelişmelere önlem almak maksadıyla bütçenin kısılması 2009 yılında ödenen tarımsal desteklemelerde ciddi düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. 2010 yılında itibaren destekleme ödemeleri ürüne göre ödenmeye başlamış ve DGD ile ortaya çıkan mülkiyet sorunları aşılmaya çalışılmıştır. 2010 yılı sonrasında düzenli olarak tarımsal destekleme bütçesi artmıştır. 2018 yılı itibariyle üreticilere ödenen destekleme miktarı yaklaşık 14,5 milyar₺ olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılından günümüze kadar tarımsal destekleme bütçesi her zaman artsa da tarımsal GSYH artmamış sabit kalmıştır. Bu durum destekleme uygulamalarının etkilerinin tartışılmasına neden olmaktadır.

Grafik de gördüğümüz bir diğer kalem ise hayvancılık desteklemeleridir. 2002 yılında 107 milyon₺ civarında gerçekleşen hayvancılık desteklemesi ödemeleri

2008 yılına kadar düzenli olarak artış göstermiş ve tarımsal desteklemeler ile paralel olarak gelişmiştir. Fakat her ne kadar artış yaşandığı gözlemlense de hayvancılık desteklemeleri tarımsal desteklemelere göre daha az miktarda artış yaşamıştır.

2. TARIMSAL DESTEKLEMELER VE HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 2. Tarımsal Desteklemeler Ve Hayvancılık Desteklemelerinin İncelenmesi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 2’de 2002-2018 yılları arasındaki tarımsal desteklemeler ve hayvancılık desteklemeleri miktarları ele alınmıştır.

2002 yılından günümüze kadar tarımsal destekleme ödemelerinde ciddi artışlar gözlemlenmektedir. 2002 yılında üreticilere ödenen destekleme miktarı 1,8 milyar TL olarak gerçekleşirken 2008 yılında ödenen miktar 5,8 milyar TL olmuştur. 2009 yılı itibariyle destekleme ödemelerinde yeni bir döneme geçilmiş ürün bazlı ödeme sistemi tekrar uygulanmaya başlamıştır. 2000 yılında desteklenen ürün miktarı 4 civarında iken 2018 yılına kadar desteklenen ürün sayısı zaman zaman 30’a ulaşmıştır. 2009 yılında ödenen destekleme tutarı 4,9 milyar TL olmuş ve bir önceki yıla göre yaklaşık 1 milyar TL civarında bir azalma gözlemlenmiştir. Bu azalışın ana

nedenlerinden biri 2008 yılına kadar uygulanan ve başarısız olduğu varsayılan doğrudan gelir desteği uygulamasıdır.

Bununla birlikte küresel bir kriz ortamının varoluşu ve fiyatlardaki düşüşler nedeniyle üretim miktarı azalmış bu yüzden toplam destekleme miktarı da azalış göstermiştir. 2010 yılı sonrasında sürekli olarak artan tarımsal destekleme ödemeleri 2013 yılında 8,7 milyar TL olmuş, 2018 yılı itibariyle ise ödenen destekleme tutarı 14,5 milyar TL civarındadır.

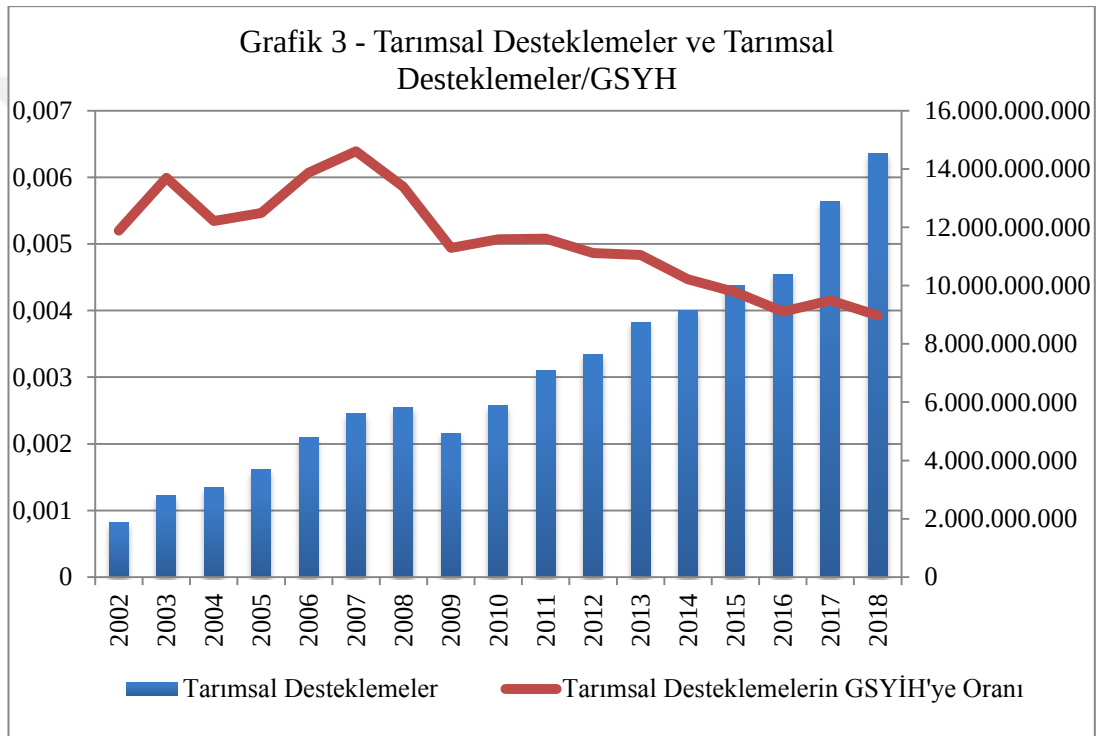
Grafikte ele alınan bir diğer kalem ise hayvancılık desteklemeleridir. Hayvancılık sektörü toplumun gıda ihtiyacının karşılanması ve endüstri sanayisine hammadde üretilmesi bakımından önemli bir faaliyet alanıdır. Bu yüzden hayvancılığın desteklenmesi en az tarımsal faaliyetler kadar önemli ve ciddidir. 2000 yılında alınan bakanlar kurulu kararı ile hayvancılığın 2000-2004 yılları arasında desteklenmesine karar verilmiş daha sonra ise 2005 yılında alınan yeni bir kararla bu desteklerin 2010 yılına kadar sürdürülmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır. 2010 yılı sonrasında ise politika uygulayıcıları hayvancılığın geliştirilmesi ve korunması için bir takım düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir.

Hayvancılık desteklemeleri tarımsal desteklemeler kapsamında değerlendirilmektedir. Bu nedenle tarımsal desteklemeler artışına bağlı olarak hayvancılık desteklemeleri de yıllar itibariyle artmıştır. 2002 yılında 83 milyon TL olarak gerçekleşen hayvancılık desteklemeleri 2018 yılı itibariyle 3,7 milyar TL'ye ulaşmıştır. 2002 yılında hayvancılık desteklemelerinin toplam tarımsal desteklemeler içerisindeki payı %4,4 civarındayken son 16 yılda bu oran yükselmiş ve zaman zaman %30 düzeyini aşmıştır. 2017 yılında %29,8 olarak gerçekleşen hayvancılık desteklemelerinin tarımsal desteklemeler içerisindeki payı 2018 yılında %25,7'ye gerilemiştir. 2000'li yılların başında yaklaşık 4 alanda ödenen hayvancılık desteklemeleri, 2003 yılında 9 alanda, 2011 yılında 21 alanda, 2014 yılında 18 alanda ödenmiş ve 2018 itibariyle yaklaşık 24 alana ulaşmıştır. 2008 yılına kadar zaman zaman dalgalı bir artış göstermiş olsa da artmaya devam etmiş, 2008 yılında 1,3 milyar TL hayvancılık desteklemesi ödemesi yapılmıştır. 2008 yılında hayvancılık destekleme politikasında oldukça geniş kapsamlı bir değişiklik yapılmış ve destekleme şekli, hayvan başına doğrudan ödenen destek miktarı ve hayvancılık

desteklemelerinin toplam tarımsal desteklemeler içerisindeki payının artırılması kararlaştırılmış ve 9. Kalkınma Planı kapsamına alınmıştır. 2009 yılında genel anlamda destekleme ödemelerinin azalmasına bağlı olarak düşüş yaşansa da 2009 yılından sonra daha hızlı ve daha fazla artan hayvancılık desteklemeleri, tarımsal desteklemeler içerisinde aldığı payını da artırmıştır.

3. TARIMSAL DESTEKLEMELERİN GSYH'YE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 3. Tarımsal Desteklemelerin GSYH'ye Göre İncelenmesi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 3'te 2002-2018 yılları arasındaki tarımsal desteklemeler ve tarımsal desteklemelerin GSYH'ye oranı gösterilmektedir. Yukarıdaki grafiklerde de bahsedildiği gibi tarımsal desteklemeler 2002 yılından bu yana düzenli olarak artış göstermiştir. Fakat tarımsal desteklemelerin GSYH'ye oranı 2011 yılına kadar dalgalı bir seyir izlemiş, 2011 yılından sonra ise düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir.

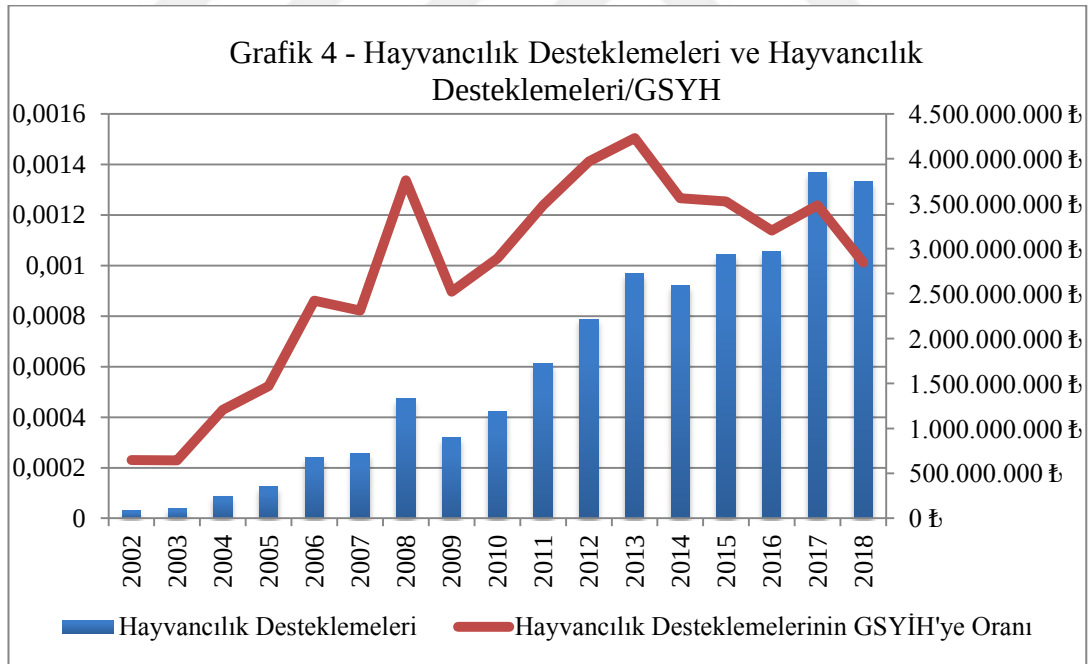
Tarımsal desteklemelerin GSYH'ye oranı, tarımsal desteklemelerin reel etkisini gözler önüne sermektedir. 2002 ve 2003 yıllarında destekleme miktarı GSYH ile paralel oranda artarken 2004 yılında tarımsal desteklemelerin artış oranı

GSYH'ye göre yetersiz kalmış ve ciddi bir düşüş gözlemlenmiştir. 2004 yılından sonra tarımsal desteklemelerin GSYH'ye oranı tekrar artış eğilimine girse de 2008 yılında bu durum tekrarlamış ve tarımsal desteklerin artış miktarı GSYH'nin artış miktarından daha az gerçekleşmiş ve grafikte görüldüğü gibi azalma eğilimine girmiştir.

2009 yılında yaşanan düşüş 2010 ve 2011 yıllarında telafi edilmeye çalışılsa da 2011 yılından sonra tarımsal desteklemelerin GSYH'ye oranı azalmaya devam etmiştir. 2016 yılında 2002'den bu yana görülen en alt seviyeye inen bu oran 2018 yılında daha da alt seviyelere gerileyerek son 16 yılın en düşük seviyesine gelmiştir. Bu durumun esas nedeni tarımsal GSYH'nin yıllar itibari ile değişmemiş ya da azalmış olmasından kaynaklanmaktadır.

4. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİNİN GSYH'YE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 4. Hayvancılık Desteklemelerinin GSYH'ye Göre İncelenmesi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 4'te 2002-2018 yılları arasındaki hayvancılık desteklemeleri ve hayvancılık desteklemelerinin GSYH'ye göre oranı gösterilmektedir. Hayvancılık desteklemeleri 2002 yılından bugüne kadar zaman zaman dalgalı bir seyir izlese de

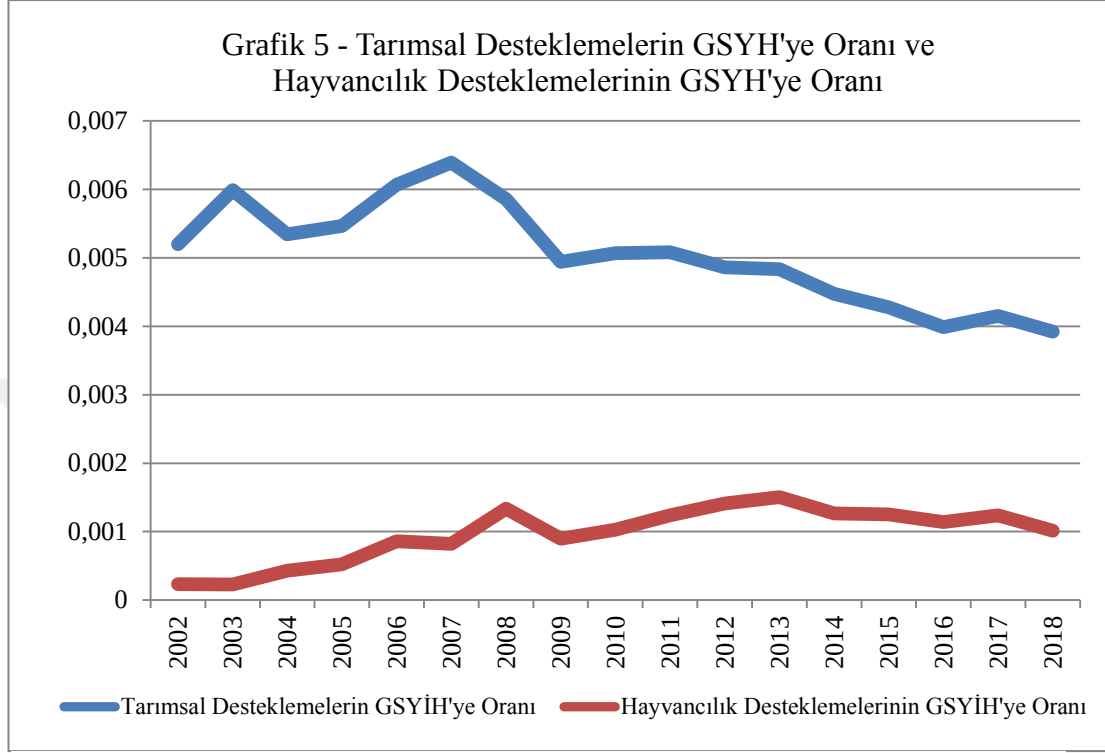
yukarıda da bahsedildiği gibi düzenli bir artış göstermiş ve tarımsal desteklemeler içerisindeki payını artırmıştır.

2008 yılında nerdeyse iki katına yakın bir düzeye sıçrayan destekleme ödemeleri 2009 yılında tekrar azalmıştır. 2008 yılındaki bu artışın ana nedeni destekleme ödemelerinin kapsamı, şekli, hayvan başı ödeme miktarı ve ödeme politikasında Tarım Ve Orman Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen değişiklikler olduğu söylenebilir. Yıllar itibariyle ödeme şekli bakımından hayvan başına ödeme yapılması destekleme miktarlarının dalgalı olmasına yol açmaktadır. Hayvan sayısında yaşanan azalmalar ya da artışlar destekleme ödemelerinin miktarını belirleyen ana etken olmaktadır. Aynı zamanda politika uygulayıcılarının aldığı kararlar sonucu yeni kalemlere destekleme ödenmesi de bu artışın nedenlerinden biri olmaktadır.

Hayvancılık desteklemelerinin GSYH'ye oranı grafik 4'te gösterilmektedir. Hayvancılık desteklemelerinin GSYH'ye oran 2002-2003 döneminden itibaren ciddi artışlar yaşamış ve 2008 yılında ciddi bir sıçrama gerçekleşmiştir. Bunun ana nedeni ise politika değişiklikleri olmuştur. 2009 yılında bütçedeki önlemler neticesinde her ne kadar GSYH artmış olsa da hayvancılık desteklemeleri ciddi derece de düşüş yaşamıştır. 2009-2013 yılları arasında hayvancılık desteklemesine ayrılan bütçe GSYH ile paralel oranda artmış, 2013 yılından sonra ise hayvancılık destekleme bütçesi, GSYH'nin artış hızına ulaşamamış ve hayvancılık destekleme ödemelerinin GSYH içerisindeki payı azalmıştır.

5. TARIMSAL VE HAYVANSAL DESTEKLEMELERİN GSYH'YE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 5. Tarımsal Ve Hayvansal Desteklemelerin GSYH'ye Göre İncelenmesi

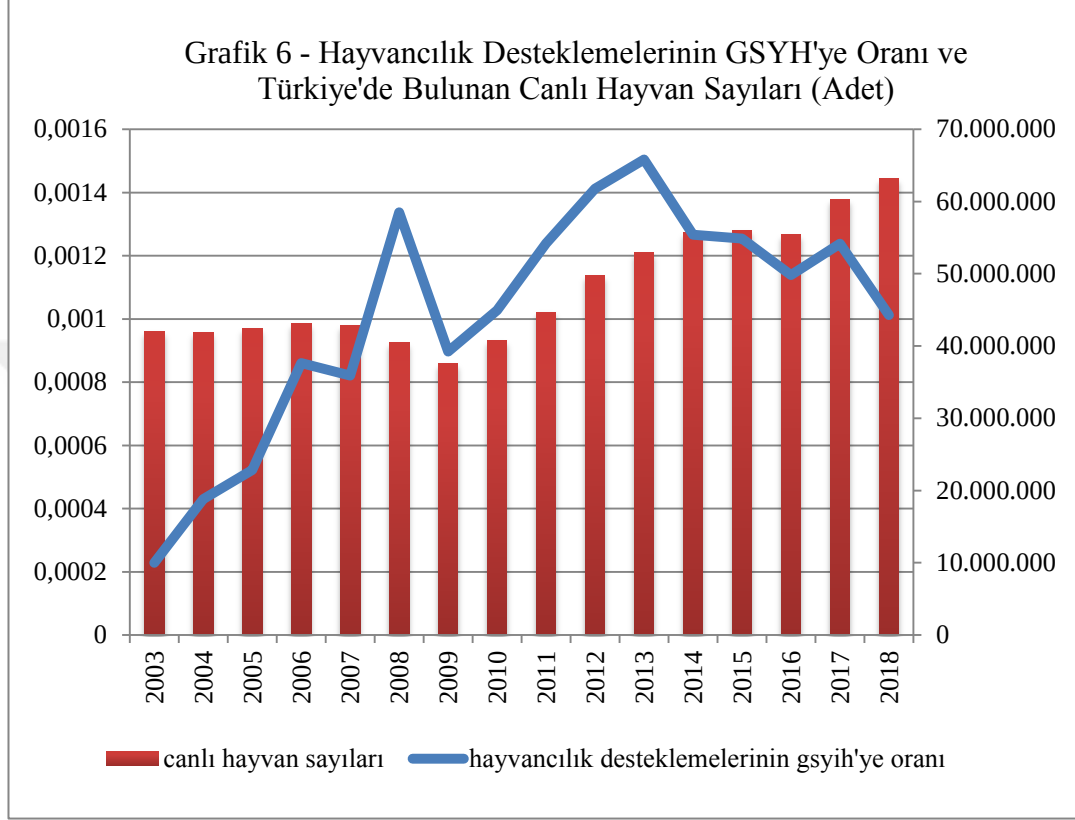
Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 5'te 2002-2018 yılları arasındaki tarımsal desteklemelerin ve hayvancılık desteklemelerinin GSYH'ye oranları ele alınmıştır. Buna göre tarımsal desteklemelerdeki artış zaman zaman artsa da GSYH'ye göre daha az gerçekleşmiştir. Hayvancılık desteklemelerindeki artış ise zaman içerisinde dalgalı bir seyir gerçekleştirirse de genel olarak bakıldığında artmıştır.

Grafiğe göre 2004-2005 yıllarında tarımsal desteklemelerin artış hızı hayvancılık desteklemelerinin artış hızından daha az olmuş bu yüzden tarımsal destekleme eğrisi negatif bir eğilim göstermiştir. 2007 yılında ise tarımsal desteklemelerin artış hızı hayvancılık desteklemelerinden daha fazla olmuş fakat 2008 yılında bu durum hayvancılık desteklemeleri lehinde gerçekleşmiştir. 2008 yılından sonra değişen politikalar sebebiyle hayvancılık desteklemelerine gereken önem verilmiş tarımsal desteklemeler içerisindeki payı artmıştır. İki eğrinin zaman içerisinde birbirlerine yaklaşımlarının ana nedeni bununla açıklanmaktadır.

6. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TÜRKİYE'DEKİ CANLI HAYVAN SAYISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 6. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Türkiye'deki Canlı Hayvan Sayısı (Sığır, Koyun, Keçi)

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 6'da 2002-2018 yılları arasındaki canlı hayvan sayıları ve hayvancılık desteklemeleri ele alınmıştır. 2002 yılında yok denecek kadar az düzeyde gerçekleşen hayvancılık desteklemeleri zaman içerisinde artmıştır. Buna bağlı olarak ülkemizdeki canlı hayvan sayısının 2002-2007 yılları arasında önemli bir değişiklik yaşamamıştır.

2002 yılında ülkemizde yaklaşık 41,7 milyon baş canlı hayvan bulunurken, 2007 yılında bu sayı 42,7 milyon baş olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılından sonra devletin hayvancılık sektörünün gelişmesi amacıyla verdiği teşvikler ve desteklemeler hayvan varlığını artırmaya fayda sağlamadığı gözlemlenmektedir. 2007 yılından sonra destekleme oranları ciddi düzeyde artmasına rağmen özellikle küçükbaş hayvanlarda görülen bazı salgın hastalıklar sebebiyle hayvan varlığımız

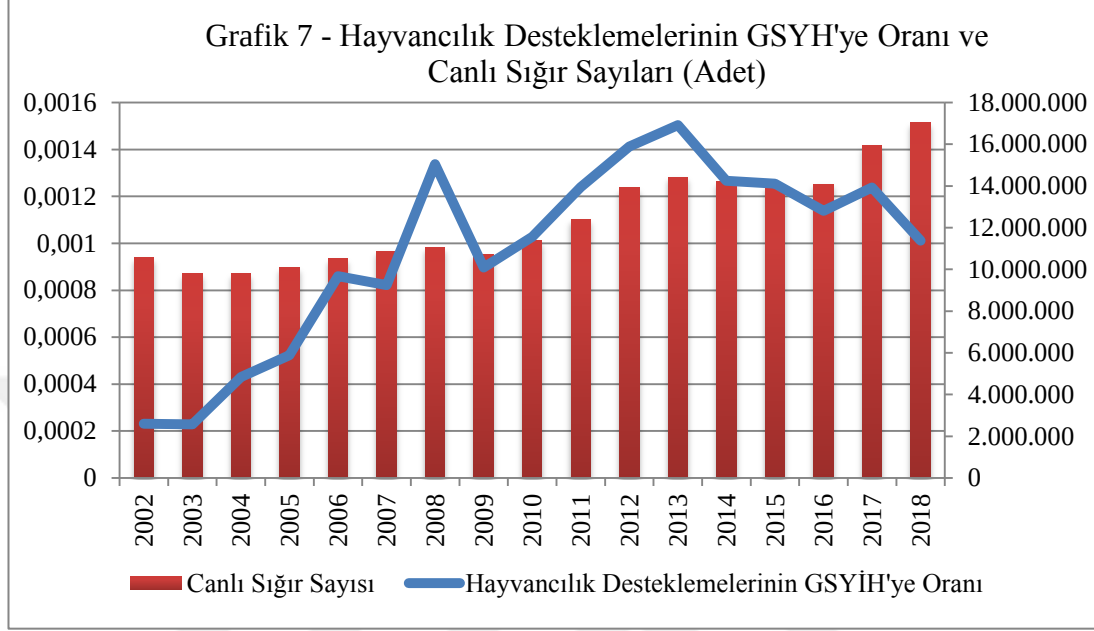
yaklaşık 5 milyon civarında azalarak 2009 yılında 37,6 milyon baş olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılından sonra düzenli olarak artan canlı hayvan sayısı hayvancılık desteklemeleri ile paralel olarak 2014 yılına kadar düzenli artmış ve canlı hayvan sayımız 55,7 milyon baş olarak gerçekleşmiştir.

2009 yılından 2014 yılına kadar gerçekleşen hayvan varlığımızdaki artışta hayvancılık desteklemelerinin etkisi görülmüş fakat 2014 yılından sonra hayvancılık desteklemeleri azalmasına rağmen hayvan sayısındaki artış miktarımız yakaladığı ivmeyi kaybetmeyerek artmaya devam etmiştir. Bu durumun en önemli nedenlerinden birisi ise AB uyum süreci kapsamında uygulanmaya başlayan IPARD desteklemeleridir. Bu desteklemeler ile hayvancılık işletmelerinin sayısı artmış ve hali hazırda bulunan işletmelerin modernizasyonu sağlanmıştır.

2009 yılından sonra canlı damızlık sığı ve damızlık küçükbaş hayvan ithalatı serbestleştirilmiş, 2002 yılından 2009 yılına kadar toplam 18.110 canlı hayvan ithal edilmiş iken, 2009 yılından 2018 yılına kadar toplamda 1.862.628 baş (büyükbaş/küçükbaş) canlı hayvan ithal edilmiştir. İthal edilen bu hayvanların birçoğunun damızlık olması da hayvan sayımızdaki artışa fayda sağlamıştır. Bu durumun olumsuz yanlarından biri de yerli ırkların toplam canlı hayvan varlığımız içerisindeki payının azalıyor olması olarak öngörülmektedir. 2018 yılı itibariyle ülkemizde bulunan canlı hayvan sayısı 63 milyon baş olmasına rağmen hayvancılık desteklemelerinin payı azalış eğilimindedir.

7. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TÜRKİYE’DEKİ CANLI SIĞIR SAYILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 7. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Türkiye’deki Canlı Sığır Sayıları

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

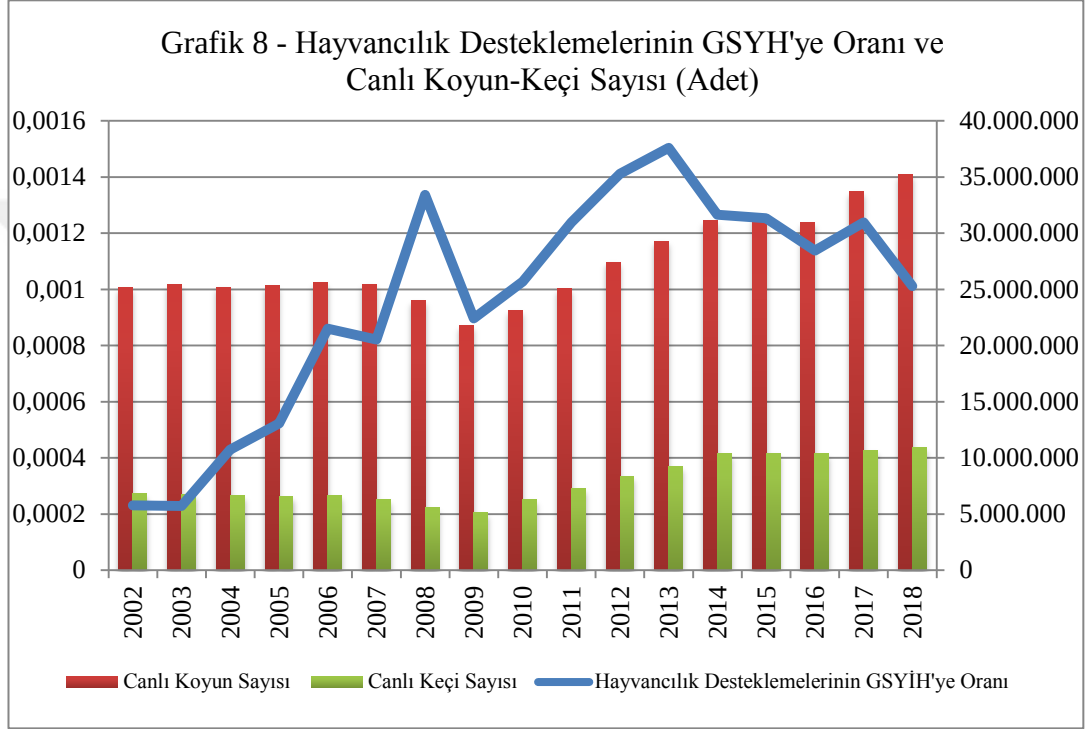
Şekil 7’de 2002-2018 yılları arasındaki hayvancılık desteklemeleri ve canlı sığır sayısı gözlemlenmiştir. 2002 yılında 10,5 milyon baş olan sığır sayısı 2003-2004 yıllarında 9,7 milyon civarına gerilemiştir. 2003-2004 yıllarından sonra uygulanan politikaların da etkisiyle tekrar 10 milyon baş düzeyine yükselmiş ve 2013 yılına kadar yükselişini devam ettirmiştir. 2013 yılında 14,4 milyon baş olan canlı sığır sayısı 2014-2015-2016 yıllarında azalsa da 2017-2018 döneminde yaklaşık 3 milyon civarında artış göstermiştir.

Hayvancılık desteklemelerinin canlı sığır sayısına etkisi 2009-2013 yılları arasında net olarak görülmektedir. 2014 yılından itibaren hayvan sayısı artmaya devam etse de hayvancılık desteklemeleri yeterli düzeyde artış gösterememiştir. 2016 yılından sonra canlı sığır sayısının artmasındaki etkenler IPARD desteklemeleri sonucunda yeni ve modern işletmelerin kurulması, manda yetiştiriciliği desteklenmesi, çoban desteklemelerinin artması gibi destekleme kalemlerinin faaliyete geçirilmesi olarak sıralanabilir. 2018 yılı itibariyle Türkiye’de canlı sığır

sayısı yaklaşık 17 milyon baş olmuştur. 2002-2018 döneminde canlı sığır sayısı %16 artış göstermiştir.

8. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TÜRKİYE'DEKİ CANLI KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 8. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Türkiye'deki Canlı Küçükbaş Hayvan Sayısı

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 8'de 2002-2018 yılları arasındaki hayvancılık desteklemeleri ve ülkemizde bulunan canlı küçükbaş hayvan sayılarına yer verilmiştir. 2002-2007 yılları arasında 25 milyon civarında seyreden koyun varlığı 2007 yılından sonra azalmaya başlamıştır. 2006 yılında başlayan hayvancılık desteklemeleri kapsamındaki, küçükbaş hayvancılık desteklemesi ödemelerine rağmen 2007-2008-2009 yıllarında koyun sayısında ciddi azalmalar meydana gelmiş ve 2006 yılında 25,6 milyon olan koyun varlığımız yaklaşık 4 milyon baş azalarak 21,7 milyon olmuştur. Bu azalmaların nedeni ise 2007-2008 yıllarında ülke genelinde ciddi anlamda hissedilen salgın Brusellozis hastalığı olarak kabul edilmektedir. 2009

yılından itibaren hayvancılık desteklemeleri ile orantılı olarak artışa geçen koyun varlığımız 2014 yılında 31,1 milyona ulaşmıştır.

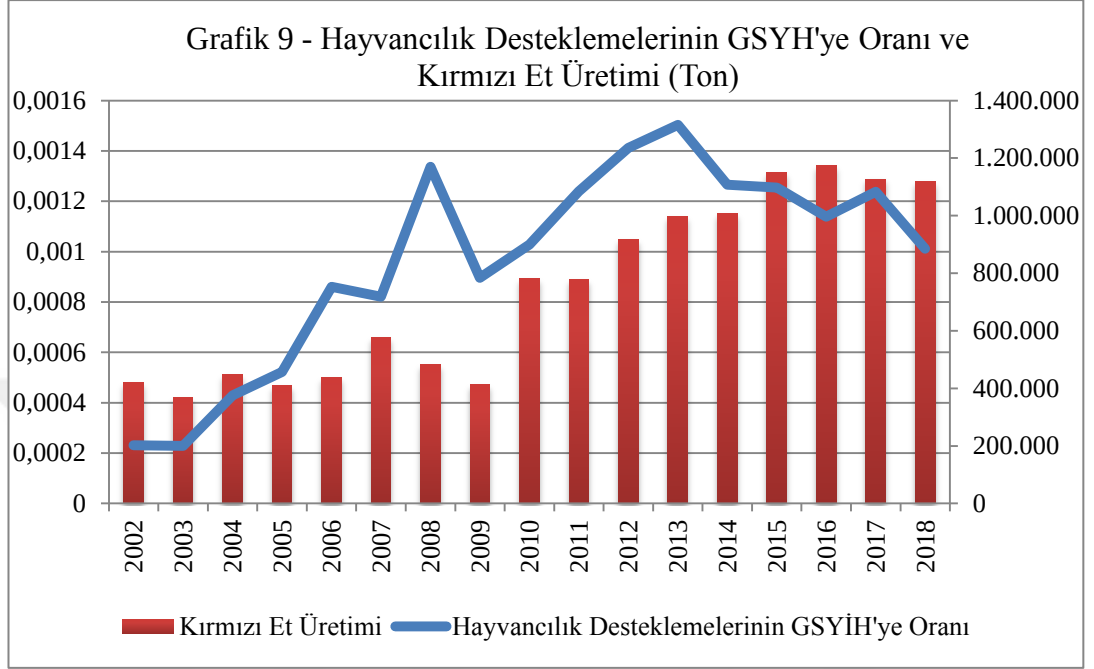
2013 yılından sonra hayvancılık desteklemelerinin payı azalış eğilimine girse de koyun sayımız azalma eğilimine girmemiş, hatta 2018 yılı itibariyle 35,1 milyon düzeyine yükselmiştir.

Grafikte incelenen bir diğer kalem ise ülkemizdeki keçi varlığıdır. 2002 yılında 6,7 milyon baş olan keçi varlığımız 2009 yılında koyun varlığına paralel olarak 5,1 milyon baş olmuştur. 2009 yılından sonra sürekli olarak artış eğiliminde olan keçi sayısı 2018 yılı itibariyle 10,9 milyon başa ulaşmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında hayvancılık desteklemelerinin 2009-2013 yılları arasında etkili olduğu söylenebilir.

2006 yılında ödenmeye başlayan desteklemelerin sonucu olarak o yıl 286.400 baş hayvan desteklenmiş ve 1,4 milyon TL destekleme ödemesi yapılmıştır. 2007 yılında bu oran aşırı yükselerek 8,1 milyon baş hayvana yükselmiş ve ödenen destekleme tutarı 40,8 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı itibariyle 21,4 milyon baş hayvan destekleme kapsamında desteklenirken, ödenen destekleme miktarı ise 537,3 milyon TL'ye ulaşmıştır. 2006-2018 yılları arasında küçükbaş hayvancılık üretimine sağlanan destekleme tutarı yaklaşık 4 milyar TL civarındadır.

9. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE KIRMIZI ET ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 9. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Kırmızı Et Üretimi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 9'da 2002-2018 yılları arasındaki hayvancılık desteklemeleri ve kırmızı et üretimi ele alınmıştır. Grafikteki verilere göre 2002 yılında 420 bin ton civarında olan kırmızı et üretimimiz 2007 yılına kadar dalgalı bir seyir izlemiş 2007 yılında ise 575 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Kırmızı et sektörü spekülasyonlara açık bir sektör olmuş ve siyasi politika aracı halini almıştır. 2007 yılında hayvancılık desteklemelerinin ciddi boyutlarda artmasına rağmen kırmızı et üretimi azalmaya başlamış ve 2009 yılı itibarıyla 412 bin tona gerilemiştir. Kırmızı et gıda bakımından önemli bir araç olması nedeniyle piyasalarda bu üretim miktarının azalışı et fiyatlarının aşırı derece de yükselmesine neden olmuş ve kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır. Kırmızı et arzının talebi karşılayamaması ve ülkemizdeki yem fiyatı artışlarına bağlı olarak üretimin zaman içerisinde dalgalı seyir izlemesi nedeniyle politika uygulayıcıları tarafından 2010 yılından sonra et ithalatı serbestleştirilmiştir.

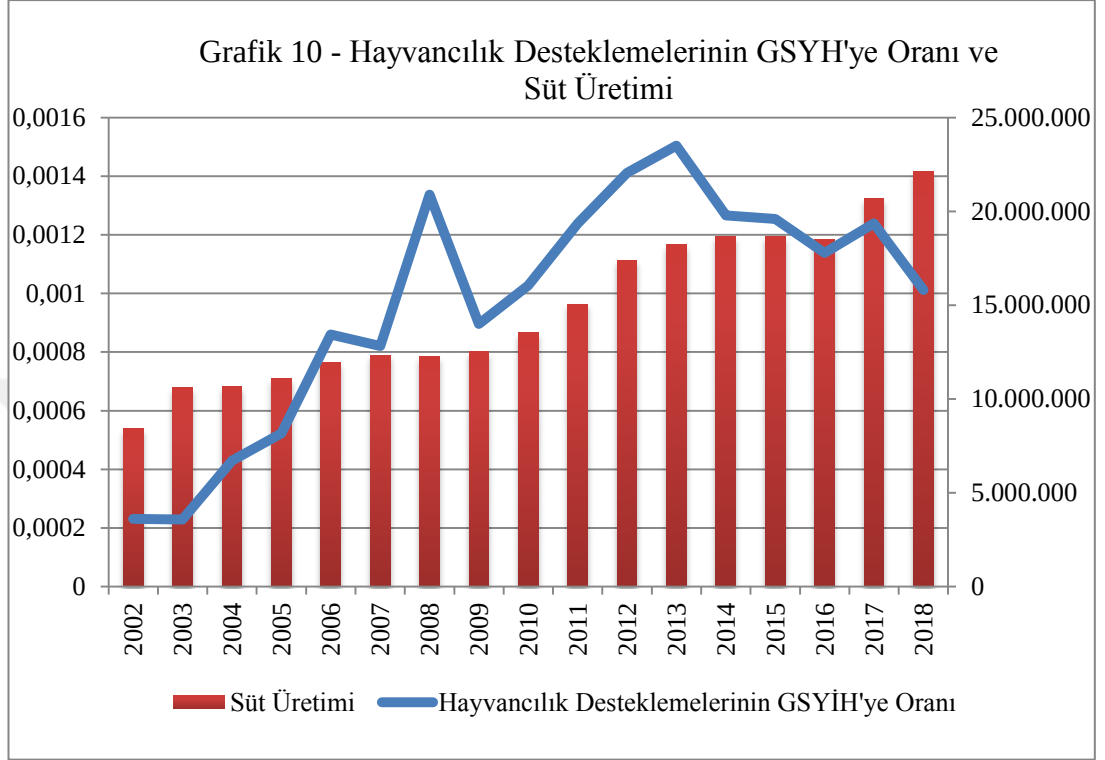
Bunun sonucunda 481.636 baş küçükbaş hayvan, 3.052.839 baş besilik sığır, 771.122 baş kasaplık sığır ve 314.902 ton ise et ithal edilmiştir. Bu ithalatların başlamasıyla 2010 yılında et üretimi bir önceki yıla oranla neredeyse iki kat artmış ve yaklaşık 780 bin tona ulaşmıştır. 2010-2016 yılları arasında kırmızı et üretimi hayvancılık desteklemeleriyle paralel olarak artmış 2016 yılından sonra ise ithalat ciddi boyutlara ulaşmasına rağmen kırmızı et üretimi azalmaya başlamıştır.

2016 yılında 1.173.042 ton olan kırmızı et üretimi 2018 yılı itibariyle 1.118.695 olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılından itibaren ülkemizde besicilik yapan üreticilere Besilik Erkek Sığır desteklemesi verilmeye başlanmıştır. 2011-2018 döneminde bu destekleme kapsamında bakanlık tarafından yaklaşık 1,2 milyar TL destekleme ödemesi yapılmıştır. 2011 yılı sonrasındaki kırmızı et üretimi artışında bu desteklemenin etkisi olsa da destekleme kalemlerinin artırılması üretimin ve besicilik faaliyetlerinin artmasına fayda sağlayacaktır.

2002-2018 yılları arasında kırmızı et üretimi %166 artmıştır. 2002 yılında kişi başına üretilen et miktarımız 6,1 kg düzeyindeyken bu seviye 2009 yılında 5,70 kg düzeyine gerilemiş, 2018 yılı itibariyle ise 14,6 kg olarak gerçekleşmiştir. 2002-2018 yılları arasında kişi başına düşen et üretimi %123 düzeyinde artmıştır.

10. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE SÜT ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 10. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Süt Üretimi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 10'da 2002-2018 yılları arasındaki hayvancılık desteklemeleri ve süt üretim miktarları incelenmiştir. 2002 yılında yaklaşık 8,4 milyon ton olan süt üretimi 2003 yılında 10,6 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılına kadar düzenli olarak artan süt üretimi 2007-2009 yılları arasında durağan bir dönem yaşamış hatta 2008 yılında hayvancılık desteklemelerinin ciddi artışına rağmen artış göstermemiştir. 2009 yılından sonra desteklemelere paralel olarak artan süt üretimi 2014 yılında yaklaşık 18,6 milyon tona ulaşmıştır.

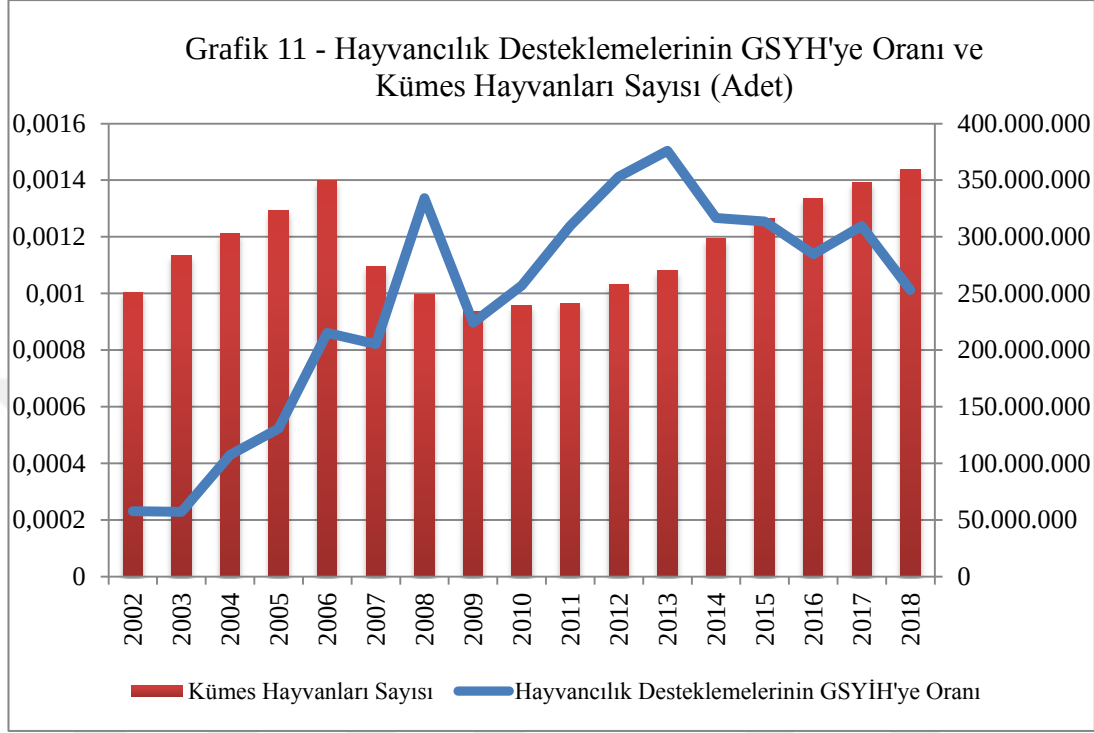
2016 yılına kadar artış göstermese de 2018 yılı itibarıyla üretilen süt miktarı 22,1 milyon ton olmuştur. 2002-2018 yılları arasında toplam süt üretimindeki değişim %163 civarında gerçekleşmiştir. Üretilen süt miktarının %90'a yakını büyükbaş hayvanlardan sağılan sütlerden elde edilirken, %10'luk kısmı ise küçükbaş hayvanlardan sağlanmaktadır. 2002 yılında kişi başına üretilen süt miktarı 122 kg iken 2018 yılında bu oran %121 artışla 270 kg olmuştur.

2002 yılında üretilen 8,4 milyon ton süt, 1,5 milyon tonu desteklenirken toplam ödenen destekleme miktarı 43 milyon TL'dir. 2018 yılı itibariyle ise üretilen 22,1 milyon ton süt 9,5 milyon tonu desteklenmiş ve üreticilere 957 milyon TL ödeme yapılmıştır. 2009 yılından sonra ödenmeye başlanan çiğ süt desteklemeleri süt üretiminin artmasına fayda sağlamıştır. Aynı zamanda Tarım Ve Orman Bakanlığı tarafından 2011 yılında hayata geçirilen okul sütü uygulamasıyla süt üretimine arz sağlanmış ve 2011-2018 yılları arasında devlet tarafından okullarda yaklaşık 347.627 ton süt dağıtılmıştır. Bunun yanı sıra süt tozu desteklemesi kapsamında 2015-2016 yılları arasında 528 milyon TL ve süt analizi desteklemesi olarak 2013-2018 yılları arasında ise 82 milyon TL destekleme ödemesi yapılmıştır.

Bu bağlamda süt üretimi hayvancılık desteklemeleri içerisinde neredeyse en fazla destekleme miktarına sahip kalemdir. 2009 yılından itibaren uygulamaya geçirilen destekleme ödemelerinin etkileri grafikte görülmektedir. Hayvancılık desteklemeleri her ne kadar azalsa da hayvancılık desteklemeleri içerisinde süt desteklemesinin artmış olması süt üretiminin artışına katkı sağlamaktadır.

11. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE KÜMES HAYVANLARI SAYISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 11. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Kümes Hayvanları Sayısı

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 11'de 2002-2018 yılları arasındaki kümes hayvanları sayısı ve hayvancılık desteklemeleri ele alınmıştır. Buna göre 2002 yılında 251 milyon baş civarında olan kümes hayvanı varlığı 2006 yılına kadar artışını sürdürmüş ve 2006 yılında bu sayı 349 milyon baş olarak kayıtlara geçmiştir. Hayvancılık desteklemelerine oranla daha fazla olan sayı 2006 yılından sonra her ne kadar desteklemeler artışını sürdürse de 2007-2008-2009 yıllarında ciddi düşüşler yaşamıştır.

Grafik 11'de 2002-2018 yılları arasındaki kümes hayvanları sayısı ve hayvancılık desteklemeleri ele alınmıştır. Buna göre 2002 yılında 251 milyon baş civarında olan kümes hayvanı varlığı 2006 yılına kadar artışını sürdürmüş ve 2006 yılında bu sayı 349 milyon baş olarak kayıtlara geçmiştir. Hayvancılık desteklemelerine oranla daha fazla olan sayı 2006 yılından sonra her ne kadar

desteklemeler artışını sürdürse de 2007-2008-2009 yıllarında ciddi düşüşler yaşamıştır.

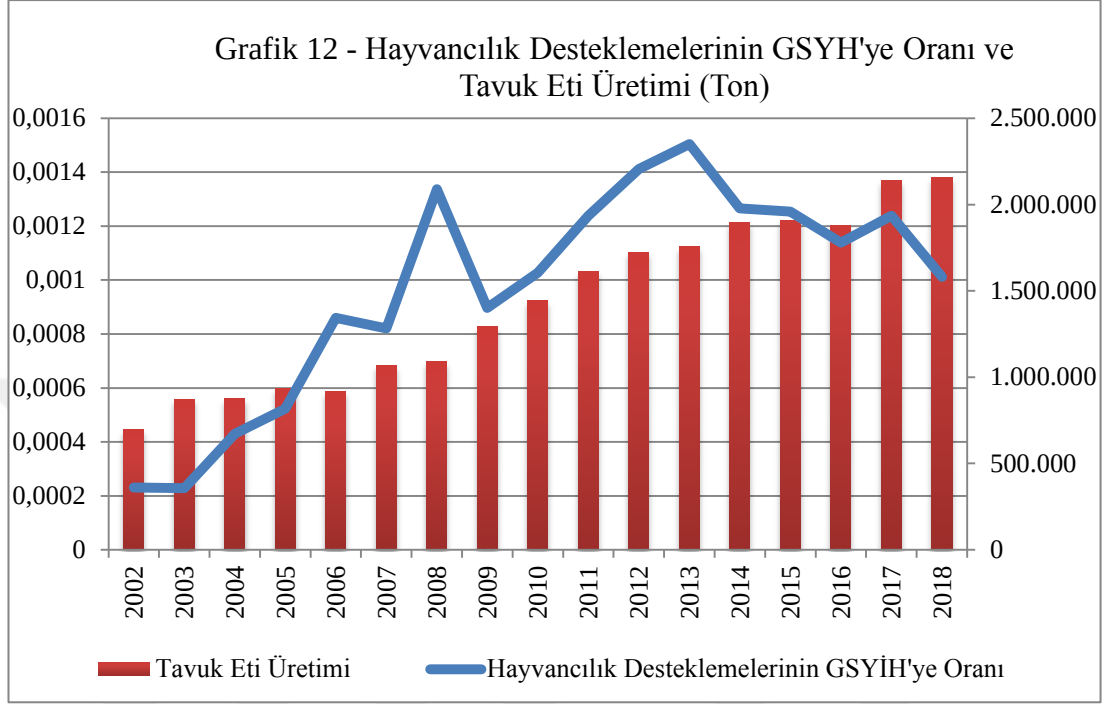
2009 yılı itibariyle ise toplam kümes hayvanı sayısı 234 milyon başa gerilemiştir. Bu durumun temel nedeni ise kanatlı hayvanlarda görülen kuş gribi hastalığı salgınıdır. Tüm ülkede etkili bir şekilde izlenen bu hastalık kanatlı hayvanlarda toplu ölümlere neden olmuş. Hastalık bulunmayan işletmelerin çoğu da karantina altına alınmıştır. İnsanlarda korku oluşturan bu durum sonucunda iç ve dış piyasada kanatlı hayvanlara ve bu hayvanlardan elde edilen ürünlere olan talep neredeyse çakılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin kanatlı hayvan ürünleri ihraç ettiği en önemli pazarlarından biri olan Ortadoğu ülkelerinde 2003 yılında başlayan savaşın etkileri ve ihracatçı durumda bulunduğumuz ülkelerle yaşadığımız diplomatik krizler de kanatlı hayvan sektörüne darbe vurmuştur.

2008 yılında hayvancılık desteklemelerinin ciddi artışına rağmen kanatlı hayvan sayımızın azalması durumun desteklemelerle alakalı olmadığını göstermektedir. 2009 yılından sonra her ne kadar paralel olmasa da 2013 yılına kadar desteklemelerdeki artışla kanatlı hayvan sayısı da artmış, 2013 sonrasında hayvancılık desteklemelerinin payı azalsa da kanatlı hayvan sayısı artmaya devam etmiştir. 2017 yılı itibariyle 2006 yılında yakalanan sayı tekrar yakalanmış ve kanatlı hayvan sayısı 348 milyon olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı itibariyle ise artışını sürdürerek 359 milyon baş kanatlı hayvan sayısına ulaşılmıştır.

Hayvancılık desteklemeleri kapsamında kanatlı hayvanlara sağlanan desteklemeler neredeyse hiç yoktur. Fakat bazı kamu kuruluşları tarafından yeni kümes kurulumu, çiftlik kurulumu, mevcut çiftliklerin modernizasyonu amacıyla hibe ve destek programları 2014 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Bununla birlikte kanatlı hayvan sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin sayısı artmış, dolaylı olarak da hayvan sayısı miktarında artış yaşanmıştır.

12. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TAVUK ETİ ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 12. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Tavuk Eti Üretimi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 12’de 2002-2018 yılları arasındaki hayvancılık desteklemeleri ve tavuk eti üretimi incelenmiştir. 2002 yılında 696 bin ton olan tavuk eti üretimimiz 2005 yılına kadar artmış 2006 yılında ise azalma göstermiştir.

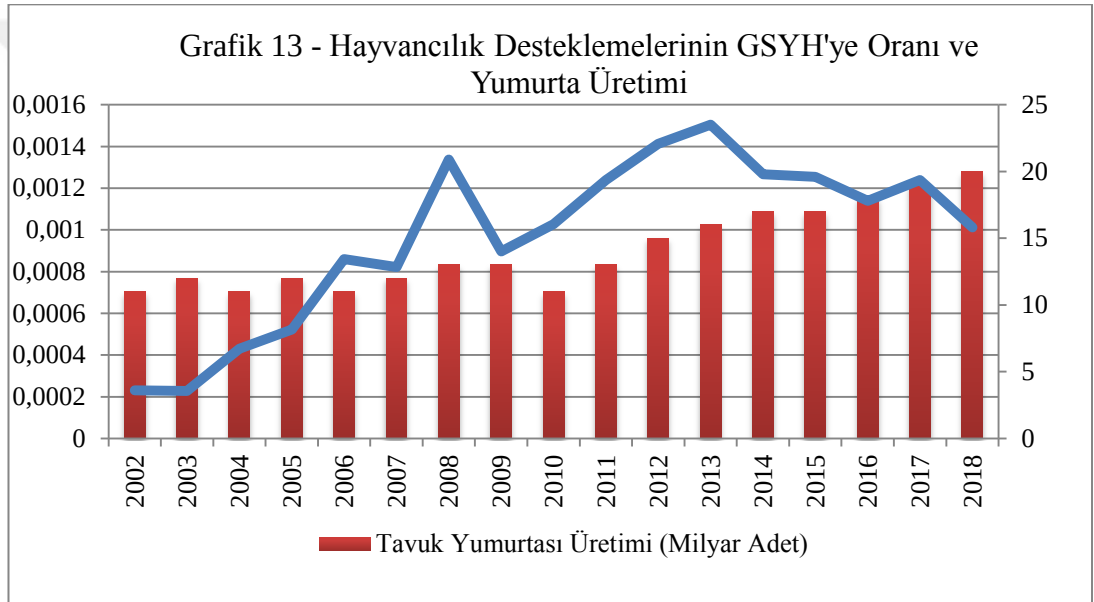
2006 yılından sonra düzenli olarak artış gösteren tavuk eti üretimi 2015 yılında 1,9 milyon tona ulaşmış, 2018 yılında bu rakam 2,1 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Hayvancılık desteklemelerinin içerisinde bulunan desteklemeler incelendiğinde kanatlı hayvan sektörüne yönelik herhangi bir destekleme kalemine rastlanmamıştır. Bununla beraber IPARD desteklemeleri ve bazı kamu kuruluşlarının yeni yapılan tesis ve işletmelere yönelik hibe programları geliştirmeleri kanatlı hayvan sektörüne fayda sağlasa da tavuk eti üretiminin hayvancılık desteklemelerinin etkisiyle herhangi bir artış ya da azalış eğilimine girdiği söylenemez.

2002 yılında 696 bin ton tavuk eti üretilirken bu rakam 2018 itibariyle %210 artarak 2018 yılında 2,1 milyon tona ulaşmıştır. Aynı zamanda ülkemizde kişi başına düşen tavuk eti miktarı 2002 yılında 10 kg civarındayken, 2018 yılında bu rakam 26 kg civarına yükselmiştir. Bununla birlikte 2002-2018 yılları arasında toplam 3,6 milyon ton kanatlı eti ihraç edilmiş ve bu rakamın yaklaşık 3 milyon tonunu tavuk eti oluşturmuştur.

13. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE YUMURTA ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 13. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Yumurta Üretimi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 13'de 2002-2018 yılları arasındaki hayvancılık desteklemeleri ve yumurta üretim verileri ele alınmıştır. 2002 yılında 11,5 milyar olan yumurta üretimi 2009 yılına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiş ve 2009 yılı itibariyle yıllık yumurta üretimi 13,8 milyara ulaşmıştır. 2010 yılında önemli bir düşüş yaşayan yumurta üretimi bu dönemden sonra düzenli olarak yükselmiş ve 2014 yılında 17,4 milyar adet olmuştur. 2018 yılı itibariyle ise 19,6 milyar adete ulaşarak son 16 yılın en yüksek rakamına ulaşılmıştır.

Hayvancılık destekleme eğrisine bakıldığında ise 2008 yılına kadar sürekli artış yaşanmış fakat hayvancılık desteklemesinin artış gösterdiği yıllarda yumurta

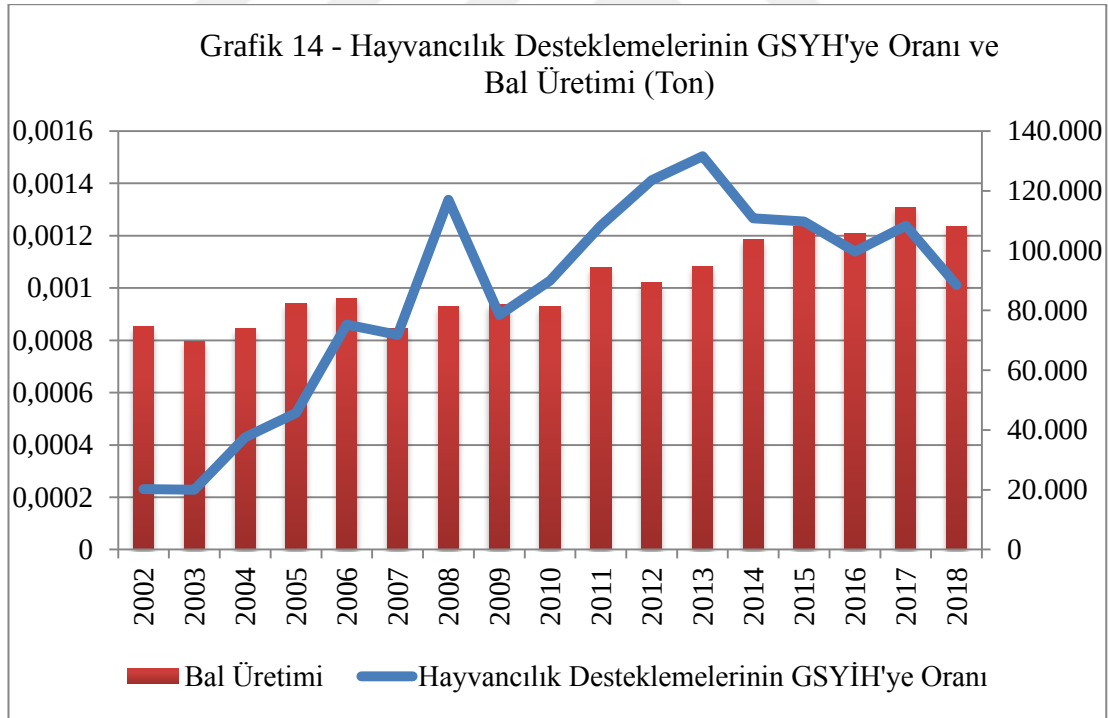
üretiminde değişim gözlenmemiş, hatta 2010 yılında 2009 yılına göre daha fazla hayvancılık desteklemesi ödenmesine rağmen yumurta üretimi 2010 yılında, 2009 yılına göre yaklaşık 2 milyar adet azalmıştır.

2002-2018 yılları arasında dalgalı seyir izlediği yıllar olsa da yumurta üretimi %70 oranında artış göstermiştir. 2002 yılında kişi başına üretilen yumurta sayısı 168 iken, 2018 yılı itibariyle bu sayı 239'a çıkarak %42'lik bir artış yaşamıştır.

Hayvancılık sektörünün en önemli ihracat kalemlerinden birisi olan yumurta üretiminde 2002 yılında ihraç edilen yumurta sayısı 31,9 milyon iken, 2018 yılında bu sayı 5,7 milyar düzeyine yükselmiştir. 2002-2018 yılları arasında toplam ihraç edilen yumurta sayısı da 35,8 milyar adet olarak gerçekleşmiştir.

14. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE TÜRKİYE'NİN BAL ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 14. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Türkiye'nin Bal Üretimi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 14'de 2002-2018 yılları arasındaki hayvancılık desteklemeleri ve bal üretimimiz ele alınmıştır. 2002 yılında 74,5 bin ton bal üretilirken 2006 yılında bu miktar 83 tona ulaşsa da 2007 yılında 10 bin ton azalmış ve 73 bin ton civarında

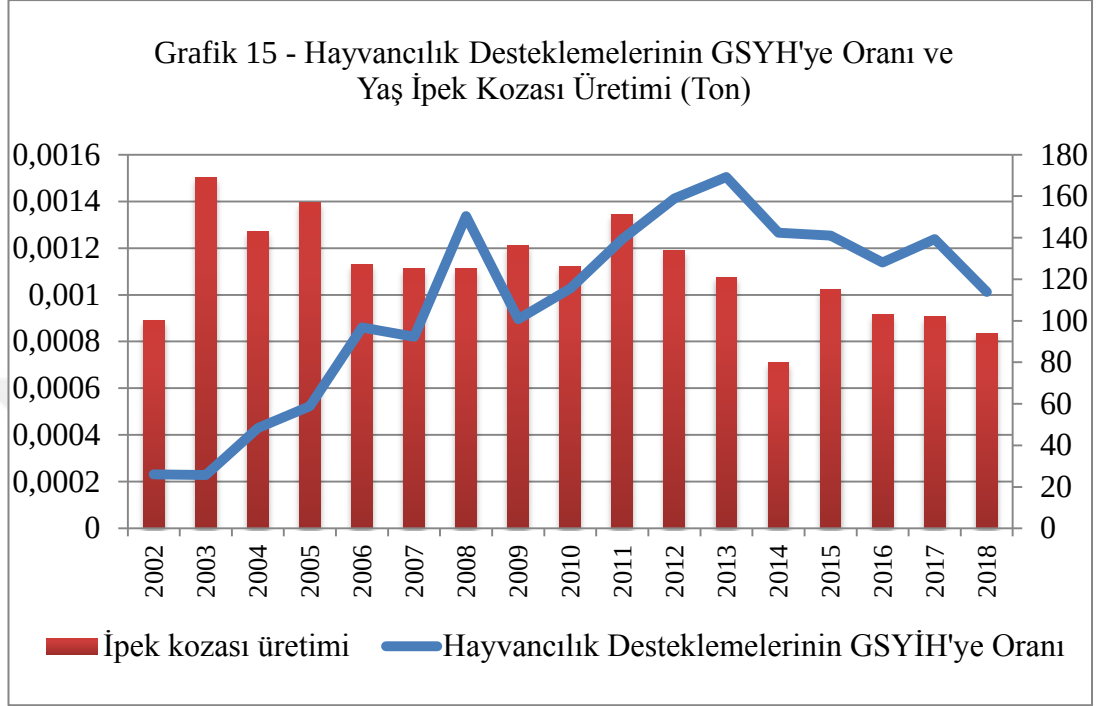
gerçekleşmiştir. 2008 yılında hayvancılık desteklemelerinin hızlı artışına rağmen yükselişe geçmeyen bal üretimimiz 2011 yılında 94,2 bin tona ulaşmıştır. 2017 yılına kadar artışını devam ettiren bal üretimi 114,4 bin tona ulaşarak son 16 yılın en yüksek bal üretim düzeyini yakalamış, 2018 yılında üretim miktarı 107,9 bin tonda kalmıştır.

Bal üretiminin dalgalı bir seyir izlemesi mevsimsel şartların uygunluğu, yaylalarda kovanların bırakılacağı yerlerin tahribatı, ekolojinin zaman içerisinde zarar görmesi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu sorunların aşılması bakımından arıcılık faaliyetlerinin desteklenmesi büyük önem arz etmektedir. 2003 yılında arıcılık ve bal üretimine ödenen destekleme miktarı 101.000 TL iken 2004 yılında 1,1 milyon TL'ye, 2005 yılında 5,8 milyon TL'ye yükselmiştir. 2008 yılında 22 milyon TL'yi aşan arıcılık ve bal desteklemeleri 2018 yılı itibariyle de 70,5 milyon TL olarak gerçekleşmiş ve toplamda 2003-2018 yılları arasında 578,8 milyon TL destekleme ödemesi yapılmıştır. Ayrıca 2005 yılından itibaren üretimi artırmak amacıyla Bombus arısı desteklemeleri ödenmeye başlamış ve 2005-2018 döneminde 38,3 milyon TL ödeme gerçekleştirilmiştir.

2002 yılından bu yana bal üretimi %45 oranında artış göstermiş, kişi başına üretilen bal miktarı ise 1,08 kg'dan 1,32 kg'a yükselmiştir. 2003 yılından itibaren ise toplamda 54,2 bin tonu ihraç edilirken ithalat neredeyse hiç gerçekleşmemiştir.

15. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE İPEK KOZASI ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 15. Hayvancılık Desteklemeleri Ve İpek Kozası Üretimi

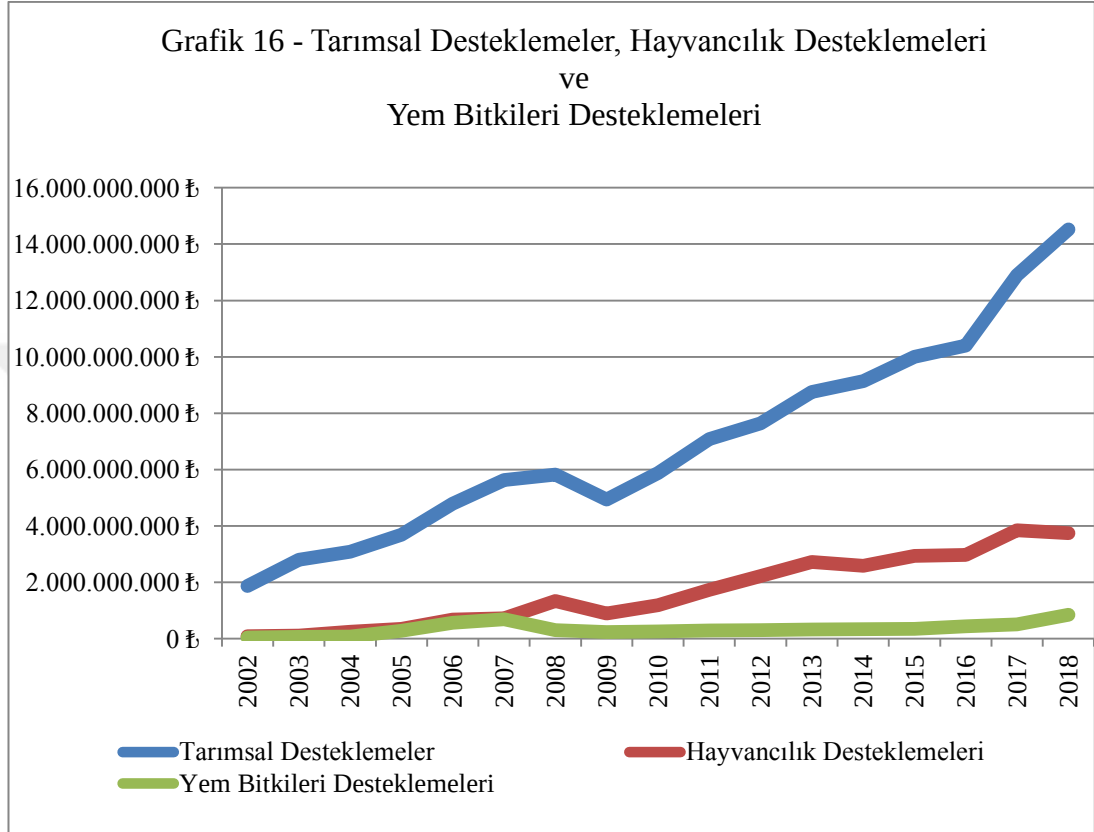
Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 15’de 2002-2018 yılları arasında ülkemizde üretilen ipek kozası miktarı ve hayvancılık desteklemeleri ele alınmıştır. 2002 yılında 100 ton olan yaş ipek kozası üretimi, 2003 yılında son 16 yılın en yüksek oranı olan 169 tona ulaşmıştır. 2003 yılından sonra dalga bir seyir izleyen yaş ipek kozası üretimi 2010 yılında 126 ton civarındayken 2011 yılında 151 tona ulaşmış fakat bu artışın ardından azalmaya devam ederek 2014 yılında 80 tona olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı itibariyle 94 ton olan yaş ipek kozası üretimi 2002-2018 yılları arasında %5 azalmıştır. Üretim yapan köy sayısı 2002-2018 yılları arasında %112 artmasına rağmen ipek kozası üretimi azalmıştır.

İpek kozası üretimi desteklenmesi 2006 yılından sonra tarım ve orman bakanlığı tarafından hayata geçirilmiş ve toplamda 36,7 milyon TL destekleme sağlanmıştır. Desteklemelerin hızlı arttığı bazı yıllarda ipek kozası üretimi yükselse de bazen de destekleme miktarı artmasına rağmen ipek kozası üretimi azalmıştır.

16. TARIMSAL DESTEKLEMELER, HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE YEM BİTKİLERİ DESTEKLEMELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şekil 16. Tarımsal Desteklemeler, Hayvancılık Desteklemeleri Ve Yem Bitkileri Desteklemeleri

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 16’da 2002-2018 yılları arasında ödenen tarımsal desteklemeler, hayvancılık desteklemeleri ve yem bitkileri desteklemeleri ele alınmıştır. 2002-2018 yılları arasında tarımsal desteklemeler bazı yıllarda azalsa da genel olarak büyük bir artış yaşamıştır. 2002 yılında 1,8 milyar TL olan tarımsal desteklemelerin sadece %4,4’lük kısmı hayvancılık desteklemelerinden oluşmaktadır. Yem bitkileri desteklemeleri ise hayvancılık desteklemeleri kapsamında yer alır. 2002 yılı itibariyle 1,8 milyar TL’lik destekleme bütçesinin sadece 83 milyon TL’lik kısmı hayvancılık desteklemelerine ayrılmışken, bu desteklemenin de yaklaşık 35,6 milyon TL’si yem bitkisi desteklemelerinden oluşmaktadır.

Grafikte görüldüğü gibi 2007 yılına kadar hayvancılık desteklemeleri ve yem bitkileri desteklemeleri neredeyse aynı çizgide olmuştur. Bu durum hayvancılık

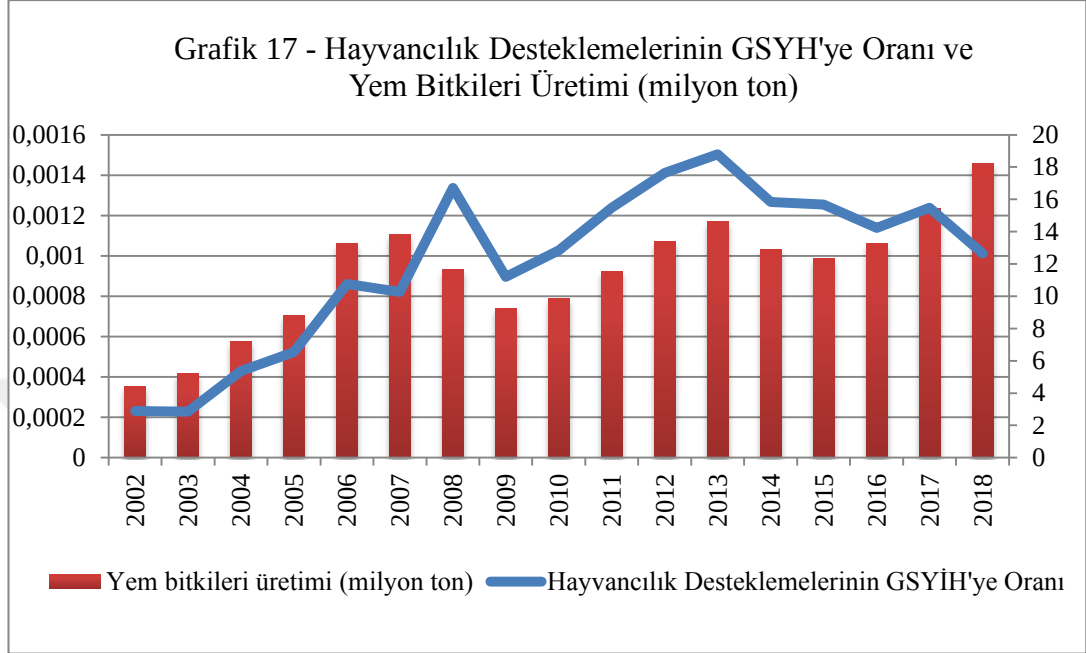
desteklemelerine ayrılan bütçenin neredeyse %90'lık kısmının yem bitkilerine ödendiğini göstermektedir. Örneğin; 2007 yılında 5,6 milyar TL'lik tarımsal destekleme bütçesinden sadece 723 milyon TL'lik bir pay alan hayvancılık desteklemelerinin %95'lik kısmı yani 687 milyon TL'si yem bitkileri desteklemesi olarak üreticilere ödenmiştir. 2008 yılında Tarım Ve Orman Bakanlığının aldığı kararlar ve uygulamaya koyduğu yeni hayvancılık desteklemeleri ile birlikte hayvancılık sektörüne ayrılan destekleme miktarının dağılımı değişmiş ve direkt olarak hayvansal üretime katkı sağlayacak olan kalemlere daha çok pay ayrılmaya başlanmıştır.

2008 yılında tarımsal desteklemeler içerisinde hayvancılık sektörünün aldığı pay 1,3 milyar TL'ye yükselirken, yem bitkileri desteklemelerinin payı %25'lere kadar azalmış ve o yıl ödenen destekleme tutarı 300,3 milyon TL olmuştur. 2008 yılından sonra 2016 yılına kadar hayvancılık desteklemeleri 2 kattan daha fazla artmış fakat yem bitkilerine ödenen destekleme tutarı neredeyse sabit kalmıştır. 2016 yılında 2,9 milyar TL olan hayvancılık desteklemelerine oranla yem bitkileri desteklemeleri 432 milyon TL civarında seyretmiştir.

2016-2018 yılları arasında hem tarımsal desteklemeler hem hayvancılık desteklemeleri hem de yem bitkileri desteklemeleri artmış fakat tarımsal desteklemelerin artış hızına yetişememişlerdir. 2018 yılında ise tarımsal desteklemeler bir önceki yıla göre 2 milyar TL artmasına rağmen hayvancılık desteklemeleri bir önceki yıla göre 100 milyon TL civarında azalmıştır. Hayvancılık desteklemeleri azalmasına rağmen ise yem bitkileri desteklemeleri yaklaşık 300 milyon TL artarak 847,7 milyon TL'ye ulaşmıştır.

17. HAYVANCILIK DESTEKLEMELERİ VE YEM BİTKİLERİ ÜRETİMİNİN İNCELENMESİ

Şekil 17. Hayvancılık Desteklemeleri Ve Yem Bitkileri Üretimi

Kaynak: T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü 2019

Şekil 17'de 2002-2018 yılları arasındaki hayvancılık desteklemeleri ve yem bitkileri üretimi ele alınmıştır. 2002 yılında 4,41 milyon ton olan yem bitkileri üretimi 2007 yılına kadar artmaya devam etmiş ve üretim miktarı 13,8 milyon tona ulaşmıştır. 2007 yılına kadar olan bu üretim artışının ana nedeni hayvancılık desteklemelerinin neredeyse tamamına yakınının yem bitkileri desteklemesi olarak ödenmesinden kaynaklanmıştır.

2008 yılından sonra hayvancılık desteklemelerine paralel olarak artış ve azalış gösteren yem bitkileri üretimi 2009 yılından 9,2 milyon tona gerilemiştir. 2009-2016 yılları arasında hayvancılık desteklemelerine paralel olarak artış veya azalış gösteren yem bitkileri üretiminin 2016 yılından sonra hayvancılık desteklemelerinin azalmasına rağmen, hayvancılık desteklemeleri içerisindeki payı artmış bunun neticesinde üretim miktarı artmaya devam etmiştir. 2002 yılından 2018 yılına kadar toplamda 5,8 milyar TL'lik destekleme ödemesi yapılan yem bitkilerinin ekim alanı ise 2002 yılında 215.853 ha iken 2018 yılında bu ekim alanı 994.687 ha olmuştur.

SONUÇ

Ülkemizde tarımsal faaliyetler cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Tarım insanların gıda ihtiyaçlarının karşılanması, sağlıklı beslenmesi ve birçok endüstri ürününe de hammadde kaynağı oluşturması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Türkiye, cumhuriyetin ilanından bugüne kadar uzun yıllar boyunca tarım ülkesi olma özelliğini korumuştur. 1980’li yıllardan sonra köylerden kentler göçün başlamış olması, köylerde mülkiyet sorunlarının artması, arazilerin miras yolu ile bölünmesi gibi nedenler sonucunda üretici kitlenin birçoğu tüketici konumuna gelmiştir.

Bu durumun sonucu olarak tarımsal faaliyetler azalmış, üretim miktarları düşmüş ve tarımın GSYH içerisindeki payı azalmıştır. Coğrafi koşulların elverişli olması ve iklim şartlarının uygunluğu bakımından ülkemiz her türlü tarımsal faaliyete uygundur. Fakat arazi yapılarının dengesiz olması, küçük aile tipi işletmelerin varlığı, küresel teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmış olması, üretim faaliyetlerini gerçekleştirenlerin eğitim seviyelerinin düşük olması, üretim için gerekli girdilerin yetersiz olması ve bilinçsiz kullanılması vb. nedenlerde tarımsal üretimimizin azalmasına yol açmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne kadar tarımın GSYH içerisindeki payı önce %44’den %40’lara gerilemiş sürecin devamında ise %30’lara kadar düşmüştür. Uygulanmaya başlayan kalkınma planları da bu azalmanın önüne geçemezken III. Beş Yıllık Kalkınma Planının bitiminden sonra tarımın GSYH içerisindeki payı %24’e kadar gerilemiştir. 200’li yılların başına gelindiğinde %12 olan tarımın GSYH içerisindeki payı 2018 yılı itibarıyla ise %5,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tarımın, GSYH içindeki payı düşmesine rağmen halen nüfusun %17’lik bir kısmının geçimini bu sektörden sağlıyor olması ciddi sorunlar doğurmaktadır. İstihdam açısından bakıldığında her ne kadar olumlu gibi gözükse de gelişmişlik göstergeleri bakımından ve gizli işsizlik oluşturması açısından son derece kritik bir durum oluşturmaktadır.

Tarımsal faaliyetler, ÷lkedeki vatandaşların beslenmesinin yanı sıra üretilen ürünlerin ihracatı yoluyla döviz girişı sağlaması ekonomik açıdan değerli bir olgudur. Türkiye elverişli koşulları nedeniyle birçok ürünün yetiştirilmesine imkân sağlayan bir coğrafya da bulunmaktadır. Fakat nüfusun hızlı artması ve 1980’li yıllardan sonra nüfusun büyük kısmının tarımsal üretim faaliyetlerinden koparak sanayi ve hizmet alanında faaliyet göstermeye başlamış olması üretilen ürün miktarının azalmasına hatta bazı ürünlerin nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamamasına neden olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan 1980’li yıllara kadar ihracat gelirlerimizin %80’lik kısmını oluşturan tarım sektörü 1995 yılında %9’a gerilemiştir. 2000’li yıllarda ise bu oran desteklemelerin artırılması ve geliştirilmesi sonucunda tekrar artmış 2018 yılı itibariyle ise ihracat içerisinde tarımsal ürünlerin payı %13,8 olmuştur. Her ne kadar toparlanmış gibi görünse de dünya üzerinde daha az tarım alanına ve daha az imkâna sahip olan bazı ÷lkelerin gerisinde kalmış olmamız küresel alanda tarımsal etkinliğimizin azaldığının göstergesidir.

Tarımsal faaliyetler, etkinliğini kaybetmemesi bakımından tüm dünya ÷lkelerinde olduğu gibi ÷lkemizde de desteklenmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar politika uygulayıcıları tarımı desteklemeye yönelik kararlar almışlardır. 1929 ekonomik buhranının ardından dünyadaki tüm ÷lkelerde olduğu gibi Türkiye’de tarımın korunması ve geliştirilmesi amacıyla üreticilere destekleme ödemeleri yapmıştır.

1932 yılında buğday desteklemeleri ile başlayan destekleme süreci 1940’lı yıllarda kurulan kamu kuruluşları tarafından devam ettirilmiştir. 1960’lı yıllarda ise uygulamaya geçirilen kalkınma planları ile tarımsal faaliyetlerin korunması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Planlı dönem sonrasında ise 4 Ocak 1980 kararları ile tarımda uygulanan korumacı politika ortadan kaldırılmış, destekleme ödemeleri azaltılmış piyasa liberalleştirilmiştir. Bu durumun sonucunda ÷lkemiz tarımsal ürünler ihraç eden ÷lke iken, ithal eden ÷lke konumuna gelmiştir. 4 Ocak kararları öncesi desteklenen ürün sayısı neredeyse 30’a yaklaşmışken bu kararların uygulamaya geçirilmesiyle desteklenen ürün miktarı azalmıştır. Bunun devamında ise 1994 yılındaki ekonomik önlem planları kapsamında destekleme ödenen ürün sayısı 2’ye kadar düşmüştür. Bu düşüşün temel nedeni tarımsal desteklemelerin bütçede oluşturduğu yükün ekonomik krizlere yol açtığına kanaat getirilmesi

olmuştur. 1990-2000 yılları arasındaki ekonomik krizlerin bitmesiyle birlikte bu destekleme ödemeleri için farklı yollar aranmaya başlamış ve 1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması kapsamında destekleme politikaları yeniden şekillendirilmiş ve 2001 yılından itibaren ise doğrudan gelir desteği sistemi uygulanmaya başlamıştır. 2001-2008 yılları arasında uygulanan bu destekleme sisteminin asıl amacı bütçe üzerindeki destekleme ödemelerinin yükünü azaltmak olsa da üretim yapmayan kişilerin tapularını göstererek ödemelerden faydalandığı gözlemlenmiştir. DGD uygulaması kaynakların tüketilmesine ve üretimin azalmasına neden olurken tarım sektörünün de küçülmesi kaçınılmaz olmuştur. Her ne kadar DGD sistemi ülkemizde etkili olmasa da çiftçi kayıt sisteminin geliştirilmesi bu kapsamda ülkemizin kazanımlarından biri olmuştur.

2008 yılında itibaren kaldırılan DGD sisteminden sonra havza bazlı desteklemeler ödenmeye başlamıştır. 2008 yılından sonra mazot desteklemesi gübre desteklemesi organik tarım desteklemeleri, iyi tarım uygulaması desteklemeleri, sertifikalı tohum desteklemeleri vb. destekleme modelleri hayata geçirilmiştir. Tarımsal ve hayvansal faaliyetlerin geliştirilmesi bakımından 2008 yılında hayata geçirilen bu destekleme modelleri büyük önem arz etmektedir.

Hayvancılık faaliyetleri bakımından ise 1950’li yıllarda uygulanmaya başlayan destekleme ödemelerinden bazıları planlı kalkınma döneminde hızlandırılmış ve hayvancılığın geliştirilmesi için belirli kamu kuruluşları kurulmuştur. 1980 yılında alınan kararlar neticesinde neredeyse tamamen kaldırılan hayvancılık desteklemeleri sonucunda hayvansal ürünler üretiminde ciddi azalmalar meydana gelmiştir. Bunun sonucunda ise hayvansal ürünler ithalatının artması kaçınılmaz olmuştur.

Her ne kadar zaman zaman bitkisel üretimde desteklenen ürün miktarı artsa da 2000’li yıllara kadar hayvancılık tam anlamıyla desteklenmemiştir. Bu durumun asıl nedeni ise hayvancılık faaliyetinin tarımsal faaliyetlerin bir alt kolu olarak görülmesidir. Hayvancılık faaliyetleri bu bakımdan ülkemizde hep sığ kalmıştır. 2000 yılında, 2000/467 sayılı “Hayvancılığın Desteklenmesi Kararnamesi” yürürlüğe girmesi sonucunda hayvancılık desteklemeleri ayrı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemden sonra uygulanmaya başlayan desteklemeler kapsamında yeni ve büyük

hayvancılık işletmelerinin sayısı artmış ve bu durum ilerleyen dönemde hayvansal ürünler üretiminin artış göstermesini sağlamıştır.

2008 yılında doğrudan gelir desteğinin kaldırılması sonucunda değişen tarımsal destekleme yapısı hayvancılık desteklemelerinin de değişmesine olanak sağlamış ve bu dönemde alınan kararlar neticesinde yeni destekleme uygulamaları gündeme gelmiştir.

2018 yılı itibariyle hayvancılık desteklemeleri kapsamında üreticilere sağlanan destekleme kalemlerinin sayısı 24 olmakla birlikte bazı bölgelere özel kalkınma planları geliştirilmiş ve bazı hayvan türlerinde ise ıslah projeleri başlatılmıştır. 2000 yılından bugüne kadar uygulanan desteklemeler sonucunda ciddi artışlar meydana gelmiş fakat GSYH ve bütçe içerisinde destekleme ödemelerinin payının azaldığı gözlemlenmiştir. 2000’li yılların başında tarımsal desteklemeler içerisindeki payı %4 olan hayvancılık sektöründe ise 2007 yılından itibaren yaşanan köklü değişimler sonucu tarımsal desteklemeler içindeki payı artmış fakat bu artış GSYH artış hızını yakalayamamıştır.

Hayvancılık desteklemelerinin 2008 yılında yeniden düzenlenmesiyle birlikte canlı hayvan sayısı ve hayvansal ürünler üretimi de artış göstermiştir. 2002-2018 büyükbaş hayvan varlığımız %74 oranında, küçükbaş hayvan varlığımız %44 oranında artış göstermiştir. Bunlarla birlikte et ve süt üretimi %160 düzeyinde artış yakalamayı başarmıştır. Hayvancılık desteklemelerinin oranı yaklaşık 45 kat artış göstermiştir. Hayvancılık desteklemelerinin artış oranlarına baktığımızda 2007 yılına kadar herhangi bir etkiden söz edilemezken 2007 yılından sonra dolaylı ve doğrudan yapılan desteklemeler neticesinde hayvancılık faaliyetlerinin artışı söz konusu olmuştur.

Hayvansal ürünler üretimi her ne kadar artmış olsa da ülke gündemini meşgul eden konuların başında et üretimi ve tüketimi gelmektedir. Kırmızı et ülkemizde sevilerek tüketilen bir gıda ürünüdür. Bunun neticesinde kırmızı et üretimimiz 2009 yılından sonra yetersiz hale gelmiş ve artan nüfusun etkisiyle iç talep karşılanamamıştır. Sonuç olarak 2010 yılından sonra ithalat miktarı artırılmış ve piyasaya ithal et ve ithal canlı sığır sürülmüştür.

2008 yılı sonrasında destekleme ödemeleri artırılmış olsa da damızlık hayvanların kesilmesi, salgın hayvan hastalıklarının kontrolden çıkması, artan maliyetler sonucunda besilik erkek sığır yetiştiriciliğinin azalması kaçınılmaz olmuştur. Bunun sonucunda ise 2010-2018 yılları arasında Türkiye 481.636 baş küçükbaş hayvan, 3.052.839 baş besilik sığır, 771.122 baş kasaplık sığır ve 314.902 ton ise et ithal edilmiştir.

Hayvancılık desteklemeleri 2000’li yıllardan bugüne kadar gelişim göstermiş olsa da kanatlı hayvancılık faaliyetleri ile alakalı ödemesi yapılan herhangi bir destekleme kalemi bulunmamaktadır. Bu nedenle kanatlı hayvanlardan üretilen hayvansal ürün piyasaları diğer hayvansal ürün piyasalarına göre daha dalgalı bir seyir izlemektedir. Ortadoğu ve bazı Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiğimiz ihracatlar incelendiğinde dış ticaret bakımından kanatlı hayvancılık sektörünün önemi gözler önüne serilmektedir. Bu çerçevede kanatlı hayvancılık faaliyetlerinin en az büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri kadar desteklenmesi, hem üreticiler açısından hem de ihracat ortaklarımızla olan ilişkilerimiz bakımından fayda sağlayacaktır.

2009 yılında yaşanan küresel kriz, salgın hayvan hastalıkları gibi nedenler dışında kentlere göçün düzensiz bir şekilde yaşanması hayvansal üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Ödenen desteklemelere nazaran hayvancılık faaliyetlerinin istenilen düzeyde gelişmemesinin ana unsurları eğitim düzeyinin eksik olması, teknolojik imkânların geliştirilememesi ve Anadolu’da sıkça karşılaşılan küçük aile tipi işletmelerin yaygın olarak varlığının sürdürülmesi olarak gösterilebilir.

Geçmiş yıllarda uygulanan politikaların tam anlamıyla etkin olamamasının önüne geçilmesi bakımından alınacak önlemler önem arz etmektedir. Bu bakımdan küçük aile tipi işletmelerin yerini modern işletmelere bırakması, kooperatifçiliğin geliştirilmesi, üretici birliklerinin etkinliğinin artırılması ve denetlenebilir hale getirilmesi hayvancılık faaliyetlerinin artırılması hayvansal üretime fayda sağlayacaktır. Bununla birlikte hayvancılık yapan işletmelerin endüstriyel ve profesyonel hale getirilmesi, daha verimli ve kaliteli ürün üretiminin sağlanması açısından gerekli ve önemlidir. Hayvancılık desteklemesi politikaları uygulandıktan sonra politika etkinliğinin izlenmesi ve takibi desteklemelerin doğru şekilde ve doğru üreticilere aktarımı bakımından gereklidir.

KAYNAKÇA

- Abay, C., Olhan, E., Uysal, Y., Yavuz, F., & Türkekul, B. (2005). *Türkiye’de tarım politikalarında değişim*. VI. Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası Teknik Kongresi Sonuç Bildirgesi, 7.
- Acar, M. (2003). *Fiyat Desteğinden Doğrudan Desteğe: Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Yeni Yönelimler*.
- Acar, M. Bulut, E. (2009) “Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler” *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s.17, ss. 1-19.
- Acar., M., BULUT, E. (2010). AB Ortak Tarım Politikası Reformları Işığında Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları: Eleştirel Bir Yaklaşım. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 1-23.
- Ağca, M. (2010) *Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarındaki Gelişmeler*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü: Adana.
- Ağırbaş, N. C. (2016) Türkiye’de Son On Yılda Uygulanan Tarımsal Desteklemelerin Doğrudan Gelir Desteği Dönemi İle Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 41-52.
- Aksoy, A., Terin, M., & Keskin, A. (2012). Türkiye Süt Sığırcılığında Islah ve Destekleme Politikalarının Bölgesel Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 43(1), 59-64.
- Aksu, N., & Dellal, İ. (2016). Afyonkarahisar ilinde yem bitkileri desteğinin büyükbaş hayvancılık faaliyetleri ile ilişkisinin değerlendirmesi. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 26(1), 52-60.
- Ardıç, E. A. (1994). Türkiye’de 1980 Sonrası Yatırım Teşvik Uygulamaları ve Tarımsal Yatırımlardaki Gelişmeler. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 2, 62-74.
- Aşkan, E., & Dağdemir, V. (2015). Devlet Desteklemelerinden Faydalanan Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelerin Üretim Değerini Etkileyen Faktörlerin Analizi:

- Erzurum, Erzincan, Bayburt İlleri Örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 21(1 Ve 2), 69-76.
- Ata, N. & Yılmaz, H. (2015). Türkiye’de Uygulanan Hayvansal Üretimi Destekleme Politikalarının Süt Sığırcılığı İşletmelerine Yansımaları: Burdur İli Örneği. *SDÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 44-54.
- Aydın, B. (2009) ‘*Tarımsal Dış Ticarete Değişim*’ TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara 2009
- Bahtiyar, K. (2014). Kırsal Kalkınma Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme: TKDK (Tarım Ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu) Örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (28), 306-324.
- Bayraç, H. N., & Çemrek, F. (2011). *AB uyum sürecinde Türkiye’de hayvancılık sektörünün yapısal analizi ve geliştirmeye yönelik politikalar*. Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi–VII. Ankara.
- Bayraktar, Y., & Bulut, E. (2016). *Tarımsal Desteklerin Değişen Yapısı Ve Yüksek Tarımsal Desteklerin Nedenleri: Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 66(1), 45-65.
- Bilgili, D. M. E., & Aybek, D. *Türkiye’de Süt Sığırcılığı İşletmelerinin Yapısal Ve Mekanizasyon Özelliklerine Yönelik Yapılan Bilimsel Çalışmaların Uygulamadaki Gereksinimler*.
- Bilici, İ. (2010) ‘‘Türkiye’de Kırsal Kalkınmanın Gelişimi ve IPARD Süreci’’ Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2010
- Can, M. F. (2018). Türkiye Hayvancılık Politikalarının Ab İle Etkileşimi Ve Olası Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 13(2), 242-250.
- Civan, A. (2010). *Türkiye’de Tarımsal Destek Politikaları*. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(1), 127-146.
- Çakmak, E.H, Kasnakoğlu, H, (2001) *Tarım Sektöründe Türkiye Ve Avrupa Birliği Etkileşimi: Türkiye’nin AB’ye Üyeliğinin Analizi* Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü, Proje Raporu 2001-18 Nisan 2001 Ankara

- Çavuş, V. (2009). *Türkiye de tarımda doğrudan gelir desteği uygulaması ve AB sürecinde destekleme politikaları* Yüksek Lisans Tezi (Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Çomaktekin, M. F. (2009). *Tarımsal Destekleme Politikaları ve Türkiye’de Uygulamalar: 1990 ve Sonrası Dönem*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Demir, N. (2009). *Destekleme Politikalarının Hayvancılık Sektörü Üzerine Etkilerinin Bölgesel Karşılaştırmalı Analizi*. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi (Yayınlanmamış), Erzurum.
- Demir, N. (2012). AB ve Türkiye’de hayvancılık politikalarındaki son gelişmelerin uyum süreci açısından karşılaştırılması. *Alınları Ziraat Bilimler Dergisi*, 23(2), 58-63.
- Demir, N., & Yavuz, F. (2010). Hayvancılık destekleme politikalarına çiftçilerin yaklaşımlarının bölgelerarası karşılaştırmalı analizi. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 41(2), 113-121.
- Demirdöğen, A., & Olhan, E. (2017). *Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeli*. Turkish Journal of Agricultural Economics, 23(1).
- Dezcan, N. (2010). *Türkiye'nin AB ortak tarım politikasına uyumunun istihdam üzerine etkileri*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Edirne 2010
- Doğan.Z, Arslan.S, Berkman.A.N, (2015) Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Yıl: Ocak 2015 Niğde Cilt-Sayı: 8 (1) ss: 29-41
- Ekim, R. M. (2006). *Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikaları ve Türkiye'nin uyumu* Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Ekmen, N. (2017). *1990’lı Yıllardan İtibaren Türk Tarım Politikasının Gelişimi Ve Türkiye’nin Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına (OTP) Uyumu*, Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Emeksiz,F. Albayrak,M. Güneş,E. Özçelik,A. Özer,O.O. Taşdan,K. (2005) *Türkiye’de Tarımsal Ürünlerin Pazarlama Kanalları Ve Araçlarının Değerlendirilmesi*
http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/7968ad196a5085f_ek.pdf Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası Teknik Kongresi, Bildiriler (II), 1155-1172
- Ensari B. C. (2013) *DTÖ Tarım Anlaşması: Pazara Giriş, AB Ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü Ekonomik Ve Teknik İlişkiler Daire Başkanlığı Sunumu*,
<https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/ET%C4%B0/Pazara%20Giri%C5%9F.pdf>
- Eraktan, G., & Ören, N. (2005). *AB Ortak Tarım Politikası, Reform Süreci ve Türkiye’ye Etkileri*. Ankara: Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, 1, 23-33.
- Erdal, G., & Erdal, H. (2008). Türkiye’de Tarımsal Desteklemeler Kapsamında Prim Sistemi Uygulamalarının Etkileri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2008(1), 41-51.
- Erdaş,H. (2012) “ *Türkiye’de Tarımın Finansmanında Tarımsal Kredilerin Rolü: Edirne Bölgesi Örneği*” Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi
- Erol, E. *Türkiye Tarımsal Dış Ticaretinin Yapısal Analizi ve AB Sürecinin Etkileri* AB Uzmanlık Tezi, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara
- Ertaş, F. C., Çidem, İ., & Çiğdem, R. (2017). Tarımsal Teşviklerin Tms 20 Ve Tms 41 Kapsamında İncelenmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(3), 577-591.
- Fen Bilimleri Enstitüsü , Tekirdağ
- Gaytancıoğlu, O. (2009) *Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, İstanbul Ticaret Odası yayınları, Yayın No: 2009-14
- Gaytancıoğlu, O. (2009) *Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, İstanbul Ticaret Odası yayınları, Yayın No: 2009-14
<https://docplayer.biz.tr/26904898-Istanbul-ticaret-odasi-turkiye-de-ve-dunyada-tarimsal-destekleme-politikasi-hazirlayan-yrd-doc-dr-okan-gaytancioglu.html>

- Günaydın, G. (2006) ‘Türkiye Tarım Sektörü’ *Tarım Ve Mühendislik Dergisi*, Sayı: 76-77, 2006
- Günaydın, G. (2009). Türkiye tarım politikalarında yapısal uyum: 2000’li yıllar. *Mülkiye Dergisi*, 33(262), 175-221.
- <http://www.adudspace.adu.edu.tr:8080> Erişim Tarihi: 03.04.2019.
- <http://www.alperdemirdogen.com.tr> Erişim Tarihi:(06.05.2019.
- <http://www.bayramic.ziraatodasi.org.tr> Erişim Tarihi: 15.05.2019.
- <http://www.konyadayatirim.gov.tr> Erişim Tarihi: 18.04.2019.
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1002 Erişim Tarihi: 25.07.2019.
- <http://www.zooteknidernegi.org/> Erişim Tarihi: 16.02.2019.
- <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=79&locale=tr> Erişim Tarihi: 28.07.2019.
- <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Hayvancilik-Desteklemeleri> Erişim Tarihi:05.05.2019.
- Kamacı, A, (2006), “*Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikalarının Etkinliği Ve (Otp)’ ye Uyum Analizi*”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kamacı, A. (2006) *Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikalarının Etkinliği ve OTP’ye Uyum Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya.
- Kandemir, O. (2011). Tarımsal destekleme politikalarının kırsal kalkınmaya etkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1), 103-113.
- Keleş, Ş., Dilmaç, M., & Dikmen, A. T. (2014). Kırsal Alanda Tarımsal Finansman Desteği Olarak Doğrudan Gelir Desteği Üzerine Bir Alan Araştırması: Narman İlçesi Örneği. *Alınleri Zirai Bilimler Dergisi*, 27(2), 10-17.
- Kıral, T. Akder, H. *Makro Ekonomik Göstergelerle Tarım Sektörü*
- Kilit.,G. (2013) *Türkiye AB Ortak Tarım Politikasına Uyum Konusunda Neler Yaptı?* İktisadi Kalkınma Vakfı www.ikv.org.tr, İKV Değerlendirme Notu sayı:76

- Koç, A. (2016) ‘ ‘Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Kırsal Kalkınmanın Finansmanı Kapsamında IPARD’’ Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta, 2016
- Korkmaz, V. (2015). *Tarım ürünlerini destekleme politikaları: Türkiye ve AB karşılaştırması* Yüksek Lisans Tezi Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Metin, C., & Esengün, K. (2007). Avrupa Birliği kırsal kalkınma programlarının Türkiye’nin kırsal kalkınması açısından incelenmesi: SAPARD ve IPARD örneği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2007(2), 43-56.
- Narin, M. (2008). *Türkiye’de uygulanan tarımsal destekleme politikalarında değişim*. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(Special), 183-225.
- Noyan, E. (2016). *Türkiye’deki tarımsal faaliyetlere uygulanan teşvik politikalarının değerlendirilmesi* Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Oyan, O., & Atabek, Ü. (1994). *Tarımsal Destekleme Ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri*. *Ekonomik Yaklaşım*, 5(14), 1-11.
- Ören, M. N., & Bahadır, B. (2005). ‘ ‘Türkiye’de ve OECD Ülkelerinde Hayvansal Ürün Politikaları ve Bu Politikalar Sonucu Ortaya Çıkan Transferler’’ *Hayvansal Üretim*, 46(1). Adana, 2005
- Özdemir, Z. (1989). *Türk Tarımında Destekleme Uygulamaları ve Sonuçları*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 47(1-4).
- Özdemir, Z. (1989). *Türk Tarımında Destekleme Uygulamaları ve Sonuçları*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 47(1-4).
- Özen, N. Şayan, Y. Ak, İ. Yurtman, İ. Y. & Polat, M. ‘ ‘Hayvansal Üretim-Çevre İlişkileri Ve Organik Hayvancılık.’ ’
- Özkan, G., & Karaköy, F. (2018). Türkiye’de Ve Avrupa Birliği’nde Tarımsal Desteklerin Değerlendirilmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 139-157.

Resmî Gazete 1.7.2003 tarihli ve 25155 sayılı *Suni Tohumlama, Tabii Tohumlama, Ovum ve Embriyo Transferi Faaliyetlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik* <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/07/20030701.htm#24>

Resmî Gazete Sayı: 28868 31 Aralık 2013 tarihli (2. Mükerrer) Bakanlar Kurulu Kararı Karar Sayısı: 2013/5720 Ekli “*Tarım Sigortaları Havuzu Tarafından Kapsama Alınacak Riskler, Ürünler Ve Bölgeler İle Prim Desteği Oranlarına İlişkin Karar*” <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/12/20131231M2-2.html>

Resmî Gazete Sayı: 29012 27 Mayıs 2014 tarihli Yönetmelik: Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığından: Çiftçi Kayıt Sistemi Yönetmeliği <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140527-5.htm>

Resmî Gazete Sayı: 29791 4 Ağustos 2016 tarihli Tebliğ Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığından: Bitkisel Üretime Destekleme Ödemesi Yapılmasına Dair Tebliğ (Tebliğ No: 2016/29) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160804-10.htm>

Resmî Gazete Sayı: 30166, 26 Ağustos 2017 tarihli Tebliğ Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığından: *Hayvancılık Desteklemeleri Hakkında Uygulama Esasları Tebliği* (Tebliğ No: 2017/32) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/08/20170826-3.htm>

Resmî Gazete Sayı: 30415 8 Mayıs 2018 tarihli Tebliğ, Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığından: *Hayvancılık Desteklemeleri Uygulama Tebliği* (Tebliğ No: 2018/21) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180508-5.htm>

Resmî Gazete, Tarih: 8 Mayıs 2018 Sayı: 30415 TEBLİĞ Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığından: *Hayvancılık Desteklemeleri Uygulama Tebliği* (TEBLİĞ NO: 2018/21)

Saçlı, Y. (2007). *AB’ye Uyum Sürecinde Hayvancılık Sektörünün Dönüşüm İhtiyacı*. DPT-Uzmanlık Tezleri No: 2707. Nisan. Ankara.

Saçlı, Y. *Türkiye’de Tarım İstatistikleri*.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı DPT: 2644 - İk: 652 *Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Tahıl Ve Baklagil Alt Komisyonu Raporu* Ankara 2001

- T.C Kalkınma Bakanlığı *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 Bitkisel Üretim Özel İhtisas Komisyonu Raporu* 2014 Ankara
- T.C Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018 *Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu* 2014 Ankara
- T.C. Başbakanlık, Yatırım Destek Ve Tanıtım Ajansı, *Türkiye Tarım Sektörü Raporu* 2010 Ankara
- T.C. Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı, *Türkiye'deki Destekler Ve Teşvikler* 2013 Hatay
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü (BÜGEM) (2014) BÜGEM Faaliyetleri <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>, .
- T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü, İstatistik Daire Başkanlığı *2000-2018 Yılları Arasındaki Yem Bitkileri Üretim İstatistikleri* 2019 Ankara
- T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, Hayvancılık Genel Müdürlüğü, İstatistik Daire Başkanlığı, *2002-2018 Yılları Arasındaki Hayvancılık İstatistikleri* (2019) Ankara
- Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, *Türk Tarım Sektörünün Avrupa Birliği Sürecinde İncelenmesi*, (Tarım Ve Kırsal Kalkınma Faslı) Ankara Ağustos - 2008
- Tarım ve Köyişleri Bakanlığından: *Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Tebliğı* (TEBLİĞ NO: 2006/17) www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060406-8.html
- Turhan, M.S. (2005) *Avrupa Birliği Üyeliğı Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci*. Uzmanlık Tezi, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğı Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2013) 2013 Yılı Su Ürünleri İstatistikleri, <http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BSGM.pdf>,
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğı (2013) 2013 Yılı Türkiye Tarım Sektörü Raporu, Yayın No: 2014/230, Ankara.

Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği, *Ekonomik Rapor 2017* Ankara 2018

Türkiye Tarım Sektörü Raporu (2013) Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği, Ankara, 2014

Uçar, M. Vuran, Y. (2016). *IPARD Programının (Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı) Ülkemiz İstihdamına Etkisi*. International Journal of Academic Values Studies, (2), 53-81.

Ulusal Kırmızı Et Konseyi (UKON) *2018 Yılı Kırmızı Et Sektörü Değerlendirme Raporu* Ankara 2019

Ünal, S., & Fidan, A. (2014). *Tarımsal destek uygulamaları: IPARD desteklerinin Kütahya tarımına etkisi*.

Vural, H., & Fidan, H. (2007). *Türkiye'de Hayvansal Üretim ve Hayvancılık İşletmelerinin Özellikleri*. Tarım Ekonomisi Dergisi, 13(1 ve 2), 49-59.

Yağcıoğlu, M. (2015) “ *Tarımsal Büyüme Ve Dış Ticaret Üzerine Makro Değerlendirmeler*” İzmir Ticaret Borsası Ar-Ge Müdürlüğü Kasım 2015

Yalçinkaya, N. Yalçinkaya, M. H. ve Çılbant, C. (2006) “Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi” *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, c. 13, s. 2, ss. 97-118.

Yapar, S. (2005) “Türkiye'de Tarımsal Ekonomi Ve “Desteklememe” Politikasının Bir Aracı Olarak Doğrudan Gelir Desteği Sistemi” *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2005 Sayısı, ss. 21-37.